

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

Мр МИЛОШ МАРЈАНОВИЋ

**ДРУШТВЕНЕ И КУЛТУРНЕ
ПРОМЕНЕ У СЕЛИМА
ВЛАШКЕ ЕТНИЧКЕ
ЗАЈЕДНИЦЕ
НЕГОТИНСКЕ КРАЈИНЕ**

БЕОГРАД, 1981.

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

МИЛОШ МАРЈАНОВИЋ

ДРУШТВЕНЕ И КУЛТУРНЕ ПРОМЕНЕ
У СЕЛИМА ВЛАШКЕ ЕТНИЧКЕ
ЗАЈЕДНИЦЕ НЕГОТИНСКЕ КРАЈИНЕ

БЕОГРАД, 1981.

THE SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
ETNOGRAPHICAL INSTITUTE

MONOGRAPHS
VOLUME 22

Miloš Marjanović

SOCIAL AND CULTURAL CHANGES IN THE
VILLAGES OF THE VLACH ETHNICAL COMMUNITY
IN THE REGION OF NEGOTINSKA KRAJINA

E d i t o r: dr Petar Vlahović, University professor
Director of the Ethnographical Institute of Serbian Academy of Sciences and Arts

S e c r e t a r y: dr Desanka Nikolić

Accepted at the Session of the Scientific Council of the Ethnographical
Institute on December 15th, 1980

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

САНКЦИОНИРОВАНО

САНДЖАКСКОМ ОДВОДНОМ САДУ БАЧКИХ

БАЧКИХ ГОДИШЊАКУ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
КЊИГА 22

Мр МИЛОШ МАРЈАНОВИЋ

ДРУШТВЕНЕ И КУЛТУРНЕ ПРОМЕНЕ
У СЕЛИМА ВЛАШКЕ ЕТНИЧКЕ
ЗАЈЕДНИЦЕ НЕГОТИНСКЕ КРАЈИНЕ

Уредник: др Петар Влаховић
професор Универзитета

Секретар: др Десанка Николић

Примљено на седници Научног већа Етнографског института
САНУ од 15. децембра 1980. Рецензенти: др Петар Влаховић, професор
Универзитета и Душан Дрљача

БЕОГРАД 1981.

Издаје: Етнографски институт САНУ

Републички научно-истраживачки институт

Лектор: Лепосава Жунич

Превод текста на страни језик: Миливоје Исаиловић

Тираж: 1.000 примерака

Штампа: „Напредак“
Аранђеловац

Штампано уз учешће финансијских средстава Републичке
заједнице науке Србије

САДРЖАЈ

	Страна
УВОД	7
I. ПРЕДМЕТ И МЕТОД	
1. Предмет	9
а) Конкретно-историјско и теоријско-појмовно одређење предмета истраживања	9
б) Истраживачки проблеми	13
в) Просторно-временске димензије предмета и време истраживања	14
2. Метод	
а) Истраживачка замисао и поступак	16
б) Критички осврт на изворе и грађу	20
II. ПРОМЕНА И ТРАДИЦИЈА	
1. Село у трансформацији — између традиционалног и савременог села	25
2. Етногенетски и савремени етнички процеси	35
III. РАЗВОЈ, ПРОМЕНЕ И ТРАДИЦИЈА	
1. Конкретно-историјска повезаност сплетова чинилаца и области промена	55
2. Од шумског пространства и „културе дрвета“ до шумског газдинства	55
3. Привредногеографске зоне и односи сточарства, земљорадње и виноградарства у традиционалној привреди	68

IV. ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈА, ПОЛОЖАЈ ПОЉОПРИВРЕДЕ

I. РАДНЕ МИГРАЦИЈЕ

1. Пољопривреда и село у условима капитализма — робно-новчана привреда без индустријализације	— — — — —	77
2. Пољопривреда и село у условима индустријализације и социјалистичког преображаја	— — — — —	92

V. НЕКОЛИКО КАРАКТЕРИСТИЧНИХ ПРОМЕНА

1. Промене у величини насеља, кретању и неким структурама становништва	— — — — —	107
2. Посед, газдинство и домаћинство	— — — — —	119
3. Породица и сеоска локална заједница	— — — — —	124
ЗАКЉУЧАК	— — — — —	131
RESUME	— — — — —	135
ЛИТЕРАТУРА	— — — — —	139
ПРИЛОЗИ	— — — — —	143

Садашњи саставнице и саставници сеоске заједнице су уједињени појаси
са сличним карактеристикама, али са различитим структуром и функцијама.
Садашњи саставнице и саставници сеоске заједнице су уједињени појаси
са сличним карактеристикама, али са различитим структуром и функцијама.

Садашњи саставнице и саставници сеоске заједнице су уједињени појаси
са сличним карактеристикама, али са различитим структуром и функцијама.

Садашњи саставнице и саставници сеоске заједнице су уједињени појаси
са сличним карактеристикама, али са различитим структуром и функцијама.

Садашњи саставнице и саставници сеоске заједнице су уједињени појаси
са сличним карактеристикама, али са различитим структуром и функцијама.
Садашњи саставнице и саставници сеоске заједнице су уједињени појаси
са сличним карактеристикама, али са различитим структуром и функцијама.

УВОД

Нашу епоху карактеришу многе и разноврсне промене. Промене које данас испитује социологија, сутра већ постају предмет историје, па и етнологије, а промене које су јуче испитане у оквиру ових дисциплина, данас постају предмет социологије развоја. Кад би се етнологија ограничила само на проучавање остатака традиционалног, она би постала наука чији предмет прогресивно ишчезава. Друштвени и културни изолати све су ређе предмет истраживања чак и антропологије, која такође почиње да се бави проучавањем сељачких (не више племенских) друштава и култура — акултурација, културе у контакту или културна дифузија.

Промена је постала наша свакидашњица, па није ни чудо што и класичне науке о прошлости почињу да се баве проучавањем промена у традиционалном друштву и култури, које настају под утицајем индустријализације и урбанизације.

Глобално друштво делује у правцу изједначавања (нивелисања разлика), а рурална, локална и етничка традиција — у правцу диференцијације и појачавања разлика.

Техничка и индустријска цивилизација, и пратећа институционализација друштвеног живота, продиру таквом брзином и експанзивношћу до најзабаченијих кутака планете, рушећи пред собом све што им је неприлагођено, тако да изгледа да су сва друштва и културе, ако нису у стању да им се потчине, осуђене на неизбежну пропаст. Чак се и појам традиције прилагођава овој промени. Традиционално је оно што није модернизовано, дакле што је архаично и преживело (као да не постоји и револуционарна традиција). Но, ма како цивилизација моћно мењала традиционалне структуре, да ли су нецивилизоване културе без икаквог изгледа у савремености?

Рурално (сељачко) друштво (које је и само некада било глобално) постаје део такве цивилизације као планетарног феномена. Локално друштво бива изнутра разорено, у њему је ишчезло (или је у процесу ишчезавања) традиционално заједништво и солидарност јер су нестале основе на којима су биле утемељене. Једино им је преостало да неизбежне промене успоравају или, бар, да их унеколико модификују.

Може ли се у руралним друштвима данашњище трагати за нечим другим до за ишчезавањем традиције и облицима неприлагођености индусријализацији и урбаној цивилизацији?

Каквог посла имају велике теорије и светска питања у неким малим балканским селима? Уместо одговора на ово питање, експлицираћемо своје становиште.

Проучавање сложених друштвених заједница, као што су локалне и етничке заједнице у индустријско-руралној средини, мора и само бити сложено ако се жели да се оде даље од фрагментарних и уско специјализованих знања ка потпунијем и систематичнијем сазнавању целине друштва и законитости његове структуре и развоја, што би, несумњиво, требало да буде један од најважнијих циљева сваког иоле значајнијег социолошког истраживања. Ако се овој сложености друштвених заједница придода и културна димензија (јер је култура оно што заједница ствара) и не задовољи једним структуралним пресеком у датом просторном оквиру или парцијалним проучавањем поједињих проблема, већ се нагласак стави на развитак друштвене структуре и културне промене, задаци једног оваквог истраживања могу изгледати заиста непримерени. Може ли им се уопште удовољити ако се на једном малом географском простору задржи овако широка оптика, са првенствено теоријско-методолошким циљевима и са амбицијом да се изађе из стешњености научног видокруга поједињих научних дисциплина?

Број претпоставки на којима се заснива једно истраживање практично је неограничено и, у идеалном случају, то истраживање би морало да се заснива на целокупном, за предмет релевантном фонду сазнања. Од почетка до краја рада определио сам се за непрестани дијалог теоријских претпоставки и чињеница, интердисциплинарни (заправо трансдисциплинарни) и квалитативни приступ, као и секвенцијалну анализу. Учинило ми се да је противречан однос малих зрнаца истине и нешто светлијег хоризонта привидан. Јер ако се учини стварни напор да се чињенице што интензивније проуче и сваког тренутка сучеле са познатим фондом знања и релевантним теоријама или, да будемо скромнији, различитим мишљењима и погледима, истраживачка радозналост могла би макар намах бити смиренана. Чињенице би биле нешто целовитије објашњене, а објашњења заснованија, па тако и разумевање целине потпуније.

Било би потребно указати на још неке теоријске и методолошке претпоставке од којих се полазило. Дијалектика полази од начела да је неопходно прилагодити метод предмету (истраживања, анализе, излагања). То значи да ако је предмет сложен и метод мора бити сложен, а средства и поступци којима се предмет истражује и осветљава — комплементарни.

Ослушкујући теорију и посматрајући промене, уочили смо неке проблеме погодне за истраживање. Зато је потребно поставити питања (једнако теорији и емпирији), појмовно одредити предмет и то операционализовати кроз такозване индикаторе. За одговорима смо трагали и, рецимо отворено, још трагамо. Експлицирајмо тако циљеве и истраживачку замисао, покажимо пут којим смо се од ње (и до ње) кретали, изворе и грађу до које смо стизали. Па, ако смо негде и залутали, бар да знамо где.

I. ПРЕДМЕТ И МЕТОД

1. Предмет

a) Конкретно-историјско и теоријско-појмовно одређење предмета истраживања

Промене су свуда присутне, само их социолози нису видели. Ко-лико су социолошка проучавања развоја и промена, како теоријска тако и емпириска, код нас била занемарена сличковито показује један тематски број часописа Социолошки преглед.¹⁾ Наиме, први део часописа садржи „социолошке теорије друштвеног развоја“, а други „друштвене промене на селу“, с напоменом редакције да ће у следећих неколико бројева објавити још неке прилоге са саветовања социолога Србије (Ивањица, 22 — 24. априла 1977), које је одржано на тему **Друштвене промене на селу и средњорочни план развоја**. Друштвени развој и промене су, недавно, били централне теме југословенског саветовања и светског конгреса социолога²⁾.

Друштвене промене и развој, дакле, били су у социологији занемаривани, и теоријски и емпириски, и у свету и код нас, што значи да је социолошка мисао ишла иза стварности, која се брже мењала него социолози.³⁾ Сада би се, пак, могло рећи да је интересовање за друштвене промене и развој једна од доминантних тенденција у савременој социологији.

Нисмо сасвим сагласни са овом оценом редакције. Пре, или прецизније, могло би се рећи да је **теорија друштвеног развоја** или развитка друштва била занемаривана у грађанској социологији, па и у марксистичкој социологији, као и у другим друштвеним наукама, или, још тачније, да је била замењивана теоријом економског раста, теоријом модернизације (и једна и друга неоеволуционистичке, пози-

¹⁾ У уводнику, редакција констатује да је „и у светској социологији та проблематика до скора била занемаривана, а да су ове околности још увек карактеристичне за нашу југословенску социологију“. — Социолошки преглед, 1/1977, с. 7.

²⁾ Стручни састанак ЈУС-а (Сарајево, 26 — 29. маја 1977) одржан је на тему **Друштвене промене и развој**. — Видети тематски број часописа Социологија, 2 — 3/1977. Девети светски конгрес социолога (Упсала, Шведска, 14 — 19. августа 1978) био је посвећен теми **Путеви друштвеног развоја**. Прилози наших социолога објављени су у посебном тематском броју Социолошког прегледа (1978) на енглеском језику — **Paths of Social Development**.

³⁾ О разлозима занемаривања друштвеног развоја у социолошкој теорији, посебно функционалистичкој, упоредити: Т. В. Bottomore, **Sociologija kao društvena kritika**, Zagreb 1977.

вистичке и, у суштини, квантитативне природе), културализмом (опет неоеволуцијонизам — L. White мери развој културе степеном развоја енергије — што ће рећи степеном цивилизације⁴). Супституција појма развитак друштва извршена је и на друге начине. Криза западне цивилизације интерпретирала се као крај историје или крај културе — оне се рађају и умиру као и човек, култура се дакле интерпретира по моделу биолошког развоја човека. Убрзо је спорни појам прогреса не само у култури него и у друштву) замењен још једним много, бар на први поглед, неутралнијим — појмом промена⁵). Функционалистичка теорија (нпр. T. Parsons) најпре занемарује промене, а затим их своди на еволуцију системе⁶). Антрополози прелазе са проучавања друштвено-културних резервата на проучавање цивилизационе дифузије или процеса акултурације у сељачким друштвима неразвијених земаља, или, да би то било мање видљиво, „култура у контакту“. Истина, антрополози и други истраживачи културе међу првима су упозоравали на самосвојност данашњих традиционалних култура и непримереност појма примитивно друштво за данашње културе које још нису цивилизоване⁷). Дакле, појам друштвени развој (развитак друштва), који означава корениту, па, дакле, револуционарну промену друштвено структуре — а да ли је она могућа и без револуције културе — био је доиста изостављен, и још увек јесте, али, изгледа, да појам промена није, него да је, напротив, послужио као један од могућих супститута претходног појма⁸).

Према томе, друштвени развитак и развој друштва могли бисмо одредити као коренито мењање друштвене структуре, па и културе, у правцу историјског прогреса, односно даље хуманизације човека и друштва. С друге стране, друштвена и културна промена могле би се напрости одредити као разлика између два стања друштвених и културних процеса и творевина, што би се могло односити и на промене у руралном друштву⁹).

⁴) L. White, *Nauka o kulturi*, Beograd 1970.

⁵) Упоредити: M. Popović, *Проблеми друштвене структуре*, Београд 1967., с. 291 — 303; исти, *Савремена социологија*, Београд 1965, с. 71 — 77; B. Ђурић, *Иновације у друштву*, Ниш 1975, с. 15 — 144.

⁶) T. Parsons, *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*, Prentice-Hall, New Jersey 1966; V. Pešić, *Društvena promena u sociološkom sistemu Talkota Parsonsa*, Socoški pregled 1 — 2/1968, с. 21 — 32; M. Popović, *Parsonsovo shvatanje društvene promene*, Sociologija 2/1974, с. 295 — 311; U. Zvekić, *Shvatanje društvenih promena u funkcionalističkoj sociologiji: model ravnoteže i dve dopune*, Sociologija 1 — 2/1976, с. 165 — 187.

⁷) Antropologija danas (ur. A. L. Kreber), Beograd 1972, с. 346 — 744; Z. Pešić-Golubović, *Antropologija kao društvena nauka*, Beograd 1967; S. Šuvard, *Između zaseoka i megalopolisa*, Zagreb 1973, с. 58 — 62.

За однос развитка друштва и развитка уметности, па у вези с тим и питањем прогреса у друштву и култури, видети подстицајан текст: K. Marks, *Gemelji slobode (Grundrisse)* Zagreb 1974, с. 36 — 37.

⁸) M. Ranković, *Problem klasifikacije modernih teorija društvene promene i razvoja*, Sociologija 2 — 3/1978, с. 215 — 225; такође и тематски бројеви: *Социолошки преглед* 1/1977. и *Sociologija* 2 — 3/1977.

⁹) Упоредити: C. Kostić, *Sociologija sela*, Beograd 1969, с. 227 — 230. Зато нам се чини да се терминолошки ништа не добија, ако се појам промена резервише само за прогресивну историјску измену постојећег, како то чини B. Ђурић. Може се рећи и: прогресивна промена, револуционарна промена, развојна промена. Упоредити: V. Đurić, ibidem, с. 15 — 35 и M. Popović, *Problemi društvene strukture*, с. 291 — 303.

Унеколико исти став, али са становишта процене стања и развоја социолошких проучавања нашег села, заступају неки други аутори. Наиме, много је више ишчуђавања над сељаковим начином економског, друштвеног и културног понашања, а много мање стварних истраживања села и, још мање, истинских објашњења сељачког и сеоског начина живота у условима интензивних друштвених и културних промена на селу¹⁰⁾.

У том погледу се стање социолошких истраживања села за последњих 10 — 15 година знатније побољшало, јер су истраживања све бројнија и разноврснија, а нека и све квалитетнија¹¹⁾.

Мислимо да је и овде потребно прецизирање. Било је доста социолошких истраживања поједињих проблема у области социологије села, чак и у нашој традиционалној социологији села, затим још почетком 1960-тих, па и крајем 1950-тих година, у којима се, експлицитно или имплицитно, говорило о променама на селу¹²⁾. Уосталом, да ли је послератно југословенско село могућно проучавати другачије него у променама?

Социолошка истраживања села, почев од промена у аграрној структури па све до културних промена на селу, сваким даном су све бројнија. Посебну експанзију доживљавају истраживања иновација

¹⁰⁾ „У нас се о руралној социологији (дакле о социолошком проучавању села) све више говори, али се мало подузима да се она развије. Рурална социологија није се заправо још ни конституирала“ (1965. године). Аутор, међутим, истиче да постоји „богато наслеђе и обимна грађа за руралну социологију“. — S. Šuvař, *Između zaseoka i megalopolisa*, с. 11.

Село је „... и данас (1971) у социјализму, дубоко — и политички, и друштвено и културно — занемарено... Не изненађује онда ни наша наука, која се бави скоро свачим — осим селом“. — Д. Витошевић, *Парадокси наше културе, Конгрес културне акције*, Крагујевац 1971, с. 643—644.

Индикативан је став у закључцима пете комисије на истом конгресу: „...изражено је мишљење да су проблеми села и развоја културе на селу за-служивали разматрање у посебној комисији“. — Ibidem, с. 860.

„Да постоји озбиљна криза нашег села чињеница је коју, изгледа, нико више не оспорава.“ Аутор упозорава да се до овог сазнања дошло доста касно и да, поред пораста степена употребе науке за решавање друштвених питања „зачуђује да смо је врло мало употребили у решавању проблема села“, те да исто тако „зачуђује и колико је наша наука мало пажње обратила селу, пажње по сопственој иницијативи“ — Предговор Р. Лукића за књигу *Društvene promjene u selu, Beograd — Zagreb* 1974, с. 5.

¹¹⁾ Напоменимо само да од 1963. године у Загребу излази до скора једини специјализовани социолошки часопис у нашој земљи — Социологија села, да већ постоје и научни институти у овој области и да је урађен знатан број пројеката, додуше веома неуједначеног квалитета. О неким радовима из ове области биће речи посредно, током даљег излагања ако су се непосредније односили на нашу тему.

¹²⁾ Осим поједињих радова С. Вукосављевића (у области традиционалне социологије) и других, у прве послератне радове у области проучавања друштвених промена у нашем селу спадају, свакако, неки радови Ц. Костића. У њима се анализирају структуралне промене економског и друштвеног живота на југословенском селу, које су резултат изведене социјалистичке револуције, ток промена у руралној средини под утицајем једног индустриског града и појава нове социо-професионалне групе (сељака — индустриских радника), до које је дошло са продором и развојем индустрије. — С. Kostić, *Changement de structure du village en Yougoslavie, Cahiers internationaux de sociologie*, vol. XXIII, Paris, Juillet—Décembre 1957; исти, *Bor i okolina, sociološka istraživanja*, Beograd 1962. и *Seljaci industrijski radnici*, Beograd 1955.

у селу и пољопривреди¹³⁾). Занимљив је однос друштвене и културне промене у овим радовима. Тако, М. Стојанов сматра да „промене положаја пољопривредника најпотпуније могу да се посматрају у светлу културних промена, јер је култура најсинтетичкији израз друштвених процеса¹⁴⁾.

Готово у исто време и у етнологији се појављују врло видљиви знаци преоријентације на проучавању промена у народној култури¹⁵⁾. Тако, П. Влаховић наглашава да проучавање промена у народном животу у сеоским насељима Србије у савременим условима треба „... концентрисати око ових централних питања, у чије оквире улазе или из којих проситичу сва друга. Та питања су: 1) становништво (односно његово насељавање и порекло), 2) организација породице и породичног живота, 3) организација рада и радни процес, 4) слободно време и његово коришћење, 5) друштвена организација и 6) критеријум вреднота¹⁶⁾. Он такође наглашава да ове промене треба употребљивати као стањима народног живота, које је утврдила наша класична етнологија.

Слично наглашавају и неки други етнолози: „Промене у обичајном животу треба посматрати, пре свега, у одређеним локалним заједницама (у првом реду сеоским), и то тако, што би се, установљавањем већег броја пресека у одређеним временским интервалима, могла реконструисати и линија развоја поједињих обичаја, односно делова обичаја... Даље, треба имати у виду да се промене у обичајном животу различито манифестишују (и по карактеру и по интензитету) у разним категоријама становништва — а то се свакако мора узети у обзир¹⁷⁾.

Истичући разлику између механицистичког и дијалектичког начина проучавања, Ф. Енгелс нам даје незаobilазно методолошко упутство које треба применити и у проучавању промена у сеоској локалној заједници. Он упозорава да механицистичко посматрање појава искључује могућност сагледавања развојних промена. „Док ствари посматрамо у мирувању и без живота, сваку за себе, једну поред друге и једну за другом, онда на сваки начин у њима не наилазимо ни на какве противречности... Али сасвим друкчије бива чим ствари посматрамо у њиховом кретању, њиховом мењању, њиховом животу, у њиховом узајамном дејству. Ту одмах наилазимо на противречности¹⁸⁾. Рецимо још и то, да је појам демографског развитка „конципиран и разрађен управо у југословенској демографској литератури¹⁹⁾.

¹³⁾ Упоредити: тематски број часописа *Sociologija sela* (53—54/1976) посвећен иновацијама у селу који садржи и библиографију радова о ширењу иновација у селу и пољопривреди, с. 177 — 188.

¹⁴⁾ М. Стојанов, *Професионализација рада у пољопривреди и положај пољопривредника*, Нови Сад 1976, с. 181.

¹⁵⁾ Симпозијум *Етнолошко проучавање савремених промена у народној култури*, Посебна издања, књ. 15, Етнографски институт САНУ, Београд 1974.

¹⁶⁾ П. Влаховић, *Приступ проучавању старог и новог у сеоским насељима Србије*, рад у горе поменутом зборнику, с. 12.

¹⁷⁾ Д. И. Бандић и Д. Ракић, *О проучавању савремених промена у обичајном животу нашеј народе*, Симпозијум Етнолошко проучавање савремених промена у народној култури, Београд 1974, с. 87.

¹⁸⁾ F. Engels, *Anti-Diring*, Kultura, Beograd 1964, с. 145.

¹⁹⁾ R. Petrović, *Demografski razvitiak Vojvodine*, Нови Сад 1973, с. 7.

Но, коначно, да ли данас уопште знамо шта је село? Класична дихотомија село — град изгледа да више не одговара, већ се село све више посматра као једна од тачака рурално-урбаниог континуума. Село у трансформисању као да се опира дефинисању.

Изгледа да је теоријски најплодоносније посматрати село не само као реинтегрисани елеменат убрано-руралног континуума него и као локалну заједницу на новим и ширим основама. „С развојем се повећава међувисност промена унутар и изван граница територијалних јединица... Умјесто да се прихвate конвенционалне јединице, а *priori* одређене као одговарајући контекст за анализу промјена, треба испитати промјене у самом том контексту²⁰⁾“.

У истраживању локалних заједница, овако концептираних, најдаље су код нас отишли словеначки социолози. Стварни друштвени оквири локалне заједнице могу се, дакле, одредити тек на основу истраживања. На теоријски значај проучавања локалних заједница, уз подстицајна методолошка упутства, указује В. Милић²¹⁾.

У порасту су и социолошка истраживања регионализације и регионалног развоја, али готово да нема социолошких истраживања малих етничких заједница. Ово утолико пре, што се оне углавном и везују за традиционално рурално друштво²²⁾.

б) Истраживачки проблеми

У области коју смо одабрали за предмет истраживања, у селима влашке етничке заједнице Неготинске крајине, истраживачи различитих научних дисциплина уочили су обиље специфичности. То су — почев од разноврсне природне средине, преко промена у историјском значају географског положаја, све до сложених и дуготрајних миграционих процеса, укључујући савремене етнографске процесе, који су довели до стварања једног специфичног етничког амалгама, са више културних слојева различите старости и порекла. Све до скора, па и данас, најчешће су истицани различити облици одржавања традиције и културне заосталости, као и егзотичност овог становништва. У новије време забележено је мноштво промена у појединим областима живота, веома интензивних, које су настале продором робно-новчаних односа, индустријализације и урбанизације, а нарочито од краја 1960-тих година, када ово подручје, за кратко време, захвата једна од најинтензивнијих радних миграција у Србији (одлазак на привремени рад у иностранство). Уочили смо да су поменути друштвени чиниоци деловали у различитим склоповима и неједнаким интензитетом на становништво појединих влашских села, на овом, иначе, малом географском простору. Село се нашло у процесу трансформације, са различитим могућностима развоја.

²⁰⁾ Z. Mlinar, C. Trampuz, A. Ferligoj, *Socijalna ekologija razvojnih promjena*, Sociologija sela 59 — 60/1978, с. 4.

²¹⁾ V. Milić, *Sociološko proučavanje lokalnih društvenih zajednica*, Filozofija — Sociologija 1/1957, с. 45 — 65.

²²⁾ „Ниједна привредна грана и ниједан друштвени сталеж није толико локално историјски и етнички диференциран као аграр и сељаштво...“ — М. Косић, *Село као предмет научног проучавања*, у књизи *Наше село* (ур. М. Стојадиновић), Београд 1929, с. 16.

Промена је било и раније, а традиција се одржава и данас. Сваки значајнији продор из глобалног друштва и културе уноси „премећај“ у културне комплексе, па и читав културни контекст дате средине. Она је принуђена да га културно реинтерпретира. Ако то учини без већих тешкоћа, традиција се појачава, а дифузионисана иновација остаје део освежене и ојачане традиције. (Склони смо да видимо само како традиција ишчезава или како се одржава. Заборављамо да се и она формира и развија). Ако са њом дође у сукоб, могућно је и да ће је прилагодити у једном дужем процесу (тада се традиција продужава), ако не, онда се традиција разара и постаје део све видљивијих промена. Могућно је и да трајно коегзистирају, а могућно је и да у тој трансформацији настане нешто ново, у знатнијој мери самосвојно.

Зато су нам јединице посматрања биле: промене у селу и село у промени, појединци и групе у селу и изван њега, њихове вредности, норме и односи, етнички процеси и све оне тачке у којима нам се учинило да се сусрећу традиција и иновација.

в) Просторно-временске димензије предмета и време истраживања

Истраживање се непосредно односило на 22 села влашког говорног језика данашње неготинске општине. То су, идући од југа према северу: Црномасница, Злокуће, Ковилово, Вељково, Мокрање, Кобишница, Буковче, Србово, Радујевац, Прахово, Самариновац, Милошево, Душановац, Дупљане, Малајница, Плавна, Јабуковац, Вратна, Уровица, Слатина, Михајловац и Мала Каменица. У општини је и 10 села српског говорног подручја (видети карту у прилогу).

Мебутим, „целокупно становништво се у великој мери национално осећа, и у знатној мери изјашњава, као српско“²³⁾. То потврђују и резултати пописа из 1971. године, по коме се од укупно 63 706 становника општине Неготин, 61,999% (97,3%) изјаснило као спрско, а свега 439 становника (0,0069%) као влашко²⁴⁾. Прва етничка одредница коју уочавамо је, дакле, да је то двојезично становништво српске националности. Општина Неготин, по броју становника и укупној површини (1 089 km²), припада групи највећих општина у Србији. Густина насељености (1971. године) износи 58 становника на 1 km².

Географске области које се граниче са Неготинском крајином су: Тимок, Црна река, Пореч и Кључ, а са источне стране је државна граница према Румунији и Бугарској. У антропogeографским и привредногеографским истраживањима Крајина и Кључ се сматрају једном географском целином због низа заједничких карактеристика рељефа и састава земљишта. Неготинска општина припада данас зајечарском или тимочком региону или Тимочкој крајини. Још ширу географску целину неки називају североисточна, а други само источна Србија.

²³⁾ М. Драшкић, *Порекло становништва и етнички процеси у селима неготинске општине*, Гласник Етнографског музеја, 31 — 32, Београд 1968—69, с. 11.

²⁴⁾ Popis stanovništva i stanova, 1971, књ. IV, Beograd 1974, с. 19.

На прелому карпатских и балканских планинских венаца, оиви-чена Дунавом и Тимоком, отворена је према Влашкотонској низији, па је, заједно са Бердапом, понекад називају капијом народа и култура.

Иако омеђена планинским венцима, она је лако проходна и према западу. Римски пут водио је од Egétē (Брза Паланка) преко Мироча до Пореча. Са Београдом је повезана путем преко Мајданпека, а такође и преко Зајечара или Бора и Параћина. Преко Бердапске бране и код граничног прелаза Мокрање — Брегово, воде међународни путеви за Румунију и Бугарску. Дунавом је повезана са Средњом и Источном Европом.

Границни географски положај Крајине наглашен је већ у њеном имену. Она је на тромеђи државних граница. Међутим, да се послужимо Џвиђићевом терминологијом, у њој очито преовлађују особине „спајања и прокимања“²⁵⁾.

Њен гранични географски положај — јер географски положај је природноисторијска категорија — понекад је био limes и крајиште, због чега је често током историје била на периферији или је зато уживала извесне аутономије. Отвореност овог подручја омогућавала је културна струјања са разних страна у различитим епохама. Око средине XIX века Неготин и Пожаревац су били главна средишта источне Србије. Отварањем трансверзалног пута (Зајечар — Параћин) и регулацијом воденог пута у Бердапу (тридесетих, односно деведесетих година XIX века), Неготин и Крајина постају периферна област, чemu је допринела промена правца и садржаја трговине и други разлози. Током историје, на овом су се простору често постављале границе: римски и византијски limes, кроз њу је чак једно време била повучена аустријско-турска граница. Током средњег века она је била такозвана тампон-зона, између или унутар Византије, Србије, Бугарске, Влашке, Угарске, Турске... Била је саставни део државних и административних територијалних целина: од 1833. у оквиру Србије, такође и у време првог спрског устанка, пре тога у саставу Видинског пашалука и Темишварског дистрикта (Турска, Аустрија). До њених граница су допирале Немањина држава и Деспотовина.

Ратни вихори, куга, колера и друге недаће ретко су је мимоилазиле (у народу се очувао назив „Крајина — крвава кошуља“). Услед тога, отворености географског положаја и друштвено-економских прилика, она је била простор на коме се становништво готово непрестано расељавало, исељавало и досељавало („крајински бежунари“, велики број селишта у атарима већине села).

Овде су, међутим, миграције често имале инверзни карактер, а нису биле ређа ни унутрашња сељањака²⁶⁾. „Смена политичке власти:

25) Уз ову, и даљу анализу, видети: К. Јовановић, *Неготинска крајина и Кључ* (антропогеографска студија) Београд 1940; М. Лутовац, *Неготинска крајина и Кључ* (привредногеографско проучавање), Београд 1959; Ј. Џвиђић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Београд 1966; М. Раиповић, *Đerdap i Timočka krajina*, Zagreb 1970; Т. Станојевић, *Неготин и Крајина (од првих трагова до 1858)*, Неготин 1972; Д. Бојанић Лукач, *Неготинска крајина у време турске владавине — на основу извора из XV и XVI века*, Гласник Етнографског музеја у Београду, 31 — 32, 1968—1969, с. 65 — 110.

26) Упоредити: *Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владавине кнеза Милоша (1815 — 1839)*, скупио и уредио Тих. Р. Ђорђевић, серија *Насеља и порекло становништва*, књ. 22, Српски етнографски зборник, књ. XXXVII, СКА, Београд 1926.

крајем VII века Бугари затим IX веку одјек Људевитовог устанка, па од XI до XIII века византијска доминација, у међувремену (1181. године) Немањина појава у овим крајевима, затим повремени бугарски и мађарски упади, и, најзад, 1396. године турска окупација под Бајазитом праћена је исељавањем и усељавањем становништва. Али, ма колико био снажан притисак завојевача, у сваком раздобљу је остало нешто становништва које је и под окупаторском влашћу одржавало континуитет. Ни познији историјски догађаји нису могли потпуно искоренити покорено становништво, већ се оно пројимало са новим досељеницима и продужавало свој живот у новом друштвеној облику²⁷⁾.

Интензивни миграциони процеси становништва различитог порекла створили су специфични етнички амалгам и особени локални менталитет.

Насеља су овде доста стара (најмлађе насеље је Михајловац, 1833, чије је становништво досељено са Великог Острва на Дунаву,²⁸⁾, а прекотимочка села су, до 1918, била у саставу Бугарске. Већина их је забележена у дефтерима (турским пописним књигама) још у 15. веку. Но, и насеља имају своју еволуцију — размештала су се и измештала услед промена у начину привређивања и других чинилаца, а нека су се, изгледа, пресељавала и изван овог простора који је, повремено, бивао прилично опустошен. Честе миграције су доводиле до промена у становништву.

Ако се предмет опире просторно-временском уоквиривању, може ли са истраживањем бити другачије? Можда и може, али ми смо га интензивније истраживали од средине седамдесетих, као социолог од почетка тих година, а као посматрач и учесник — и пре тога. Због свега тога усмерили смо истраживање и на прошлост и на будућност.

2. Метод

а) Истраживачка замисао и поступак

Један од најважнијих циљева овог рада је да поново афирмише један тип истраживања на који смо помало заборавили у социологији. Још живимо у време квантографије, више и не мислимо на то да је податак само (али нужни) део целине и да истргнути податак значи, искривљавање целине. Коришћење искуства наше традиционалне социологије и других дисциплина (историје, антропогеографије, етнологије) и у новије време такозваног квалитативног приступа, уз коришћење броја, где год је то неопходно, нужно је ако се испи-

²⁷⁾ П. Влаховић, *Етничка симбиоза становништва у североисточној Србији, Развитак*, 4 — 5/1977, с. 85.

²⁸⁾ Архивска грађа за насеља у Србији..., с. 120—155; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, Београд 1957, с. 165; С. Јанковић, *Један моменат из историје насељавања Крајине, Развитак*, 1/1966, с. 69—74;; М. Драшковић, *Порекло становништва и технички процеси у селима Неготинске општине и Д. Божанић—Лукач, Неготинска крајина у време турске владавине — на основи извора из XV и XVI века*, оба рада у Гласнику Етнографског музеја, —31 32/1968—1969, с. 11—64 и 65—110.

тују култура и заједница. Заједница је друштвена група која ствара културу.

Истраживање је и теоријско-емпиријске природе. Обиље емпиријских података непрестано је сучељавано са досадашњим теоријско-методолошким и емпиријским налазима, са настојањем да се они провере (потврде, одбаце или модификују), или поново и на нови начин формулишу.

Истраживање је комбинација типолошког, монографског и проблемског приступа. Настојало се да се открије оно што је, у простору и времену, типично за крајинско влашко село. Истовремено се трагало за варијететима или, бар, теоријски релевантним разликама међу селима на географски малом простору, што је неубичајено, и, на први поглед, без изгледа. Томе су, међутим, ишли у прилог неке истраживачки повољне околности, карактеристичне за Неготинску крајину. Реч је о значајним различитостима: географско-еколошким (равничарски, брдски и планински део, Дунав и Тимок, границе према Румунији и Бугарској итд.), начин производње (земљорадња, виноградарство, сточарство, раније и риболов), допунска занимања, запошљавање у локалној индустрији, па и регионалној, осталим деловима земље и нарочито, у иностранству, порекло становништва (царанско, унгурјанско,*) а није искључено и стариначко, уз наше метанастичке струје), различита величина насеља, па и различити типови који се иначе срећу у географски различитим областима, неједнака удаљеност од општинског центра, индустријских објеката и комуникација, и, у вези са наведеним, могућне друштвене и културне разлике.

Циљ истраживања био је и конципирање социолошке монографије једне етничке заједнице, као и стварање монографских скица поједињих локалних заједница (нешто развијенију за село Малу Каменишу). Етничка и локална заједница су посматране као својеврсне целине, релативно засебне, али увек у вези са конкретно-историјским условима (локалног и глобалног друштва). То омогућава проучавања на конкретан начин повезаних детерминистичких сплетова.

Најзад, рад је био усмерен и ка проблемским или специјализованим истраживањима. Теоријски и емпиријски значај проблема и обим и квалитет изворне грађе и података већ извршених истраживања, одређивали су начин обраде поједињих проблема: или је учињен покушај синтезе, или је извршено допунско истраживање, или је само назначено у ком правцу ваља даље истраживати.

Уопште, истраживање и анализа кретали су се у два главна правца: ка синтези (повезивању) проученог (често до у танчине), и ка стварању проблемско-хипотетичких оквира за даља истраживања. Уосталом, ниједно истраживање није коначно.

Сматрало се да је учествовање са посматрањем најпримерније као један од основних метода истраживања, али да он никако не сме бити и једини. Коришћени су и многи други методски поступци

*) Док је у научној литератури употреба назива Царани уједначена, то се не би могло рећи за назив Унгурјани. Тих. Р. Ђорђевић употребљава у истом раду (*Кроз наше Румуне*, Београд 1906, с. 14—17) називе Унгурани и Унгурјани, а Ј. Џвићић назив Унгуреани. У новијој етнолошкој литератури углавном се употребљава назив Унгурујани или Унгуреани. Власи у Неготинској крајини говоре Царан (једн.), Царањи (множ.) и Унгурујан (једн.) и Унгурањи (множ.).

по начелу комплементарности метода. Користило се и посматрање са учествовањем онда када је сазнања требало систематизовати. Разговор је текао, најчешће, у спонтаним ситуацијама, али је коришћен и усмеравани разговор (нпр. са радницима на раду у иностранству), па и стандардизовани упитник (за ученике 8. разреда основне школе). Статистика нам је послужила да стекнемо слику о распрострањености појава и њиховим временским сукцесијама, а разни други документи — за упоређивање са усменом традицијом, личним импресијама, утисцима других истраживача. Прикупљана су чак и материјална сведочанства, коришћена је и „савремена техника“ (фото-апарат, магнетофон) али је овај материјал, као и велики део грађе, остао недовољно искоришћен.

Главни саговорници у истраживању били су мештани крајинских села. Настојао сам да се према њима односим као према субјектима истраживања²⁹⁾. Понадао сам се да ћу у томе успети (и тако постати извор иновација на селу), али изгледа да у томе нисам до волно успео. То би био први емпиријски закључак нашег истраживања. Наводимо, већ овде, још неке за које ће се даља аргументација наћи у преосталим деловима рада.

Мештанин крајинског села зна шта је новинар, али не схвата шта је то научник. Или, апстрактније — масовна култура је продрла у крајинско село, али не и култура науке. Хипотеза: ово стога што с првом чешће долази у додир, томе доприноси и сељакова традиција, а и сами научници. Описимо, најпре, емпиријску ситуацију.

У време бербе и откупна грожђа, дошла је у једно крајинско село повећа група истраживача. Читавих неколико сати мештани, који су предавали грожђе за даљу (индустријску) прераду, нису знали какви су то људи, шта раде, шта желе, кога траже, код кога иду, зашто носе толико фото-апарата. Убрзо су почела нагађања. (Налазио сам се унутар емпиријске ситуације). Један је тврдио да нешто купују (допуна хипотезе: из овог и претходног податка о откупу грожђа види се да су робно-новчани односи интензивно захва-

²⁹⁾ Колико је субјект — објект релација распространеа у научној пракси, као подвојеност истраживача и истраживање средине, најбоље показује научна терминологија. Не постоји погодна реч за изражавање односа који смо покушали да успоставимо. Реч „истраженици“ очито је неприкладна, а реч испитаници даје уважавање истраживачу, а не подвојености истраживача. Старији сељак садржински преуска и такође изражава подвојеност и пасивност. Старији сељак на прву реч асоцира неку истрагу, а на другу неког пропитивача. Чак и кад најчешће разговор, рећи ћемо испитаник, а никако саговорник, а тек ова реч као да изражава тај равноправнији однос, али је ова опет преуска да изрази садржај односа у коме је истраживач учењник, а испитаник истраживач. Није нам циљ да изводимо социо-лингвистичку анализу по себи, него да скрећемо пажњу да свему томе није крива само подела рада, у којој се наука појављује као свезнајућа допуна стварности, па ни сама специјализација у науци, и да подстакнемо на разговор о ономе како и шта говоримо унутар науке саме. Да ли мора тако бити док год буде науке као науке?

тили село), други је већ био утврдио да су то новинари³⁰⁾ и „духовна напетост“ се већ скоро била смирила (једино што су неколико истраживача и још неколико пута више мештана опстојали неколико сати једни поред и мимо других). При крају се, ипак, зачео групни дијалог, али један трећи мештанин није схватао шта истраживачи, у ствари, хоће.

Сељак погрешно идентификује истраживача сеоске средине и према (писаном) прикупљању било каквих података гаји неповерење^{31).}

³⁰⁾ Покушај објашњења: први учесник у ситуацији, старији човек, то је утврдио на основу тога што га је истраживач упитао где би у селу могле да се нађу старе саонице за запрегу. Помисливши да овај жели да их купи, он га је упутио свом куму који има „старе али лепе саонице“. Те лепе саонице налазе се код друге кумове куће (а кумова је кућа и пре и сада једна од најимућнијих у селу). Те саонице су пре рата (као и чезе) биле симбол тог високог статуса. Данас су те лепе саонице и чезе „повучене“ из употребе, заједно са коњима. Када? И како? Почетком шездесетих, са продором бицикла, трактора, камиона и аутобуса. Данас оне стоје демонтиране испод или унутар великих економских зграда као преживели остаци материјалне културе, а слично је и са великим бројем разбоја и друге тачаке, опреме, која још опстоји по таванима сеоских кућа или негде у склопу „шупа“ (читај — економске зграде не мање од петнаестак метара, а достижу и дужину до четрдесет метара). Од пре пет-шест година мештани (радници на раду у иностранству) из горњег дела села долазе асфалтираном улицом на сеоску игранку — колима (аутомобилима — забуне, вальда, више нема).

Други учесник је закључио да су то новинари, јер је са њима био један новинар из суседног села. Али, није само то! Није реч само о идентификацији са познатим на основу погрешне аналогије (учесник је млађи човек, има нешто више од 30 година, ради у иностранству, дошао је о берби, са њим сам разговарао више пута). Он је читao новине у сеоској читаоници већ крајем 1950-тих година (претежно спортске стране), пре одласка је био претплаћен на „Вечерње новости“, које и сад редовно чита кад дође кући, а набављао их је од поштоноше (који је долазио сваки други дан из суседног, већег села које има пошту и на главној је собраћајници, удаљено три километра од овог села) или лично или преко познаника (ако одлазе „непарним“ даном, тј. кад поштоноша не долази, или тада чешће купује новине из Неготина него из суседног села, јер их у суседном селу често и нестане). У току истраживања неколико пута сам му објашњавао да не разговарам с њим и о њему због тога да бих писао у новинама, али ме је он и даље упорно, сваки пут скоро, питао да ли још пишем за новине.

Његов утисак да су у питању новинари појачан је и везуелном перцепцијом — истраживачи су нешто исписивали из месне канцеларије. И други мештани су моје исписивање података из месне канцеларије најчешће идентификовали као новинарски посао (млађи) или као неку административну потребу (старији). Даља хипотеза: сељанин реинтерпретира културну иновацију недиференцирано, у складу са својим примарним искуством и начином живота. То се може утврдити и на други начин: подацима о броју и структури књишиког фонда сеоске књижнице, врло ретким читањем књига итд.

³¹⁾ С. Вукосављевић упозорава на чињеницу да при истраживању сељачког друштва „треба много да се путује, много посматра, много распитује, упоређује, проверава. Много је муке због сељаковог неповерења (подвукao M. M.). Има врло много да се одбацује. Ваља дуго да се разговара о најразличитијим ситничама, да би се чула — понекад и не чула — мала појединост која је потребна“. — С. Вукосављевић, *Организација сељачке земљишне својине*, Београд 1953, с. 2.

„Насеља у Неготинској крајини и у Кључу испитивао сам 1912, 1914, 1920, 1921, 1922, 1923. и 1925. године. У посебном делу у напоменама је казано када је испитивано које насеље. Из напомена се види да сам негде до резултата брже и лакше дошао, али је у већини то ишло тешко, због неповерења и сумње, који су често показивани у насељима где становништво међусобно говори румунски. Отуда је у неким насељима било потребно вршити испитивања два и више пута. Захваљујући многим старцима и другим добрим људима, могао сам ипак прибрati потребне податке и доволно проверити скupљену грађу“. — К. Јовановић, *Неготинска крајина и Кључ*, Београд 1940, с. 3.

Наша претпоставка: у односу према истраживачу сељак исказује однос који је у историји успостављен између друштва и сељаштва, чијако су му се услови живота и друштвени односи знатније променили. Он је човека с ташном могао идентификовати с каквим порезником или другим чиновником, који је за потребе власти нешто од њега тражио. Већ одавно порезници не залазе у крајинска села. Сељак више ни порезу не уплаћује у месној канцеларији него банкарским чеком, који уплаћује у пошти или банци. Он и приходе од продатог грожђа, од скора, добија преко штедне књижице.

Истраживачи често остају дужни да макар објасне околности под којима су прикупљали податке. Утолико пре ваља разјаснити околности властитог истраживања, јер је реч о специфичној и доста реткој истраживачкој ситуацији (истраживач је рођен у истраживаној средини). То је омогућило и боље разумевање средине и емпиријских ситуација и поспешило сарадњу, али је тиме створена нова, велика опасност за истраживача и само истраживање — опасност идентификације са истраживаним средином и тешкоће у успостављању неопходне дистанце у односу на њу³²⁾). Да би се то предупредило, предузете су неке мере.

Није пропуштена готово ниједна повољна прилика да се са истраживачима ове средине и других руралних средина размене истраживачки утисци. Готово је невероватно колико су мисаони контексти истраживача различити и, у исто време, ненадокнадив извор нових хипотеза, корекција, нових подстицаја. Из истог разлога смо настојали да сваког пролазника овим простором, па људе из градских (неготинских) институција, same мештане, итд. приупитамо о различитим које су уочили, о смислу који придају променама. Кад год ми је било могућно, разговор са нашим радницима у иностранству усмеравао сам на паралеле: њихов живот тамо и овде, разлике у друштвеном и културном животу обеју средина, њихов став о томе. Немо се упуštati у разноврсност истраживачких ситуација кроз које смо пролазили — од радости рабања, сусретања, свадбеног и другог весеља до људског бола за покојником, присећања на њега, од тегобног польског рада до изобиља зимске доколище, од магијског ритуала до омладинског састанка, радне акције, збора бирача и „сусрета села“.

б) Критички осврт на изворе и грађу

Оно што следи у овом делу рада вероватно није најпримереније наслову, јер ово није систематска критика извора, него само један општи утисак изнет у облику скице и понеког огледа.

Као истраживач, нашо сам се у веома срећној ситуацији, да проучавам и оно што су други већ детаљно и често врло ваљано проучили³³⁾). Простор Неготинске крајине и збивања у њој (и око ње)

³²⁾ Познато је да су неки антрополози остали да живе до kraja живота у средини коју су истраживали.

³³⁾ На жалост, све чешће сусрећемо став да је непроученост неке теме једини научни *raison d'être* њеног истраживачког конституисања. То је такође врло плодоносак пут — за „пионире“, „изораче првих бразди“. Али, зар то не говори да истраживања иду једна мимо других, или сасвим складно с њима, и да смо се претеће приближили ставу да је истраживање једна коначна (и окончана) ствар, или да постоје „вечита“ истраживања.

у прошлости и садашњонсти, управо је такав. Ипак, и у том погледу врело је остало непресушно³⁴⁾. Зашто се не бисмо упитали шта све и поготово како, и шта још не и зашто не? Ово стога што је то изванредан (али тежак) пут да се посредством других сазна предмет, као и да се сазна њихово међусобно одношење.

Мој је утисак да су интензивно проучени привредногеографски и антропогеографски простор, такође и локална историја и предисторија (оне су ипак, изгледа, неискрцније) и традиционална култура³⁵⁾. Умножавају се и демографска, социо-медицинска и етно-медицинска истраживања, агрекономска, па и социолошка, појављује се по неко социјално-психолошко, социјално-педагошко, етно-музиколошко итд. Управо на спојевима ових и раније већ уобичајених дисциплина (антропогеографија, археологија, етнологија, историја), појављују се врло подстицајне идеје³⁶⁾.

Изведимо једну корекцију нашег почетног становишта, пока жимо како то и други раде, и, најзад, анализирајмо један парадоксални закључак.

Пошли смо од претпоставке да је Неготинска крајина можда не само истраживачки најизгледнија него и научно најпроученија област у источној Србији. Ово искривљавање се збило услед пренајлашеног утиска стеченог познавањем локалних прилика и прикупљених извора и грађе претежно о Неготинској крајини и из ње, што је и нормално. Корекција је у следећем: готово читав простор источне Србије захваћен је, или се тек захвати, бројним и разноврсним истраживањима (Неготинска крајина је, ипак, једна од најпроученијих и научно најперспективнијих³⁷⁾).

³⁴⁾ Упоредити: Д. Дрљача, *Етнолошка проблематика угрожених насеља на подручју „Ђердан II“*, Развитак 6/1974, с. 88 — 94; П. Влаховић, *Значај хомољског краја, за етнолошка проучавања*, Развитак 4 — 5/1976, с. 77 — 81; М. Радовановић и О. Младеновић, *Етнолошки поглед на друштвени живот у селима горњег Тимока*, Развитак 1/1978, с. 62 — 66; М. Барјактаревић, *О неким архаичним појавама из традиционалне културе североисточне Србије*, Развитак 5/1968, с. 94 — 96; исти, *О неким најновијим променама у народном животу и култури код нас*, Развитак 6/1979, с. 76 — 78.

³⁵⁾ Редослед је дат по социолошком реду а питање сразмерности проучености, међу дисциплинама и унутар њих, како у односу на суседне просторе тако и у односу на могући скуп истраживачких проблема (који је отворен) сувише је сложен да бисмо уопште овде у њега могли да зађемо. Нама се то питање, ипак, често наметало током истраживања.

³⁶⁾ Социолог не би никако смео да заборави да ова наука треба да проучава везе међу посебним врстама друштвених појава (па отуд и међу тим посебним наукама), друштво у целини и друштво као целину. Заборављамо, често, да су антропогеографија, археологија, етнологија и историја такође глобалне науке (са становишта природне средине, ишчезлих друштава или култура или оних који ишчезавају или се формирају). Ипак, и кад се по обиму поклопе, постоје разлике у приступу — нпр. кад испитује културу, социологија трага за друштвеним односима и друштвеном структуром (о овом последњем упоредити: V. Milić, *Sociološko proučavanje lokalnih društvenih zajednica*, Filozofija — Sociologija 1/1957, с. 58).

³⁷⁾ Поменимо, само, од новијих истраживања: „Ђердан I“, „Ђердан II“, Бор и околина, Зајечар и околина. С друге стране, непроученог порекла становништва и етничког процеса неких области (Браничево, Хомоље, Пореч, Црна Река, Звижд). — М. Драпкић, *Савремени процеси етничке симбиозе словенско-романског становништва у североисточној Србији*, Гласник Етнографског института САНУ, књ. XXIII (1974), с. 40—41.

Индустријализација поспешује научна истраживања регионалних целина и њихових ужих делова. То је закључак који се могао и теоријски дедуковати, али он не следи нужно, јер он може (и због научних и због локалних, па чак и међународних прилика) да буде знатније модификован. На пример, док су истраживања око Бора, Зајечара и у Бердапу теоријски очекивана, интензивна етнолошка истраживања Неготинске крајине крајем 1960-тих година то нису јер је привреда општине у овом периоду у стагнацији — корективни моменат: ипак се развија Индустриска хемијских производа — Правово, али цела општина заостаје унутар регионалног развоја, као и шире. Ту су пресудну улогу одиграла једна културна манифестација — Мокрањчеви дани (од 1966) и један регионални часопис за друштвена питања и културу — **Развитак** (Зајечар од 1961³⁸⁾) а извесно и план рада Етнографског музеја у Београду, који је отпочео комплексна истраживања источне Србије током 1960-тих година³⁹⁾.

Добросуседски односи Југославије и Румуније, који су резултирани и изградњом Бердапа, подстакли су истраживања заједничке историјске прошлости⁴⁰⁾ и заједничка истраживања⁴¹⁾.

Занимљив методолошки поступак у изучавању културних промена применили су румунски етнолози у оквиру комплексних и вишедисциплинских истраживања насеља у зони изградње хидроенергетског и пловидбеног система „Бердап I“, о чему нас извештава румунски етнолог Ромулус Вулканеску. Истраживачи су настојали да најпре забележе ранију социо-културну ситуацију насеља која се пресељавају, да би их упоредили са каснијом, тј. са новим условима живота у пресељеним насељима. Етнолошка истраживања су била посвећена „изучавању културне структуре, као и изучавању локалне културне динамике“.

У изучавању социо-културне структуре, поред осталог, румунски етнолози су настојали да открију „локалне културне моделе и интеграцију етнографских реликата и фолклорних реминисценција у новом начину социјалистичког живота“. У току рада се испоставило да је област културне динамике нарочито плодоносна, па су истраживања посебно усмерена на однос културног конзерватизма и култур-

³⁸⁾ Веома је занимљив историјат овог часописа: он је најпре (и само један број) почeo да излази у Зајечару — Неготину, у 1957. години, а од 1961. године излази у Зајечару као двомесечни часопис.

³⁹⁾ Истраживачи су вишесекратно боравили у Неготинској крајини у периоду 1967 — 1969. године. — Гласник Етнографског музеја у Београду, тематски број: Неготинска крајина, 31 — 32, 1968 — 1969. Управо у последњем часу, јер су тек била отпочела масовна одлажења на привремени рад у иностранство.

⁴⁰⁾ Симпозијум о (српско)-југословенско-румунским односима (Вршац, 1970).

⁴¹⁾ Археолошка, етнолошка и друга истраживања Бердапа I. Упоредити и Д. Дрљача, *Етнолошка проблематика угрожених насеља на подручју „Бердапа II“*, **Развитак**, Зајечар 6/1974, с. 88 — 94.

них промена, међуетничке односе у култури, процесе и механизме културног развоја односно дифузије културе итд.⁴²⁾.

Индустријализација доприноси очувању традиција. Био би то парадоксалан закључак за наше мишљење навикнуто на став да индустрисализација уништава традицију (што је у основи тачно). Претходна анализа изведенih истраживања упућује на опрезност у формулатијама. Посредством науке и културних манифестација, индустрисализација убрзава истраживање традиције, чиме је помало спасава али је ипак сатерује у резерват и манифестацију.

Још само три правца или проблема истраживања везаних за овај простор (о преосталима ће делимично још бити речи, а понешто ће остати, можда и невидљиво, у изворима и грађи самој, као и у прилозима раду).

Нека се истраживања одвијају у правцу повезивања личности (историјских, научних) и друштвеног простора, друга — настоје да повежу дати простор са ширим оквирима (регионална географија, локална историја, етнографија локалне културе)⁴³⁾. То обогаћује не само дотичне дисциплине него и уштеђује претходни посао следећем истраживачу.

Друго је локалпатриотизам. Тимочка крајина почиње већ од Смедерева; судећи по броју устанака који су у њој отпочели или су је запљуснули, то је најустаничкији крај Балкана, Тимочани су чак творци прве југословенске државе, итд. Ако од почетка не приђе таквим радовима са сталном критичком пажњом у супротном правцу, и, разуме се, уз бар најминималнија општија сазнања (мада га ови локални извори понекад могу и знатније кориговати), истраживач може бити заведен у погледу односа локалног и глобалног. Добро је да бар има таквих реакција међу познаваоцима локалних прилика⁴⁴⁾.

И, најзад, реч-две о локалним средствима информисања као извору научних информација. Тимочка, па и Неготинска крајина, имају богату традицију локалних листова, па и локалних радио-станица. Ова средства информисања често су била изненађујуће драгоцен извор података, незаменљив регистар догађаја. И, не само то. У њима се одсликавају однос локалне средине и општинских и регионалних центара, однос локалних и глобалних догађаја, друштвено-политички ставови. То није само штура или преобимна али непрецизна информација (иако често и јесте) него се у њој могу наћи и конкретне мере

⁴²⁾ „Изучавање динамике културе у зони подстакло је посебна истраживања о културном конзерватизму (архаичних и традиционалних облика културе) у поређењу са садашњим културним променама (културна открића и иновације) и механизам тих промена, истакнут бројем етно-културних варијанти, интерференцијама, утицајима, контаминацијама, етно-културним отисцима северно и јужно од Дунава између румунског и српског народа. Колектив за етнографију и фолклор бавио се у свом изучавању културном динамиком, открићем основних културних језгара и жаришта, процесом њиховог образовања, развоја, распадања и сталног или случајног поновног моделовања, тенденцијама њиховог значења у међузонском културном трансмисијом итд.“ — R. Vulcănescu, *Méthodes d'investigation ethnologique dans la zone »Portile de Fer«*, Etnološki pregled 11/1973, с. 37 — 46, резиме, с. 46.

⁴³⁾ Нпр. радови о Вуку или кнезу Милошу и источној Србији. У другачијем смеру — Хајдук Вељко и балкански фолклор.

⁴⁴⁾ Упоредити: Ј. Раковић, *Осврт на књигу Маринка Пауновића „Ђердан и Тимочка крајина“*, Развитак 2/1971, с. 67 — 69. Напомена: сви ови патриотизми не односе се на овај рад.

предузете за искорењивање неких појава, пратити њихов ток, резултати, линије развоја и промена. Има и стручних коментара (агронама, лекара, економиста, правника, социјалних радника...). Саме те анализе су непоновљиве са временске дистанце. Оне омогућавају да се открије ситан или веома драгоцен податак који је недостајао или да се стекне почетна слика или, чак, и да се она коренитије измене.

Циљ ових подужих методолошких разматрања био је да укаже и покаже како смо истраживали, да је предмет истраживања изолован само у нашим мислима, и да се без разумевања и излагања узјамног односа сазнања и предмета не могу разумети ни сазнање ни предмет, па тиме ни властито истраживање, ни целина предмета па, дакле ни традиција, ни промена.

II. ПРОМЕНА И ТРАДИЦИЈА

1. Село у трансформацији — између традиционалног и савременог села

Изложићемо, у сажетом теоријско-хипотетичком облику, неке основне разлике између традиционалног и модернизованог, односно савременог села, што ће нам послужити као основа за сагледавање степена трансформације крајинског влашког села, његових друштвених односа и културе. Наравно, реч је о тенденцијама а, понекад, и о идеализовању, идеално-типским карактеристикама, али ће оне шире бити теоријски образлагане и конкретизоване кад буду провераване у вези с појединим областима друштвених и културних промена, односно облика одржавања традиције.

У традиционалном селу човеков однос према природи је пасивнији, јер се човек више прилагођава природи него што је потчињава. У модернизованом селу однос према природној средини је активнији, па су промене у њој, настале под дејством развијеније производње, бројније, коренитије и много разноврсније. Отуда „... простор на којем живи, човек све мање затиче, а све више ствара. Гледано с тог угла, повијест би се могла проматрати и као напредовање у друштвеном обликовању простора, који присвајају поједине људске територијалне заједнице“¹⁾). Природна средина бива све више потискивана техничком средином (Фридман). Тај однос, међутим, није увек усклађен са природом самом, па се све чешће појављује нарушавање еколошке равнотеже (ерозија, загађивање и сл.).²⁾ Свако сеоско друштво и сваки пољопривредни рад везани су за пространство или на различите начине, а са променом природне средине и човековог односа према њој мењају се и представе о природи у психи и менталитету сељака.³⁾ Против природне стихије традиционално село се бори

¹⁾ S. Šuvag, *Između zaseoka i megalopolisa*, Zagreb 1973, с. 201. Упоредити и C. Kostić, *Sociologija sela*, с. 244.

²⁾ Подсетимо на Марков став да капитал једнако безобзирно експлоатише природу, у интересу профита као што експлоатише и радника, као и на ставове о „хуманизацији природе“ и „натурализацији човека“.

³⁾ „У индустрији је доиста строј обично везан уз једно место, а материјал се креће, док је, напротив, у земљорадњи строј покретан у односу на тло“.

„У том би погледу психолошко-социолошка испитивања о предоџби о различитим пространствима заједно могла пружити драгоцене податке: како се преобразба сеоске екологије одразила на менталитет сељака?“ — H. M endras, *Sociologija seoske sredine*, у Ž. Gurvić (ур.), *Sociologija*, Zagreb 1966, с. 337.

магијском формулом или верским обредом, а модернизирано — противградном ракетом.

У производњи, међутим, људи не ступају у однос само према природи него и међу собом.⁴⁾ Традиционални начин производње је екстензиван, самодовољан, породичног типа, допуњен коришћењем заједничких површина (колективна својина), кућном радиошћу и сакупљачком привредом. Њему се прилагођава и тип насеља, на тој основи се обављају заједнички послови, стварају сеоске установе и регуле, организују свечаности. Подела рада и производност су слабо развијени, јер су оруђа и погонска снага примитивнији, а производи се, пре свега, за сопствене потребе, док је размена натурална а услуге узајамне. Организација рада је рутинска и устаљена, мали је број радних дана у години, мировање а не рад циљ су егзистенције.⁵⁾

Модернизована пољопривредна производња је интензивна, специјализована и професионализована, излази из породичног круга, код нас се заснива на друштвеној својини и удруженом раду, сталном праћењу научних достигнућа и производних иновација, механизацији и хемизацији, савременој подели и организацији рада, уз сталну тежњу за повећањем приноса, продуктивности и рентабилности производње која се обавља за тржиште. Она постаје индустрија, интегришући се у аграрно-индустријски комплекс. (Ако је производња још породичног типа, онда се она заснива на свестраној кооперацији, а сељак постаје специјализовани робни производац укључујући се у савремену професионалну и друштвену поделу рада).

Приватни сељачки посед је творевина класног друштва са ограниченим историјским могућностима развоја.⁶⁾ И поред тога, у нашој земљи „... догодило се да је сељачки посјед ипак учинио значајан производни напредак у току последњег столећа, а поготову у последња два деценија, иако није могао пријећи оквире властите ограничности, заосталости и ниске продуктивности“⁷⁾.)

Међутим, све док буде постојао сељачки посед, нарочито ситан, ма како он био модернизиран, опстојаће и сељачки начин живота

⁴⁾ „Јер целина тих односа, у којима се носиоци те производње налазе на спрам природе и међу собом, у којима производе, та целина баш и јесте друштво, посматрано у његовој економској структури“ — К. Маркс, Капитал III, Култура, Београд 1948, с. 709.

⁵⁾ Упоредити: Ц. Костић, наведено дело, с. 244.

⁶⁾ „По својој природи парцелна својина искључује: развитак друштвених производних снага рада, друштвене облике рада, друштвену концентрацију капитала, сточарство у великом размеру, прогресивну примену науке.“ — К. Маркс, Капитал III, с. 699.

„И данас још, у областима где се традиционално друштво најбоље очувало, власништво над земљом остаје извор и знак премоћи великих и предмет похлепе малих; и управо око власништва над земљом организиран је све друштвени живот села. Напротив, у модерном пољопривредном господарству вриједност готовине, сточног фонда и инвентара у најмању је руку једнака вриједности земље и зграда... Акумулација капитала није више значајна само по себи, већ само као средство за повећање производње, а приходи сада постају главно мјерило друштвене диференцијације, у првом реду зато што они омогућавају човјеку да оде са села у град, и да имитира грађанина у његову начину живота.“ — Н. Мендрас, ibidem, с. 343.

⁷⁾ С. Шуваг, Између засека и megalopolisa, с. 66 — расправа под истим насловом — Kulturne promjene u selima Jugoslavije, објављена и у часопису Sociologija sela, 28 — 29/1970).

који се на њему заснива. „Сељачки је посјед материјални супстрат и нужна основа сваког сељачког начина живота... У крајевима који чине данашњу Југославију сељачки је посјед прошао сложену хисторију еволуције — од првотног племенског власништва, до данашње редуциране производне јединице у власништву инокосне обитељи. Сељачки посјед има своју посебну, па и посве локалну хисторију, чиме треба објаснити данас евидентне бројне његове варијетете, као и варијетете сеоских заједница и њихова уклапања у привредни и културни развој глобалног друштва. Но, чини се да је он посвуда у Југославији проживљавао, или још проживљава процесе индивидуализације, комерцијализације, интензификације, парцелизације, конзервације, процес техничке неприлагођености, процес редукције производних функција, и најзад, процес дезинтеграције.“⁸⁾

У традиционалном селу појмови сељачко, пољопривредно и сеоско становништво готово да су били синоними, јер су се по обиму углавном поклапали,⁹⁾ али модернизовано село је социјално све хетерогеније, тако да се почиње говорити о „селу без сељака“.¹⁰⁾ Чак и у нешто мање модернизованом селу, које још садржи елементе традиционалног села,¹¹⁾ сељачки посјед није више једина економска основа живота ни једини извор прихода домаћинства (пољопривредна, мешовита и непољопривредна домаћинства). „Данас је економска основа живота у селима Југославије у велике везане за ресурсе неовисне од самог сељачког посједа. Нови извори стјецања дохотка, као и упућивања села у национално, а све више и у међународно тржиште радне снаге, смањили су важност земљишног посједа за опстанак и издржавање сеоске обитељи.“¹²⁾

У модернизованом селу сељак је постао пољопривредни производњач или пак индустријски радник (у трансформисаним селу сељак — радник са мешовитим домаћинством, као прелазне категорије, доминирају), који се, dakле, појављује на тржишту као продавац и купац. Неки социолози сматрају да су извори прихода изван газдинства један од најважнијих фактора виталности малог поседа у нашој земљи. „Доходак изван посједа, који се у правилу стјече у новцу, упућује обитељ на набавке индустријских производа, а тиме потиче и велике промјене у материјалној култури села. Уместо израђевина сеоског обртника, на сам посјед је стигао творнички израђени алат и разни стројеви, а у сељачку је кућу доспјело творничко посуђе, намјештај, одјећа, обућа, па чак и претежан дио грађевинског материјала потребног да се подигне нова кућа.“¹³⁾

Нови начини производње и потрошње коренито су променили традиционалну народну материјалну културу. „Нови друштвени односи и облици привређивања утицали су на материјалну страну на родног живота, што је и видљиво обележено у новим типовима насеља (градски, приградски и индустријски центри, стварање урбаних центара у сеоским насељима и њихова тежња у спољном изједнача-

⁸⁾ Ibidem, strp. 65.

⁹⁾ Ibidem, strp. 31.

¹⁰⁾ Упоредити: С. Костић, ibidem, strp. 27 — 29, 244.

¹¹⁾ Ibidem, strp. 29 — 30.

¹²⁾ С. Шуваг, ibidem. strp. 65.

¹³⁾ Ibidem, strp. 65.

вању са градским регионима). Кућа је вишеструко еволуирала, а са том еволуцијом редуциране или модернизоване привредне зграде. Измењена је технологија привређивања и прилагођена новом начину живота и његовим потребама. Развој повртарских култура, на пример, шталско сточарење, живинарске фарме у залеђу градских и индустријских центара, данас су нормална појава која је до јуче, тако рећи, била непозната. Материјални народни живот постављен је, дакле, на нове основе, чemu је у последњим деценијама посебно допринео индустријски развитак и релативно брз општи технолошки прогрес.¹⁴⁾

Талас иновација у материјалној култури, захвата, дакле, и гајдјинство и домаћинство, као и целокупни изглед модернизованог села, тако да се почиње говорити о цивилизационој револуцији на селу.¹⁵⁾ Масовна индустријска производња и тржишна стихија доводе до стварања такозваног „културног тржишта“, са снажним продором комерцијализоване масовне културе или масовне потрошње.¹⁶⁾ Отуда је, анализирајући дубоке и брзе промене на нашем селу у послератном периоду, Р. Лукић закључио да се, упркос значајним изменама и напретку, на селу збила само цивилизационалиста и не и економско-производна нити поседовна револуција¹⁷⁾

Ако је производна материјална култура традиционалног села толико усталењена да се чак може узети као етничка одредница и послужити за идентификацију културних слојева, онда се може рећи да „... увођење нових производних средстава и технике само по себи

¹⁴⁾ П. Влаховић, *Приступ проучавању старог и новог у сеоским насељима Србије*, Симпозијум Етнолошко проучавање савремених промена у народној култури, Етнографски институт САНУ, посебна издања књ. XV, Београд 1974, с. 10.

¹⁵⁾ „Том речи се хоће рећи да се револуција на нашем селу састоји у томе што је цивилизација ушла у село. При том се цивилизација разуме у једном посебном смислу, у смислу културе, али културе посебне врсте. Под цивилизацијом се, наиме, овде разуме култура ниже врсте, први ступањ културе, грубе, материјалистичке у рјавом смислу речи — управо такав ступањ који се и јавља у оваквим историјским приликама: кад једно примитивно, затворено друштво нагло дође у додир с високо развијеним културним друштвом и на брзину прими од његове културе само оно што највише упада у очи и што је најјефтиније у њој. Таква култура није природно израсла из услова и структуре тог сељачког друштва — она је у њега убачена са стране и постоји снажан несклад између ње и свега осталог у друштву, што уноси велике поремећаје у функционисање друштва и у целокупном животу. Битна црта такве културе, односно цивилизације састоји се у томе да сељак који је њоме захваћен почиње да снажно презире себе и свој начин живота, да одбацује све своје вредности, да се стиди себе и што пре жели да се свим силама којима располаже изједначи с културним светом с којим је дошао у додир. И, наравно, да се изједначи с оним што се у њега види споља: с одевањем, говором, понашањем, знацима материјалног благостања. Ово изједначење се може постићи само на један једини начин: сталним или привременим бегом са села. И тако су по нашим градовима и градовима целе Европе, па и ван Европе, све до Аустралије и Канаде, почеле да круже легије наших сељака (и сељанки, наравно), који су, додуше, често то престали формално бити свршивши школе или поставши радници, али који се зато у погледу цивилизације и свог односа према њој не разликују много од оних који то нису престали бити ни формално.“ — R. Lukic, *Civilizaciona revolucija na selu*, Sociologija sela 31 — 32/1971, с. 142.

¹⁶⁾ Упоредити: М. Поповић, *Култура, не-култура и културна политика*, у Зборнику Конгрес културне акције, Крагујевац 1971. с. 393 — 395.

¹⁷⁾ R. Lukic, ibidem, с. 141 — 142.

означава културну промјену у сеоској привреди и животу. Прије свега тим се путем у сеоске средине распостирила техничка култура индустријског друштва, а та средина се повезивала са жариштима науке, експеримента и иновације у глобалном друштву¹⁸⁾. Употреба и одржавање пољопривредне механизације често изискују висок степен техничке па и **саобраћајне** културе. Истраживачи упозоравају на чињеницу да се понекад неоправдано прецењивао отпор сеоске средине производним иновацијама¹⁹⁾, да у њиховом прихвату постоји и известан производни ризик, као и да се економско понашање сељака не може објашњавати чисто економско-материјалним мотивима, јер у томе велику улогу имају престиж и друге вредности традиционалног друштва.²⁰⁾

Док су сеоска кућа и покућство традиционалног села најчешће прилагођени природној средини и функционално уклопљени у економију сељачког рада и потрошње, данас су највидљивији знаци промена на селу управо у **стандарду домаћинства**. Међутим, да би се у том погледу могло говорити о револуцији у **култури становаша**, ваљало би проверити степен и разлоге (не)искоришћености све присутних предмета масовне потрошње, па и трајних потрошних добара. Веома су видљиве и промене у **култури одевања**, па и **култури исхране**. Ваљало би проверити колика је дубина, интензитет и распрострањеност ових промена.

Друштвена структура традиционалног села заснива се на **примарним групама** и примарним друштвеним односима (породица, сродство, суседство — и сама традиционална сеоска заједница је примарна група!), па се о породици често говори као о основној јединици традиционалног друштва уопште.²¹⁾ Многе дихотомије традиционалног и модерног друштва (урбанизам) управо се одређују према разликом значају примарних и секундарних односа. **Проширене сеоске породице** је изразито мултифункционална, јер је утемељена у породичном начину производње и потрошње.²²⁾ Она је некада пружала „своме члану све — и прехрану, и становаше, и одјећу, и заштиту од болести, и одгој, и мировину. Она га је бранила и кажњавала. Она је над њим вршила готово тоталитарну социјалну контролу“.²³⁾

Еволуција породице се одвијала у правцу сужавања обима и редукције функција. Са проширене породице прешло се на инокосну

¹⁸⁾ S. Šuvag, *ibidem*, c. 67.

¹⁹⁾ На пример, прва индустријска револуција, осим вршалице са мотором на парни погон, готово да и није донела неке друге занчajне производне иновације. — H. Mendars, *ibidem*, c. 342.

²⁰⁾ V. Đurić, *Inovacije u društvu*, Niš 1975, c. 279 — 281. Или, пак, да сељаци често имају сувицак техничке опреме, те да се ова нерационално користи. — H. Mendars, *ibidem*, c. 342.

²¹⁾ Породица је „...основна јединица аграрног друштва“ — M. Kosić, *Село као предмет научног проучавања*, у књизи *Nаше село* (ур. M. Стојадиновић), Београд 1929, с. 15. Le Play је заступао гледиште да је породица основна друштвена ћелија у свим друштвима — P. Lukić, *Основи социологије*, Београд 1974, с. 114.

²²⁾ „Једино је пољопривредна производња могла да се обавља ради задовољења потреба самог пољопривредника. Организациони модел такве производње била је сељачка породица. У њеним оквирима одвијало се „универзално“ производно сваштарење.“ M. Stojanov, *Професионализација рада у пољопривреди и положај пољопривредника*, Нови Сад 1976, с. 215.

²³⁾ S. Šuvag, *ibidem*, c. 67.

породицу, а „неке од најзначајнијих функција у потпуности су или делимично преузеле специјализоване друштвене институције које су се појавиле у селу као издањи институционалне мреже глобалног друштва“ (нпр. школе, здравствене установе и сл.).²⁴⁾ До сада изведена истраживања указују да се наша породица дуго налази у процесу трансформације.²⁵⁾ Према неким ауторима, „најмаркантније промјене које су се десиле у домаћинству односе се на његову величину, породични састав и структуру по изворима прихода“, положај жене у газдинству,²⁶⁾ редистрибуцију ауторитета или његово ишчезавање²⁷⁾ и уопште, на породичне односе, односе полова и генерација.²⁸⁾ Стога многи аспекти промена, везани за брачни (нпр. мешовити бракови)²⁹⁾ и породични живот, заслужују интензивнија и продубљенија истраживања. „Коришћење језика, национална опредељеност, ауторитет мужа у породици, положај жене итд. питања су којима се мора прилагити дубље од оних у новије време уobičajenih анкетних пресека путем репрезентативног или случајно добијеног (изабраног) узорка. Са породичним животом тесно су повезане промене у исхрани, по-бољшање хигијенских прилика у дому и породици, рационалније коришћење времена и друга питања из организације и живота сеоских домаћинстава.“³⁰⁾ Чак и у традиционалном селу могу постојати неке савремене друштвене институције (нпр. здравствене институције, организације курсева и течачева). Занимљиво је видети какве се промене јављају у хигијенским навикама, на пример, уопште у здравственој култури и васпитању деце и у којој мери су друштвене институције на селу преузеле ове функције породице. Управо због редукције и преношења функција настаје извесно раздавање поседа, газдинства, домаћинства и породице.

Због многих својих специфичности (рани бракови, бела куга, или систем једног детета, домазетство, мешовити бракови итд.) неки социолози говоре о посебном, **тимочком типу породице**. Будући да су се збили многе промене, вაљало би видети колико је овај тип по-

²⁴⁾ Исто, стр. 68.

²⁵⁾ Упоредити: V. Erlich, *Porodica u transformaciji*, Zagreb 1964.

²⁶⁾ *Društvene promjene u selu*, (ur. S. Livada i B. M. Petrović), Beograd—Zagreb 1974, c. 63.

²⁷⁾ O. Burić, A. Zečević, *Porodični autoritet, zadovoljstvo brakom i položaj supružnika u društvenom sistemu*, Sociologija 3/1966, c. 69 — 88.

Док је за традиционално село карактеристичан „патријархални и патерналистичка ауторитет“, за модернизовано село је то „демократизација односа и protestas delegata“ — C. Kostić, ibidem, c. 245.

Нови поглед на свет сеоског становништва „срушио је све ауторитете, почевши од верских, преко магијских, све до политичких, друштвених и породичних“. R. Lukić, *Civilizaciona revolucija na selu*, Sociologija sela 31 — 32/1971, c. 143.

²⁸⁾ O. Burić, *Uticaj ženine zaposlenosti na porodicu*, Sociologija 2/1961, c. 132 — 140; Z. Pešić-Golubavić, *Teorijsko-hipotetički okvir za istraživanje promena u strukturi porodice*, Sociologija 3/1966, c. 7 — 28; O. Burić, *Teorijsko-metodološki model za istraživanje porodične transformacije i njegova empirijska prvera*, Sociologija 3 — 4/1970, c. 331 — 352.

²⁹⁾ R. Petrović, *Etnički mešoviti brakovi u Jugoslaviji*, Sociologija 3/1966, c. 89 — 104, такође и *Etnička heterogamija i stabilnost braka*, Sociologija 4/1968, c. 39 — 68.

³⁰⁾ П. Влаховић, ibidem, c. 11 — 12.

родиће и даље одржао специфичне регионалне и културне карактеристике.³¹⁾

Демографски развитак, који обухвата не само промену броја и пораст становништва (природно и механичко кретање) него и истовремене и међувисне промене структуре становништва, један је од најизразитијих показатеља степена развијености односно неразвијености друштва.³²⁾ Стога „демографска неразвијеност је један од видова опште неразвијености заједнице, то су популације аграрних и сеоских друштава са свим пратећим економским, културним и психичким особеностима“, док се на другом полу налазе „популације у којима су друштвени чиниоци преовлађујуће снаге утицаја на виталне процесе“.³³⁾ У том погледу демографски процеси на селу (сенилизација, феминизација, девитализација или, пак, уравнотеженији демографски развитак) можда су најбољи показатељ односа глобалног и руралног друштва који показује да ли село ишчезава или показује знаке ревитализације.

Могло би се рећи да су изразите демографске специфичности простора источне Србије, посебно Неготинске крајине, најпоузданiji знак њихове регионалне, етничке и друштвено-културне особености. Ако „миграције и порекло становништва имају посебан значај, јер је то централно питање и полазна тачка свих студија о етничком саставу и народном животу“³⁴⁾ онда су данашњи демографски процеси у Неготинској крајини занимљиви, како са становишта утицаја традиције тако и са становишта промена у професионалној и другим друштвено-културним структурама.

Ма како традиционално село било хомогено, у њему су се разликовали одређени друштвени положаји и улоге, па и групе (нпр. сеоске занатлије, сеоска интелигенција, сиромаси и богати итд.) Међутим, и значај поједињих улога се променио (нпр. улога учитеља). Са све већим укључивањем пољопривреде и села у друштвену поделу рада, повећава се хетерогенизација сеоске друштвене средине, тј. интензивира се процес професионалне и класно-слојне диференцијације. Укључивање у индустрију и школовање омладине створили су атмосферу „бега са села“ или такозваног сеоског ексодуса. С друге

³¹⁾ П. Костић, *Облици наших породица*, Гласник Етнографског института САНУ VII, Београд 1958, с. 33.

³²⁾ „Демографски појам развитка становништва означава напоредност и међувисност бројчаних и структурних промена популације, ознаку демографског стања које је достигнуто током историјског друштвеног развитка неке људске заједнице.“ У основи овог појма „се налази Марково схватање о законима становништва као историјским законима, променљивим правилностима које се стварају под деловањем друштва у коме становништво живи“. R. Petrović, *Geografski razvitak i biološka reprodukcija etničkih grupa u Jugoslaviji*, sociologija 3—4/1970, с. 355 и R. Petrović, *Demografski razvitak Vojvodine*, Novi Sad 1973, с. 7.

³³⁾ Упоредити оба наведена рада, с. 355—356 и 5—7. Такође и A. Wertheimer-Balešić, *Demografija*, Zagreb 1973, с. 65 — 118.

³⁴⁾ П. Влаховић, *Ibidem*, с. 8. „Нужно је данас изучавање оних историјских категорија које се мењају и развијају упоредо са развитком производње, често у сталном међуетничком или међугрупном додиру“. — *Ibidem*, с. 11.

стране, појављује се тенденција професионализације рада пољопривредника.³⁵⁾

Занимало нас је да ли су и у ком правцу, под дејством којих чинилаца и са каквим последицама,³⁶⁾ врши деаграризација крајинског влашког села. Затим, у каквим су односима школовање омладине, укључивање у друштвену привреду (локалну и шире), одлазак на рад у иностранство³⁷⁾ и остајање на поседу и у селу и, у вези с тим, промене у економском, политичком и културном животу села. Запажено је да измене у начину рада и радном процесу значе „раскид са традиционалним, односно примену нове технологије. По осећањима и начину рада земљорадник данас није оно што су били његови претходници, већ се као пољопривредни производи својим производним процесом сврстао у радничку класу. Рад на земљи привлачи га само онолико колико обезбеђује њему и његовој ужој породици основне елементе за исхрану, јер до новчаних средстава не долази продајом производа, већ допунским привређивањем у суседном граду или изван своје области. Модерни „печалбари“ покренули су се и из тако богатих рејона као што су: Неготинска крајина, Левач, Темнић, Шумадија..., а сопствена земља остаје необраћена. С друге стране, модерна „печалба“ најчешће значи повезивање са културно и етнички инородним елементом, што за последицу може имати дистанцирање, зближавање или стварање нових друштвених јединица и заједница“.³⁸⁾

Према томе, занимало нас је како се мењао однос села и глобалног друштва и шта се променило у самој структури друштвеног и културног живота локалне и етничке заједнице и у ком се правцу оне развијају. Наша је претпоставка да рурално³⁹⁾ и локално друштво, као и етничка заједница, засновани на сељачкој економији, и на тој основи угтемељеном традиционалном друштву и култури, различито реагују на продор робно-новчаних односа, индустријализа-

³⁵⁾ „Све своје потребе пољопривредник — сваштар задовољавао је властитим производним радом. У овакав модел породичне производње подела рада долази редуковањем многих послова. Напуштаје се једна по једна делатност које су изван породице већ постале основа неког професионалног рада. Рад у сељачкој породици сузиће се само на оно шта у једном ужем смислу називамо пољопривредним радом. То сужавање иде дотле да и сељачки рад претвора или веома приближава професионалном раду. Модерним справама и машинама и робном производњом тај рад се сужава до специјализације и тиме претвара у занимање и професију.

Но, таквом раду и даље недостајаће неке особине професије (могућност професионалног напредовања, професионално образовање). Његова коначна професионализација оствариће се када изађе потпуно из породичних оквира“. — М. Стојанов, *Ibidem*, с. 216.

³⁶⁾ Шире о узроцима, облицима и последицама деаграризације становништва Југославије видети код V. Ruljiz, *Eksodus poljoprivrednika*, Zagreb 1977.

³⁷⁾ „...од прије неколико година запошљавање у иностранству је постало друга одређујућа компонента деаграризације“. — *Društvene promjene u selu* (1974. godine), s. 47.

³⁸⁾ П. Влаховић, *Ibidem*, с. 11.

³⁹⁾ Неки аутори истичу да америчке и европске прилике нису исте, јер у Европи постоје „рурална друштва која су егистирала хиљадама година и која реагују различито на промене којима су изложена“. — B. Galeski, H. Mendras, — *The Future of Rural Communities in Industrialised Societies — working paper*, Wien 1970, p. 1 наведено према M. Жупанчић, наведено дело, с. 49.

цију, урбанизацију и промене у положају пољопривреде и села. Поред многих заједничких карактеристика које произлазе из индустријско-урбаног и сељачко-сеоског начина егзистенције⁴⁰), теоријски се може очекивати и низ специфичности, како у начину укључивања и интеграције у глобално друштво тако и у погледу промена унутар руралног друштва и локалне заједнице, поготову што у селима које смо изабрали за истраживање постоји и специфична етничка компонента.

У анализи једног руралног друштва у променама, у стању трансформације, потребно је поћи од Леферовог упозорења да у њему ко-егзистирају облици различите старости и утицаји различитих епоха, те да се истраживање мора усмерити и у правцу вертикалне и у правцу хоризонталне комплексности.⁴¹) Мора се разјаснити историјска генеза традиционалног друштва и културе и појединих њихових саставних делова, али се она мора уклопити и у актуелне глобалне оквире.

Да ли је реч о транзицији или трансформацији? Да ли се може следити идеално-типски модел модернизације, који се преноси на средине са „посве другојачијом традицијом и социо-културним оквирима“.⁴²) Или, другачије, да ли у југословенском друштву и локалној средини коју смо изабрали за предмет истраживања постоје услови за реафирмацију сеоског простора и локалне заједнице? По првом моделу, сеоски простор је „остatak“ простора или, напротив, простор за пољопривредну производњу. Полазећи од таквог модела индустријализације и локалне заједнице, као традиционалне заједнице, неизбежно осуђене на пропаст, „... многи теоретичари модернизације истичу како процеси индустријализације, урбанизације и бирократизације (институционализације) разарају све трагове локалних заједница, бришу заједничарства и близкости, сусјетску сурадњу и сл. Велике организације са својим пиштима продиру у све поре најудаљенијих мјеста. Јача функционална зависност од далеких, невидљивих организација, а то смањује осјећање везе појединача с ужом околином, губи се лична лојалност локалним институцијама и ауторитетима. Чини се да је локална заједница мртва ствар у индустријским друштвима. Али то је површан закључак. Његова слабост је у томе што на локалну заједницу гледа као на институцију традиционалног, изолираног, сеоског миља, као недиференцирану заједницу са чврстом кохезијом и

⁴⁰⁾ У том погледу се поново актуелизира теоријска расправа између тзв. теорија модернизације, у суштини неоеволуционистичких и заснованих на униформном моделу индустријализације, и Марксовог предвиђања да индустријске земље показују пут мање развијеним, али и његовог става да се друштвени развитак не може разумети без конкретно-историјске анализе супротности постојећег друштва. — Упоредити M. Ranković, *Savremena sociologija i opšta teorija društvenog razvijatka*, Sociološki pregled 1/1977, с. 9—30 и M. Župančić, *Modernizacija društva i transformacija lokalnih zajednica*, Sociologija sela 31—32/1971, с. 48—51.

⁴¹⁾ H. Lefebvre, *Perspectives de la sociologie rurale*, Cahiers internationaux de sociologie, vol. XIV, Paris, 1953. По Сартровом мишљењу, Lefèvre је успео да изгради методу „...једноставну и беспрекорну, да се социологија и историја укључе у перспективу „марксистичке дијалектике“. Упоредити Ž. P. Sartre, *Egzistencijalizam i marksizam*, Beograd 1970, с. 49—50, фусnota 22.

⁴²⁾ M. Župančić, ibidem, с. 49.

солидарношћу. Такве локалне заједнице данас заиста нема, иако се у нашој земљи још донедавно наћи у изолираним предјелима“⁴³⁾.

Нама се чини да више истраживачких (и реалних) могућности пружа један другачији модел. „Егзистенцијални увјети нашега села темељито су измирењени; село је увучено у функционалну интеграцију с друштвом, порасла је социјално-професионална хетерогенизација становништва, тако да су нестали социјални извори везаности уз сеоску заједницу. Док је некад та заједница била мјесто гдје је сеоски становник задовољавао главину својих потреба, и оквир његове емотивне идентификације и привржености, данас је она то знатно мање. Али то не значи да је та заједница неповратно разорена; она се само трансформира и добива нове димензије“⁴⁴⁾.)

Наша је претпоставка да се крајинско влашко село налази у трансформацији, да је захваћено мноштвом промена, али неједнаког интензитета и правца дејства, те да су се, услед специфичности локалног друштва, етничке заједнице и њиховог односа према глобалном друштву, и поред изобиља традиционалних појава (а делимично захваљујући и њима) у њему стекли неки услови за ревитализацију села као локалне заједнице на новим основама.

Како се пољопривреда, село и етничка заједница интегришу у локалне, регионалне и шире оквире ако у селу постоје снаге које га могу ревитализовати (омладина, радници у иностранству),⁴⁵⁾ ако постоје услови за бржи развој (могућности за интензивну пољопривредну производњу, прерађивачку и другу индустрију, туризам), у новим економско-политичким условима (удружени рад, друштвено-политичке организације, месне и интересне заједнице, комуна), шта се збива са традиционалним институцијама и вредностима — обичајним животом, облицима понашања, веровањима, народном уметношћу, менталитетом и погледом на свет — у којој мери се модификују и трансформишу, а у којој мери неповратно ишчезавају, у каквим условима и како делују нове друштвене и културне институције и како се одвија друштвени и културни живот у крајинском влашком селу у промени, непосреднији је задатак овог истраживања. Извесно је да се не могу дати потпуни и прецизни одговори на ова питања, нити да се може изричito одговорити на питање у ком је степену оно традиционално или модернизовано, да ли је напросто у транзицији или у специфичној и диференцираној трансформацији. Ако се, међутим, бар делимично одговори на ова питања и укаже на правце даљих истраживања, онда је вредело покушати.

⁴³⁾ Исто, с. 49—50.

⁴⁴⁾ Ibidem, с. 50. Упоредити и S. Šuvag, Između zaseoka i megalopolisa, с. 184—236. (расправе: Transformacija seoskog prostora и Sociologija prostornog planiranja). И неки румунски социологи се зајалку за диференцирано планирање руралног развоја. — Упоредити: V. Mifto de, Migratiile si dezvoltarea urbane (o analiza istorica si prospectiva a rural-urbanului), Editura Junimea, Jasi 1978.

⁴⁵⁾ У предговору за књигу Društvene promjene u selu (с. 6—7) Р. Лукић истиче да су сеоска омладина и наши радници на раду у иностранству две снаге на које се ваља ослонити у реафирмацији нашег села.

2. Етногенетски и савремени етнички процеси

Трагови воде у праисторију.⁴⁶⁾ Без њих не бисмо разумели ни етногенезу, ни формирање и мењање традиције, па, дакле, ни саму промену. Доиста, обале великих река и плодни предели мора да су привлачили људе бар од неолита, па и раније. На овим просторима смењивала су се племена, народи, цивилизације и културе све до наших дана. Чак од праиндоевропских, преко старобалаканских — од трачких племена Трибала и Меза, Дачана и Гета, келтских Малих Скордиска, преко разних народа у сеоби, до римске и византијске цивилизације. Словени су се у ове крајеве насељили у раном VII веку (Тимочани, западније Гудушчани и Браницевци али су се ови први као старинци — „ћутуклијско“ становништво одржали само у Горњем Тимоку) дајући печат етничкој структури становништва у следећих хиљаду година. Сложенi миграциони и етнобиолошки процеси, утицаји разних цивилизација и процеси културног прожимања упозоравају на сву недостатност схватања да се народна култура може разумети само из ње саме, из своје „мале традиције“. Прошлост народне културе је разграната. Она је културно вишеслојна. Неки су се утицаји једва осетили, други су се потирали или искључивали, али су се трећи, мада и модификовани и редуцирани, одржали. Други моменат на коме ваља инсистирати је да се **традиција формира и развија**. Под којим географским и антропо-биолошким условима, у каквим културним међусплетовима, у каквој вези са начином производње и живота традиционалног, тог све чешће називаног преиндустријског друштва и преиндустријског менталитета, који се опиру индустријској цивилизацији.⁴⁷⁾

На пример, **религијско-магијски и обичајни комплекс** који се код овог влашког становништва исказује као најекспанзивнији и најтрационалнији, вероватно је непрестано добијао освежења и појачања са разних страна. Овај комплекс је препун симболике, обједињен око култова предака и плодности (људске, животињске и биљне) па, дакле, и начина производње, прожимајући породични и сеоски друштвени живот, са настојањем да спречи и излечи болести или, ма-кар, да умири и окупи, он се, са великим конзервативном снагом

⁴⁶⁾ П. Влаховић, *Трагови праисторијских људи у североисточној Србији*, Развитак 4—5/1969, с. 89—93; исти, *Протобалканске физичко-антрополошке особености савременог становништва Југославије*, Гласник Етнографског института САНУ, 1974, с. 23—34; д. Срејовић, *Лепенски вир, нова праисторијска култура у Подунављу*, Београд 1969; А. Лаловић, *Неолитска пластика у Народном музеју у Зајечару*, Развитак 3/1965; С. Првановић, *Четрдесет векова тимочког рударства*, Развитак 3/1962; З. Станојевић, *Алатке и остала рударска опрема рудара раноенеолитског рудника у Рудној глави*, Развитак 4—5/1978; В. Трбуховић, Љ. Вуковић, *О хронолошком односу локалитета раног бронзаног доба у Неготинској крајини*, Старинар, XVII, 1966, с. 97—106; *Бор и околина, прошлост и традиционална култура*, књ. I, Бор 1973; С. Првановић, *Етничке промене, језик и старине у Црној Речи, Крајини и Кључу*, Развитак 1/1972, с. 74—79. Уз већ наведене историјске радове видети и: F. Paragoli, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Sarajevo 1969; M. Гарашанин, *Пријесторија Србије*, књ. I—II, Београд 1973; *Историја народа Југославије*, књ. I, Београд 1953. и *Istoriјa rumunskog naroda*, Нови Сад 1979.

⁴⁷⁾ У све широј употреби је и терминологија о постиндустријском друштву.

сачувао до данашњих дана, ма како су му се функције редуцирале и садржаји трансформисали.⁴⁸⁾

Етнобиолошки, етносоцијални и етнокултурни процеси у Неготинској крајини нису завршени. Напротив, њихова основна карактеристика данас је да се налазе у снажном убрзању, што је несумњив показатељ промена. Етногенетски процес Влаха у Неготинској крајини занимљив је како по дуготрајности и сложености тако и по интензивним променама које се у њему збивају у последње време.

Ма колико настанак и социјално-семантичка еволуција речи **Влах** и **влах** била занимљива, она није непосредан предмет овог рада.⁴⁹⁾ Исто тако су сложени етногенетски процеси асимилације романизованог старобалканског становништва, али нас то, као и процес формирања катунске социјалне организације и њена теритријализација, па ни питања у вези са настankом и етногенезом румунског народа,

⁴⁸⁾ „Видимо, дакле, религија, једном створена садржи увек материјал наслеђен од ранијих времена, као што уосталом у свим идеолошким областима традиција представља велику конзервативну силу. Али промене које се дешавају с тим материјалом потичу из класних односа, дакле из економских односа људи који врше те промене“. — Ф. Енгелс, *Лудвиг Фојербах и крај класичне немачке филозофије*, у К. Маркс, Ф. Енгелс, *Изабрана дела II*, Култура, Београд 1950, с. 388.

⁴⁹⁾ Групу о којој је реч истраживачи различито називају: становништво влашког говорног језика или влашке говорне групе, влашка говорно-етничка група, српско-влашчки амалгам итд. или, пак, као и локално становништво напрото — Власи. Вук је забележио и назив Каравласи. — Упоредити: Вук Стеф. Каракић, *Српски речник*, четврто издање, Београд 1935, с. 70. То је, дакле, ознака за етничку групу (или) националност (упоредити пописе становништва). По нашем мишљењу, у оквиру једне нације не само да је могућна егзистенција више етничких заједница, за краје или дуже време, него је то један од најбитнијих ставова за разумевање етногенетског процеса као историјског процеса, како тих група самих тако и народа, па и нација. У вези с тим је и питање да ли је нација етничка заједница или није. — Упоредити: М. Драшковић, *Разматрања о појму народа и нације са освртом на мишљења у југословенској научној литератури*, Гласник Етнографског института САНУ, књ. XXIV, Београд 1975, с. 45—54.

На етимологију (од прагерманске речи *Walhos*, најпре назива за једно келтско племе које је касније романизовано, а потом ознаке за поромањено становништво уопште и разне облике романитета-латинитета) и врло сложену семантичку употребу, у процесу преношења овог назива с једне на другу групу или заједницу, по разним обележјима-опозицијама (романитет, територија, занимање, социјални положај, вера, етнос итд.) и на многим географским подручјима, посебно на Балкану, указује П. Скок. Овде је неопходно разликовати етничке **Влахе** и **влахе** сточаре, дакле етничку или неку другу друштвену групу, односно друштвени положај. — Упоредити веома студиозну социо-лингвистичку анализу П. Скока у: *Enciklopedija Jugoslavije*, том VIII, Jugoslovenski leksikografiski zavod, Zagreb 1971, с. 514—516 и тамо наведену литературу. Такође и одговарајућу одредницу у: *Enciklopedija leksikografskog zavoda*, том 6, Zagreb 1969, с. 462; *Народна енциклопедија, српско-хрватско-словеначка*, књ. I, Библиографски завод, Загреб 1925, с. 73; *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Институт за српскохрватски језик, САНУ, Београд 1962, с. 716—717; *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска — Матица хрватска, Нови Сад — Загреб 1967, том I, с. 399—400; *Iveković i Broz, Rječnik hrvatskoga jezika*, св. 2, Zagreb 1901, с. 730.

овде непосредно не занима.⁵⁰⁾ Додуше, сва ова питања се у занимљивом виду јављају и у вези са овим географским простором, па би њихово целовитије научно решавање у извесној мери допринело и расветљавању поменутих питања. Међутим, због своје сложености и обимности, а и са становишта саме теме, овде није неопходно да се у њих детаљније упуштамо.

Проучавајући их током истраживања, дошли смо до неколико закључака за које сматрамо да би их ваљало изложити у виду мишљења. Најпре, чини се да је потребан већи степен толеранције у научним круговима, како међу појединим дисциплинама тако и међу појединим ауторима, а такође и између истраживача различитих земаља. То, међутим, не значи залагање за мањи степен научности (многа су мишљења изразито идеолошки интонирана), него значи залагање за стварни дијалог, критички однос према свим појавама из сопствене националне прошлости, заснован на марксистичком полазном становишту, уз непрестано сучељавање чињеница и критичку анализу целине друштва у којој су се етногенетски и историјски процеси одвијали. Зато нам се чини да би једна целовитија конкретно-историјаска анализа заснована на откривању класног аспекта друштвених односа, па дакле и етничких, у значајнијој мери допри-нела расветљавању многих питања о којима и данас постоје изразито супротстављена становишта, без јасне намере да се испољи поменути степен толеранције и научне критике.⁵¹⁾

Порекло и етногенетски процеси данашњег влашког становништва источне Србије, па у оквиру ње и Неготинске крајине, значајно су већ научно истражени и расветљени али се поједина становишта још увек знатније разилазе, делимично из поменутих разлога.⁵²⁾ Није спорно да је већина данашњег становништва северо-

⁵⁰⁾ Видети: *Симпозијум о средњевековном катуну*, Сарајево 1961, као и радове К. Јиречека, Ј. Цвијића, С. Новаковића, В. Богишића, Ј. Радоњића, Т. Ђорђевића, Ј. Ердељановића, Б. Дробњаковића, С. Вукосављевића, Б. Графенauerа, Б. Ђурђева, Ш. Кулишића, П. Скока и других.

О формирању румунског народа: C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova 1973. и *Istoriya rumunskog naroda* (ур. A. Otetea), уводна реч читаоцима J. Popescu-Pusig, поговор П. Марјановић, Матица српска, Нови Сад 1979.

⁵¹⁾ То се може показати упоредном анализом радова који се односе на ове проблеме.

⁵²⁾ „Питање аутохтоности или пак досељавања становништва североисточне Србије под уобичајеним називом: Власи, са преовлађујућим етничким компонентама романаштине, у научном свету до данас није решено.“ — Д. Петровић, *Важнији моменти из историје настанка Влаха у североисточној Србији*, Развитак 2/1968, с. 44; исти, *Важнији моменти из историје настанка Влаха у североисточној Србији и конституисање њихове национално-политичке свести*, Браничево, Пожаревац, бр. 1/1968, с. 33.

источне Србије, северно од Ртња, досељеничко,⁵⁵⁾ и да се то становништво углавном доселило у новије време, почев од краја 17. века, што је утврдио још Ј. Цвијић. „У источној Србији, на северу од Ртња, у сливовима Црне реке, главног Тимоћа, Пека и Млаве, има врло мало старинаца, потомака средњовековног тимочко-браничевског становништва. И колико их има, махом су се у турско доба сељакали из слива једне у слив друге реке, или су прелазили Дунав и опет се враћали; нарочито их има доста који кажу да су дошли из Баната и јужне Русије (и ове зову кадшто Московима). Било је једно доба, изгледа нарочито друга половина XVII века, када су ови крајеви били скоро опустели, и данашње становништво је у огромној већини досељено крајем XVII и у XVIII веку, и доцније. То је тако знатан прекид био да ново становништво једва што зна о старијем, и његова гробља назива незнаним гробљима. Старо је становништво било српско, јер је сва старија номенклатура српска и у крајевима где сада Власи преовлађују. У готово опустеле котлине северно од Ртња најпре су дошли Косовци и насељавали се где су хтели, и дugo су били више сточарско но земљорадничко становништво... Од досељеника динарске струје овде има највише Сјеничана и Црногораца, врло ретко Херцеговаца, и то мање групе... Са шопском струјом је дошло становништво чак од Тетевена, затим од Лом-Паланке и Белограција, али по правилу није ишло даље на север од околине Зајечара... Највећи део влашког становништва доселио се после Косоваца из Алмаша, у Банату, и из Ердеља, и они се зову Југуреани, док се досељеници из Румуније зову Џарани; то су забележили још Милићевић, Д. Јовановић и Карић. Југуреани су се насељавали поглавито на западу од Кучаја и Поречке Реке, а Џарани на истоку, по Тимочкој крајини, али су се доцније, услед безбројних унутрашњих сељакања јако измешали.

Збила су се разноврсна укрштања између становништва ових разних струја досељавања; осим тога су се Власи претапали у Србе, а Срби у Влахе. Једни су на друге утицали. Услед тога се, северно од Ртња, формирала нарочита етничка група, у којој, истина, има

⁵⁵⁾ У својој антропогеографској студији *Неготинска крајина и Кључ*, Београд 1940, с. 71 и даље, К. Јовановић је утврдио да у ове две области „старијаца“ има свега 1,4% родова, са 2,2% кућа (и то само у Крајини), док „досељеници“ сачињавају чак 98,6% родова, са 97,8% кућа. Додуше, у досељенике су свrstани и „досељеници непознатог порекла“ (8,96% и 9,08%), „инверсне миграције“ (2,95% и 2,65%), као и „унутрашња кретања“ (5,78% и 2,16%), с. 84—85.

Насупрот њему, М. Драшкић је склон уверењу да становништво непознатог порекла треба сматрати аutoхтоним и да би „...насељавање Влаха у историчну Србију представљало, у ствари (унутрашње) кретање у оквирима ширег карпатско-балканског подручја условљено историјским приликама“. — М. Драшкић, *Порекло становништва и етнички процеси у селима неготинске општине*, Гласник Етнографског музеја, 31—32/1968—1969, с. 11—64; исти, *Етнички процеси у селима неготинске општине*, Развитак 2/1970, с. 66—74; исти, *Narodna kultura uže Srbije i svetlosti etničkog mešanja poromanizovanog (vlaškog) i slovenskog stanovništva*, Radovi XI savjetovanja etnologa Jugoslavije, Zenica 1970, с. 87—103 (навод је на с. 95). Упоредити и полемику М. Барјактаревића и М. Драшкића на овом саветовању, с. 313 и 315.

регионалних разноврсности, али је као целина умногоме друкчија од становништва јужно од Ртња.⁵⁴⁾

Све бројнија етнолошка и историјска истраживања овог простора ипак упозоравају на то да је **стариначко становништво**, ма како да се одржало у танком слоју, извршило известан културни утицај на овај етнички амалгам, односно на целокупно становништво североисточне Србије. Вероватно је то претежно резултат већ претходно извршене адаптације на дати географски простор. Други важан моменат који ваља истаћи јесте да се становништво које се овде досељавало, у претежном броју, како у оквиру наших метанастазичких струја (Косовци, вардарско-моравска струја) тако и становништво које се у ове просторе доселило с леве стране Дунава (управо због вишекратних инверзних кретања) одликује високим степеном међусобног прилагођавања.⁵⁵⁾ Најбољи доказ за то је управо чињеница да у оквирима ових простора (источна Србија) нису забележени иоле знајачнији сукоби између српског и влашког становништва на националној или било којој етничкој основи. Мада је извесна етничка дистанца постојала, она се данас све мање осећа.⁵⁶⁾

Поред узајамности у етногенетском процесу томе су, несумњиво, допринели и дуготрајни пријатељски односи који су, са победом социјалистичких револуција у Југославији и Румунији, појачани и утемељени на новим основама. Та сарадња и пријатељство заснивали су се на заједничкој борби против страних завојевача, затим на миграционим и етногенетским прожимањима, заједничкој вери, присуству српско-словенског писма на румунском средњовековном двору и манастирима, брачним и другим везама властеле, као и дуготрајној трговинској, политичкој, интелектуалној и културној сарадњи, итд.⁵⁷⁾ Разуме се, Румунија и Србија, односно Југославија, нису се увек налазиле у истом историјском положају (у току односно до пред крај првог и другог светског рата, 1948. и сл.) али управо то што између народа две земље током историје нису забележени ратни сукоби него је управо доминирала сарадња и заједничка борба, осветљава, чини нам се, у знајачној мери и етногенетске процесе на овом простору.

Влашко становништво североисточне Србије неки наши старији етнолози називали су **Румунима**, односно „нашим Румунима“ (Б. Дробњаковић, Т. Борђевић). Тихомир Борђевић је, после прикупљања статистичке грађе и обављеног путовања, написао путописно де-

⁵⁴⁾ Ј. Џвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Београд 1966, с. 178—179.

⁵⁵⁾ Упоредити: М. Драшковић, *Етнобиолошки процеси у источној Србији у време Цецићевих истраживања и данас*, Развитак 6/1977, с. 86; исти *Narodna kultura uže Srbije u svetlosti etničkog mešanja poromanizovanog (vlaškog) i slovenskog stanovništva*, Radovi XI savjetovanja etnologa Jugoslavije, Zenica 1970, с. 87—103.

⁵⁶⁾ М. Драшковић, *Етнобиолошки процеси...*, с. 88.

⁵⁷⁾ Упоредити: *Radovi simpozijuma o srpsko (jugoslovensko)-rumunskim odnosima*, Вршачки 1971; R. Flora, *Rumunsko-jugoslovenski odnosi*, Enciklopedija Jugoslavije, том 7, Zagreb 1968, 107—118 и бројну литературу која се наводи.

ло, поткрепљено литератуrom, под насловом *Кроз наше Румуне.*⁵⁸⁾ У овом делу Борђевић истиче да је после завршетка путовања на мeravaо да се упозна са румунском културом, како би могao да обави темељниje истраживањe. У том погледу још нема једног синтетичког рада који би критичком упоредном анализом наших и румунских истраживањa указао на проблеме који нису довољно проучени, разлике у становиштима, како полазним тако и у вези с појединим проблемима, али, вероватно, има мноштво заједничких налаза и закључака, док би до других тек требало доћи.

При том, заиста, ваља разликовати став да су Власи Неготинске крајине пореклом из Румуније и став да су пореклом Румуни. Осим чињенице да ови досељеници још нису имали изграђену националну свест, ваља узети у обзир инверзни и ауготрајни карактер миграција с ове и оне стране Дунава, као и чињеницу да је словенска компонента, поред романске и дачанске веома значајна у етногенези Румуна.⁵⁹⁾

Међу влашким становништвом Неготинске крајине бројније је становништво царанског него унгурјанског порекла, а у насељима која посматрамо знатно су заступљене и друге миграционе струје.⁶⁰⁾

⁵⁸⁾ „Румуна има поглавито у североисточном делу северне Србије, на простору између Дунава, Тимока, Млаве и Црне Реке, затим у Банату“. — Б. Дробњаковић, *Аромуни (Армани)*, Народна енциклопедија (С. Станојевић), Загреб 1925, књ. I, с. 73.

Тих. Р. Ђорђевић, *Кроз наше Румуне*, Београд 1906. Према попису становништва из 1886. године, у тадашњој Србији било је 87,0% Срба, 10,50% Влаха, 2,10% Цигана и 0,4% припадника осталих народности. Међутим, није сачувано пописно упутство, па се не зна шта се под критеријумом народности подразумевало — видети: *Коначни резултати пописа становништва од 15. марта 1948*, књ. IX, Београд 1954, с. XI.

Д. Петровић сматра да је број од 93 440 становника који су изјавили да им је матерњи језик влашки или цинцарски, утврђен по попису 1948. године у Србији са Санџаком, мањи од броја становника који су овим језиком говорили као матерњим, и процењује да их је те године у Србији било око 220 хиљада. — Д. Петровић, *Иредента фашистичке Румуније у североисточној Србији*, Југословенски историјски часопис 3—4/1966, с. С. Пецињачки истиче да „пријуство српске националне свести код влаха није могao да оспори ни Драгољуб Петровић... иако он иначе, попут неких румунских писаца, сматра да су власи пореклом Румуни“. — С. Пецињачки, *Неколико података из Неготинског и Вршачко-паланачког диштрикта у 1736. години*, Развитак 1/1969, с. 81, фуснота 35.

⁵⁹⁾ „Наиме, кад тврде да су Власи пореклом Румуни, или да потичу из Баната и Олтеније, а нарочито из области Крајове, заступници те тезе заборављају да је само један мали део становништва на који мисле придошао отуд, са једне, и да је у те крајеве за време Турака емигрирало доста нашег живља (чије се присуство или бар „трагови“, и данас запажају, иако су потомци тог живља одавно заборавили свој језик), не рачунајући ту и оне Словене који су тамо одраније живели.“ — С. Пецињачки, *ibidem*, с. 81, фуснота 25. Упоредити: М. Драшковић, *Савремени процеси етничке симбиозе словенско-романског становништва у североисточној Србији*, Гласник Етнографског института САНУ, књ. ХХІІ, 1974, с. 35—41. Д. Петровић, *Важнији моменти из историје настанка Влаха у североисточној Србији*, Развитак 2/1968, с. 44—49, М. Барјактаровић, *О становништву ћерданских насеља*, Развитак 2/1972, с. 84—90.

⁶⁰⁾ Видети: К. Јовановић, *Неготинска крајина и Кључ*, с. 47—258; О миграционим струјама у насељима на која се наше истраживање односи видети детаљније у прилогу 7 нашег рада.

Царани су и пре досељавања, и сада, већином земљорадничко становништво, а Унгурјани углавном сточарско. Управо стога неке разлике међу њима (језик, материјална и духовна култура, обичаји, па и други друштвени односи засновани на традицији) могу се објаснити различитим начином производње и на њој заснованој култури, као и културним разликама које су већ донели са подручја са кога су се доселили.⁶¹⁾ Занимљиво је да становници равничарских села око Неготина већ прве суседе у брдским селима називају „унгурјанима“ (у смислу планинци), а ови — становнике села даље према Мирочу и Дели-Јовану. Тиме се желе истаћи културне разлике. С друге стране, Унгурјани истичу своју гостопримљивост и честитост у односу на равничарско становништво.⁶²⁾

Систематска и исцрпна анализа узрока мноштва исељавања и усељавања, инверсних и полинверсних миграција, на простору Неготинске крајине и шире, могла би дати теоријски значајне резултате и знатније осветлите њихов обим, токове и последице, посебно оне које су значајне за етногенетски процес.⁶³⁾ Иако недостају подаци за поједине периоде, емпиријска евиденција (посебно историографска, па и антропогеографска) све је потпунија.⁶⁴⁾

Овде ћемо се задржати само на периоду позног феудализма и почецима капитализма када се, у основи, формира етничка структура становништва североисточне Србије, па и Неготинске крајине.⁶⁵⁾ При том ћемо посебну пажњу обратити на **миграције као облик қласне борбе против феудалне експлоатације** које су, како наглашавају румунски историчари, прерасле у прави покрет све зависнијег и све израбљивањег сељаштва.⁶⁶⁾

Међутим, на изузетно тежак друштвени положај румунских сељака, као пресудан чинилац миграционих кретања, скреће пажњу

⁶¹⁾ У етнолошкој литератури обраћена је знатна или не увек и довољно систематска пажња на сличности и разлике у друштвеном животу и култури, не само између Срба и Влаха него и између Царана и Унгурјана.

⁶²⁾ Упоредити: Д. Петровић, *Важнији моменти...*, с. 48.

⁶³⁾ Упоредити: Ј. Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, с. 128—190.

⁶⁴⁾ Поред навреденог рада Д. Бојанић-Лукач (подаци из дефтера, турских пописних књига) видети и бројне историографске радове С. Пецињачког, објављене у часопису „Развитак“, који се углавном односе на периоде асуротурских ратова.

⁶⁵⁾ „Постојање Влаха у североисточној Србији може се објаснити само њиховим досељавањем из Румуније у епосу позног феудализма. Недостатак извора отежава сагледавање ове интересантне појаве“. — Д. Петровић, *Важнији моменти...*, с. 45; Ј. Цвијић, *наведено дело*, с. 178—179; Т. Станојевић, *Неготин и Крајина*, књ. I, с. 33—56.

⁶⁶⁾ „Својим размерама и учесталошћу, бегство је у XVII веку постало прави покрет који је деозоранизовао систем друштвене и фискалне експлоатације, стално присиљавајући власти да ревидирају методе управљања. Последица експлоатације, бегство је постала главна преокупација државе и одредило приоритете у примени програма реформи“. За каснији период (1740-их година) — „Одговор сељаштва није каснио, више од 14 000 сељака емигрирало је на југ Дунава, а многи други су се сакрили широм земље, тешко угрожавајући приходе трезора и Порте“, — *Istoriја румунског народа*, с. 160 и 163. За овај, ранији и каснији период опширијије на стр. 120, 134—135, 146—149, 160—164, 203, 207 и 274—276.

још Тихомир Борђевић.⁶⁷⁾ „Страшан је био положај румунских сељака на имањима бесних и немилосрдних бојара. Докле се у бојарским палатама пресипала раскош и водио најбаналнији живот, дотле су сељаци били убијени бедници, од чијег се описа човек мора згрозити. Њихови су станови били мрачни бурдељи, са крововима који су једва нешто вирили изнад земљине површине, са прљавом унутрашњошћу и без икаквог намештаја и посуђа. Један писац из почетка 19. века вели за кућу румунског сељака да је „права трогодитска пећина“, а други чак из краја XIX века каже да „колиба афричког Негера боље задовољава потребе живота“, од стана румунског сељака. И поред тешких радова, једина храна румунског сељака био је качамак (мамалига). Бојари су их још и морално упропашћивали: алкохолним пићем, развратом и пороцима најгоре врсте. „То нису били ни ратови средњег века, ни пустошење земље; оно што је упропастило сељаке, жива рана, гангрена, која је подгризала срце и за време мира и за време рата, то су били бојари“. Кад се свему овоме дода: тиранска влада румунских кнезова, безбожност цркве, велики државни намети, неправда и подмитљивост судска и злоупотребе најгоре врсте, тек се онда добија права слика положаја румунских сељака.“⁶⁸⁾

Борђевић додаје да је овакав положај терао десетине хиљада сељака у планине, у хајдуке,⁶⁹⁾ и закључује: „Овако очајно стање сељака узорак је њиховом бежању из земље на све стране: у Трансилванију, Банат, Србију и Бугарску“.⁷⁰⁾ Занимљив је и Борђевићев закључак, који исказује после анализе у којој утврђује да сви ови код нас досељени Румуни нису и Румуни по пореклу, да је њихова културна заосталост била изразита, и да су у време прве владе кнеза Милоша они имали једнак третман у Србији. „Румуни су за владе Кнеза Милоша били прави дивљаци, зли поданици, велики преступници, без моралних скрупула и без смисла за живот у слободној земљи... И непрестано бежање из Србије у Турску и обратно, показују да су тражили угодности, а не слободу.“⁷¹⁾

У поменутој студији, Д. Петровић налази да су разлике у друштвеној структури србијанског и румунског друштва током XIX века и различит економско-социјални положај сељаштва у њима били главни узроци миграцијама. Он најпре утврђује тај положај: „Економски, социјални и правни статус експлоатисаних слојева у Влашкој и Румунији, у првом реду сељака и Цигана, од средине XVIII века до потпуног укидања крепосног права 1917. године, био је најтрублји, најконзервативнији и најнехуманији у читавој Европи. По-

⁶⁷⁾ Овај његов закључак заснован је на више иностраних историјских истраживања у XIX веку, које аутор наводи. Додуше, овај рад је писан непосредно после првог светског рата.

⁶⁸⁾ Тих. Р. Ђорђевић, *Румуни у Србији за време прве владе кнеза Милоша (1814—1839)*, Годишњица Николе Чупића, књ. XXXV, Београд 1923, с. 167—168.

⁶⁹⁾ Познато је да је хајдучија била веома распрострањена у источном Србији.

⁷⁰⁾ Тих. Р. Ђорђевић, *ibidem*, с. 168; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и источна Србија*, с. 20, 165 и 227.

⁷¹⁾ *Ibidem*, с. 82.

ложај румунских сељака у Трансильванији и Банату, који су били под Угарском, био је тек нешто повољнији.⁷²⁾

Везујући миграције за однос сељаштва према земљишном поседу и друштвеној структури он изводи следеће закључке: „... Слободна православна Србија, у којој је сељачки посед био неприкосновен, као никаде на југоистоку Европе, била је и за влашке становнике „обећана земља“. Нарочито старање српског књаза о влашким бегунцима из Влашке и Аустрије, којима су даване олакшице и привилегије, развио је код свих снажан осећај привржености и србофилства.

Прихватање српског имена и Србије као отаџбине од стране Влаха није никакав преседан у историји. Када су Немци Елзаса и Лотарингије, који су још давно пре револуције имали своје политичке организације, па и своје школе, кроз велику француску револуцију постали ватренији франкофили од правих Француза, још је разумљивије срастање Влаха са Србима у једну националну целину.

Укључење Влаха у српски народ је нарочито било потпуно у ратним раздобљима, када су сви становници Србије делили исту судбину, што је имало утицаја на стварање заједничке традиције. Постојање честих победничких ратова, кроз који је прошао цео српски народ у Србији, морао се снажно одразити на формирање јединственог политичког начина мишљења у народу.

Интересантно је да је влашко становништво представљало најчешће сигуран ослонац српског државног централизма. Српска буржоазија није имала потребе да води неку посебну политику, или да потеже нарочите политичке мере или санкције према Власима, што се иначе често примењивало у односу на националне мањине. Опозициона струјања у највише случајева нису имала утицаја код Влаха, код којих, скоро редовно, режимска званична политика наилази на потпору. Кроз читаву историју Србије, и касније Југославије, београдски режими гледали су на североисточну Србију као на своју Вандеју.

Међутим, са порастом опште културе код самих Влаха, ови постају активнији чиниоци у друштвено-политичком животу Југославије између два светска рата. Нарочито су материјално јача села била ангажовања у разним политичким збијањима, па и револуционарним покретима уочи другог светског рата, као и током социјалистичке револуције 1941 — 1945. године.

Посебан историјски развој родио је један интересантан феномен: дејством више фактора, који су имали нарочиту снагу у ратним и револуционарним временима, једна етничка група романске културе, досељавана с оне стране Дунава у више таласа од којих је несумњиво најснажнији био онај почетком двадесетих година XVIII века, инкорпорисала се у српску нацију. И поред тога што је даљи развој водио ка, додуше спором, изједначавању разлика становништва у Србији, постојање дотичне очуване етничке скупине имало

⁷²⁾ Д. Провић, *Важнији моменти...*, с. 47.

је реперкусија од извесног значаја за историју североисточне Србије.”⁷³⁾

Миграције на подручју источне Србије, па и Неготинске крајине, могу бити занамљиве за осветљавање етногенетског процеса и социолошку анализу друштвене структуре и историјског развоја још из једног угла. Често се заборавља да су многа ранија друштва имала смишљену колонизациону политику. Изгледа да су и овде, као и у Војводини, Аустријанци вршили планску колонизацију освојених територија, становништвом с оне стране Дунава, мањим делом крајем XVII, а знатнијим делом у току двадесетогодишње аустријске окупације дела североисточне Србије (1718 — 1739, а нарочито 1721 — 1722).⁷⁴⁾ То се може рећи и за турски начин колонизовања и давања повластица пограничном становништву. Отуда М. Лутовац закључује: „У 18. веку Крајина је, због извесних повластица, била насељенија него ма који крај Србије”.⁷⁵⁾ Колонизациона кретања су се наставила и у XIX веку.⁷⁶⁾

М. Лутовац констатује и то да су етничке симбиозе „изразите у областима где се додирују двојезичне етничке групе и где су миграције врло живе“.⁷⁷⁾

Утврђујући да су се сличне етничке симбиозе догађале и на другим странама Југославије, он указује на чињеницу да се таква симбиоза одвијала „... и у једном делу североисточне Србије, између становништва српске и влашке говорне групе. Мешањем влашко-српског амалгамисаног становништва из Баната и Ердеља и досељеника са Косова створена је нова етничка симбиоза српске националне оријентације. На ово су утицала узајамна орођавања, иста вера, слава, заједничка борба за слободу и историјска традиција“.⁷⁸⁾

Осврнимо се још на неке синтетичке ставове о пореклу овог становништва, српско-влашке етничке симбиозе, културним слојевима у њеној етногенези, и даљим променама у току историјског развоја друштва. Тихомир Борђевић напомиње да „... сви Румуни североисточне Србије нису Румуни по пореклу. Многи су од њихових предака били некада Срби, који су услед турске најезде, ратова и насиља пребегли у Румунију и источни Банат, тамо се румунизи-

⁷³⁾ Ibidem, с. 49; упоредити и F. Engels, *Uloga sile u istoriji*, Beograd 1956, с. 62—65.

⁷⁴⁾ Упоредити: Д. Петровић, *Важнији моменти из историје настанка Влаха у североисточној Србији*, Развитак 2/1968, с. 45—47.

⁷⁵⁾ М. Лутовац, *Неготинска крајина и Кључ*, с. 10.

⁷⁶⁾ „Од свих изведених миграција у крајеве источне Србије, по класно-професионалном саставу, најинтересантнија су сељачка пресељавања, а по правцима досељавања она из Влашке. У овом погледу, сељакања Влаха у оба праваца — из Влашке у Србију и из Србије у Влашку, а понекад и вишеструко из једне земље у другу, представљала су врло интересантну социолошку и културно-историјску појаву. И у једном и у другом случају ове влашке миграције биле су скоро свакодневна појава у друштвеном животу крајева источне Србије, у првом реду оних поред Дунава, и због њихове социјалне и колонизационе проблематике изазвале су и знатну административну и законодавну делатност државних органа Србије, укључујући ту и самог кнеза Милоша“. — В. Стојанчевић, *Кнез Милош и источна Србија (1833—1838)*, с. 164.

⁷⁷⁾ М. Лутовац, *Етничке симбиозе, племенске трансплатације и сплеменавања у неким областима Југославије*, Гласник Етнографског института САНУ, књ. XVI—XVIII (1967—1969), с. 25.

⁷⁸⁾ Ibidem, с. 49.

рали, па доцније, као Румуни заједно с правим Румунима добегли у Србију". О томе сведочи очувана српска традиција појединих породица „од којих неке и сад носе имена по својим српским претцима“ мада су, живећи у румунској средини, заборавиле своје језик, затим поједини српски обичаји (нпр. слава, празник) као и очувана српска историјска традиција итд.⁷⁹⁾ На основу радова Т. Борђевића, К. Јовановића, М. Милићевића и других, тако закључује и М. Барјактаровић, указујући на још неке моменте.⁸⁰⁾ На пример да је особито добро очувана косовска историјска традиција, као и то да се у Подунављу јављају бројни репери везани за Милоша Обилића и Марка Краљевића, што истичу и ранији истраживачи.⁸¹⁾

Као и други истраживачи, и он истиче да у „влашком говору има доста српских речи“.⁸²⁾ На другом месту каже да је говор овдашњих Влаха у основи румунски, али са доста словенских речи. „Говор Влаха североисточне Србије у основи је румунски језик из времена од пре два-три столећа, када је у њему било много словенских речи (око две петине). Румуни су касније словенске речи заменили француским и италијанским, и тако још једном романизовали свој језик. Говор наших Влаха је сачувао словенске речи у себи, гдеакад једноставно, а гдеакад са малим изменама преузетих.“⁸³⁾

По истом аутору, у етногенези становништва Ђерданског Подунавља сусрећу се следећи **културни слојеви**: предтрачки (праиндоевропски), старобалкански (староиндоевропски), старији словенски (односно српски слој), „слој косовских досељеника, стар око

⁷⁹⁾ Тих. Р. Ђорђевић, *Румуни у Србији...*, с. 169; слично и К. Јовановић, *наведено дело*, стр. 105—108.

⁸⁰⁾ Аутор истиче да се „неке шаре на одећи или троструки славски колач“ јављају „само на Косову и код Влаха“ — М. Барјактаровић, *О становништву Ђерданских насеља*, Развитак 2/1972, с. 86—87.

⁸¹⁾ Још је Вук констатовао да се погибија Краљевића Марка, у Неготинској крајини, везује за Ровине, односно Неготинску крајину. К. Јовановић је забележио: „По предању, стари Душановац је био на Ровинама и засновао га је и дас му име цар Душан кад је његова жена, царица Јелена, била подигла у близини манастир Душицу. Пре 200—300 година о манастирској слави се био скупио силен народ око манастира из села и околине. Турци, који су ишли из Кладова за Видин, изненада су напали на сабор, растурили га, многе поубијали или одвели у ропство, а село запалили и сравнили са земљом. Становништво је напустило своја имања и избегло у „Влашку“, а неки су отишли у „Аустрију“. Кад су се повратили, говорили су језиком у коме је била смеса српских и „влашких“ речи, али су сачували славу и друге обичаје. Како је и тада поред места где је било село и даље водио турски пут, село је обновљено даље од њега, на садашњем месту. У ово време дошли су и друге породице, а доцније и неке што су са својим свештеником биле добегле из Радујевца и дуже времена становале у Бурдељу, (Бордель), у сеоском хатару. И у овом селу се не зна или се неће тачно да покаже порекло многих родова. Обично се каже да су неки од њих најстарији у селу. Али, како на Лангеровој карти на месту садашњег села нема забележено никакво насеље, онда је вероватно да су се и те најстарије породице доселиле у току тадашње аустријске окупације, а многе и доцније, највероватније из Румуније и из порумуњених крајева“. — К. Јовановић, *Неготинска крајина и Кључ*, с. 235.

⁸²⁾ М. Барјактаровић, *ibidem*, с. 87.

⁸³⁾ Барјактаровић, *Звјжд и његово становништво*, Развитак 3/1976, с. 94, фуснота 1. Иначе, код становништва влашког говора, деца почињу систематски да уче српскохрватски језик у тзв. „приправном“ или припремном разреду основне школе. — М. Фатић, *Проблем учења говора у припремним разредима у Неготинској крајини*, Развитак 4—5/1979, с. 34—41.

четири столећа", становништво са влашким материјум језиком као говорним, као „највидљивијим и најмасовнијим", и танак слој новијег становништва из разних наших крајева, па и иностранства.⁸⁴⁾

Д. Петровић је покушао да историјском анализом укаже на то зашто се код Влаха североисточне Србије формирала и развила српска национална свест. Његова је анализа посебно занимљива са становништа новијег историјског развоја, јер анализира историјску реализацију све три могућности које су се појавиле током историјског развоја.

Узимајући у обзир и наведене моменте, он, оправдано, формирање националне свети посматра у контексту односа сељаштва и грађанства, а затим и у вези са социјалистичким развојем друштва. „Низак материјални и културни ниво влашког и уопште румунског сељака са своје стране је допринео што је он веома касно захваћен националним препородом. Може се слободно констатовати да је до почетка XIX века осећај народности код Влаха североисточне Србије био прилично неодређен и неоформљен, а идеја државности врло мало и позната и схватљива.

Населивши се на земљишту испресецаном планинским гребенима и клисурама, са врло лошим путевима, Власи су водили аутархијан живот са ниским нивоом производних снага и производности. У таквим условима изолованости, слабе насељености, чак и по ослобођењу Србије, није могло доћи до неке узајамности између Влаха. То је онемогућавала и подвојеност својствена родовско-племенском друштву. Колективна солидарност није ишла ван домена рода или села.

Слаб развој робно-новчаних односа и привреде уопште имао је за последицу неиздиференцираност друштва на влашком селу. Стагантност односа није могла омогућити овом друштву стварање сопствене елите: у београдском пашалуку — слоја сточарских трговаца, у Србији и Југославији — интелигенције, способне да га поведе путем сопственог напретка. Власи нису могли створити своју грађанску класу ни у рудиментарном облику. Појединци, који су се еманциповали од своје средине, прихvatили су српски језик и начин живота, потпуно се утапајући у Србе. Угледнији и имућнији грађани за којима су се масе поводиле нису били Власи који својих друштвених узорака у условима капиталистичког развијака нису имали.

Сва значајнија насеља на територији североисточне Србије по правилу су, и то одувек, насељена словенским становништвом. Непостојање сопственог градског средишта, коме гравитира непосредна околина, отежавало је могућност повезивања влашког становништва и афирмацију њихове народности.⁸⁵⁾

На другом месту он истиче да се приликом ослобођења „... у социјалистичкој Југославији инсистирало на извесној влашкој етничко-народносној индивидуалности. Међутим, вишевековани изоловани живот становништва североисточне Србије није могао омогућити било какав осећај узајамности, солидарности према народу северно од Дунава, с којим оно није имало готово никаквих додира. Отуда и

⁸⁴⁾ М. Барјактаровић, *О становништву Ђердапских насеља*, Развитак 2/1972, с. 89—90.

⁸⁵⁾ Д. Петровић, *Важнији моменти ...*, с. 48.

апсолутна незаинтересованост према свему што је личило на политичко везивање с Румунијом. Тај живљање, који је показивао знаке индиференције и тежњу за неангажовањем у многим крупним историјским збивањима, испољавао је неуобичајену снагу у тежњи за политичким јединством у српским, односно југословенским оквирима⁸⁶⁾.

У поменутом раду он врло опширо и документовано анализира настанак (крајем седамдесетих година XIX века) румунске иреденте, њен континуитет и метаморфозе, различите склопове у којима је деловала, консталације историјских прилика у току оба рата и између њих, као и њен континуитет, неуспех и свршетак крајем другог светског рата. Истичући да је она добила и облик фашистичке иреденте, настојећи да Власима обезбеди извесне олакшице у току рата, он истиче да ова није имала неког видљивијег успеха.⁸⁷⁾ Пред крај рата „... иредента не престаје да егзистира, али доживљава интересантну метаморфозу. Њен мали апарат, најкасније крајем августа (1944 — М. М.) губи сваки ослонац и везу с румунским владиним круговима и политичко-државним институцијама... Народнофронтовска влада Румуније спроводила је према социјалистичкој Југославији политику пуног пријатељства, у којој програм иреденте није нашао места. Препуштена сама себи, ограничена на неколико појединача, иредента је изражавала притајене знаке активности у духу схватања и настојања њеног главног руководиоца“.^{87a)}

Петровић објашњава и историјске услове развоја националне свести код Влаха после другог светског рата. „У ослобођеној земљи иредентистички настројени комунисти настоје да се Власи североисточне Србије сматрају неком врстом националне мањине, или да им се бар пружи нека културна аутономија. Кроз организацију КПЈ, као и друге масовне организације, радили су на увођењу влашког језика у школама, писању влашке граматике и уопште инсистирали на признавању народносних обележја становника североисточне Србије који говоре влашким језиком. Мада је само један мали број комуниста био непосредно под утицајем иреденте, концепција о влашкој индивидуалности имала је подршку код великог дела револуционарног јавног мњења Србије. Инсистирало се на употреби влаш-

⁸⁶⁾ Д. Петровић, *Иредента...*, с. 50. Упоредити и *Основачке конгрес КП Србије* (8—12. маја 1945) — припремили за штампу М. Бојковић и В. Глишић, Институт за историју радничког покрета, Београд 1972, с. 46—48 и 79.

⁸⁷⁾ На пример ослобађање из немачког ратног заробљеништва (али по цену изјашњавања за румунску националну припадност), обећање да ће им се спаси жетва 1941, омогућавање кријумчарења робе широке потрошње у облику ситног шверца, који се био јако развио и допирао до Ниша, па и у друге делове земље и, чак, и у иностранство, затим најразноврснија средства пропаганде итд. Али ни фашистичка ни ранија иредента није имала готово никаквог ефекта, осим у неколико подунавских села у Кључу и Крајини. Из ових села су били и њени главни експоненти — Атанасије Поповић, родом из Душановца („... отац му је био Влах и мајка Српкиња“), чију биографију и делатност опширејије анализира, нарочито у току и непосредно после првог светског рата, затим, активност попа Ђорђа Сувејскића, родом из Слатине, који је деловао као експонент фашистичке иреденте и Крста Сандуловић (Санду Кристја), родом из тимочког села Злокуће. Овај последњи није своју делатност везивао за фашистичку иреденту, него је чак чинио и неке услуге НОП у Југославији.

У току другог светског рата у Кључу и Крајини развио се покрет за борбу против иредентистичке пропаганде. — Упоредити: М. Рауповић, *Derdap i Timočka krajina*, с. 709 и 719—720.

^{87a)} Д. Петровић, *ibidem*, с. 43.

ког језика, на коме су писане неке публикације, на зборовима у влашким селима избегавао се српски језик, Радио Зајечар је давао емисије на влашком језику, а у Зајечару је излазио лист „Ворба ностра“, писан наречјем Влаха Југурђана. Било је и предлога о отварању влашских школа. У партијским организацијама важило је правило да се комунисти влашког порекла у својим документима легитимишу као Власи. Сва ова настојања да се Власима североисточне Србије дају права која се иначе пружају националним мањинама нису без удела иредентистичког апарата Санду Криштје.

Чињеница је да су се влашки становници веома жилаво држали свог језика, па је разумљив известан интерес за штампу и радио-емисије на сопственом дијалекту, нарочито код старијег света. Међутим, из раније укорењене жеље да политички представљају део српског народа испољавали су снажан отпор према сваком покушају да буду различито третирани од својих српских суседа. „Ворба ностра“, писана језиком који Царани Крајине и Кључа нису добро разумели, није најбоље примљена. Гласови о посебним школама у којима би влашка деца учила одвојено од српске, били су апсолутно непопуларни. Свака мера која се могла схватити као издавање из српске, односно југословенске заједнице и евентуално везивање с Румунима преко Дунава, изазивала је узнемирање и нездовољство код влашког становништва. У ери афирмације свих националности и националних мањина у тек ослобођеној Југославији, покушај признавања влашке народносне индивидуалности, на чему је инсистирала Југословенска комунистичка партија, остао је без резултата. Нереалност ових настојања извире из недостатка услова за њихово спровођење. Даљи развој догађаја у социјалистичкој Југославији поткрепљује тврђу о нестварности једне политике спровођене једно кратко време на територији србијанског североистока.⁸⁸⁾

Изгледа да неки данашњи међуетнички односи осветљавају и етногенетски процес у прошлости. Заборављање порекла и породичне генеологије, неуобичајено у другим, а врло распрострањено у овим крајевима, са којим је и К. Јовановић имао доста истраживачких тешкоћа, можда би се могло објаснити не само учесталим, а често и вишекратним пресељавањима, па и евентуалном стариношћу неких породица, него, бар делимично, и специфичном породичном структуром, са такозваним системом једног детета и матрилокалним, домазетским браком (призећивањем), врло често из суседних, каткад и удаљених села, као и извесном распространеношћу етнички мешовитих бракова и мешањем миграционих струја у истом насељу⁸⁹⁾.

Како се одвијао процес изједначавања становништва североисточне Србије и, посебно, Неготинске крајине, како у прошлости тако и у савременим условима, и са каквим последицама, посебно с обзиром на етнички мешовите бракове, показује П. Влаховић. Он, наиме, истиче: „Овако хетерогено становништво које се нашло у непосредном суседству или често и у мешовитим насељима, било је упућено

⁸⁸⁾ Д. Петровић, Иредента..., с. 43—44.

⁸⁹⁾ Упоредити: М. Draškić, Specifična porodična struktura kao jedan od uslova za etnička mešanja i kulturno izjednačavanje stanovništva u istočnoj Srbiji, Etnološki pregled 11/73, с. 159—163; М. Барјактаровић, Звјеждо и његово становништво, Развитак 3/76, с. 90—94. Упоредити и прилог 7 нашег рада.

на међусобне везе и додире. Процес изједначавања почeo је прво између Косоваца и једног дела досељеника из динарских крајева, а затим су женидбене везе отпочеле између досељених Банаћана у Кладову и Неготину са суседним становништвом. Даљи процес међусобне везе између два светска рата отпочео је између становништва српске и влашке говорне групе. На пример, у Доњем Милановцу, Текији и Сипу, старије српске породице и данас говоре влашки, а влашке чак и у кући с времена на време говоре српски. То је, поред живота у истим условима, био још један чинилац који је олакшавао, истину, не тако честе брачне везе ових језичких група. С друге стране, припадност истој конфесији, уз утицај свештенства, доприносила је лакшем међусобном зближавању суседа. Изједначавање у језику ишло је брже у мешовитим насељима. Преовлађивао је језик бројније групе. Није редак случај да је на тај начин неко мешовито насеље потпуно унифицирано, што се може закључити и по вештачком сродству, које становници и данас поштују и одржавају са припадницима супротне језичке групе. На пример, у насељима влашке говорне групе топномастика је српска, а имена насеља такође. Поред заједничког живота томе су доприносили и мешовити бракови. Уколико је младожења дошао на мираз у влашку говорну средину, учио је влашки језик, а деци из таквих бракова он је био материји и није им представљао тешкоћу. С друге стране, уколико је Влахиња дојазила у српско говорно подручје, морала је ради комуницирања научити српски и повиновати се средини. Иначе, све друго је било слично и у једној и у другој групи. Најконзервативнији су у том погледу остали становници Петрова Села на Мирочу, код којих тек од пре неку годину почињу мешовити бракови са припадницима влашке говорне групе.⁹⁰⁾

Влаховић, такође, додаје да је „мешовитих бракова било и у прошлости више него што је то забележено у литератури“ и то не само међу владарским породицама балканских држава него и у „етничкој маси“. Укрштање становништва доводи до биолошког, психичког и културног изједначавања и стварања специфичног амалгамијазма.⁹¹⁾

Посматрајући овај процес током 1960-тих, исти аутор закључује: „Процес етничке симбиозе захвата све слојеве становништва. У североисточној Србији та симбиоза је уочљива јер је етничка структура хетерогена. У ствари, то је још једна квалитетна промена у друштвеним односима која у сваком погледу освежава људске заједнице и утире пут новим етнобиолошким законима.“⁹²⁾

Слично закључује и у другом раду: „Међусобни додири различитих етничких група и миграционих струја отворили су животно и научно важна питања. На пример, кроз брачне везе у заједничком животу претапале су се међусобно раније различите групе у данас карактеристично становништво не само хомољског краја већ уопште

⁹⁰⁾ П. Влаховић, *Етничка симбиоза становништва у североисточној Србији*, Развитак 4—5/1967, с. 86—88.

⁹¹⁾ Ibidem, с. 88.

⁹²⁾ Ibidem, с. 88—89.

североисточне Србије. Мешовитих бракова одавна је било, а данас су они општа појава...⁹³⁾

М. Драшкић је утврдио да су домазети у српском селу Поповици махом из Плавне и других потпланинских влашчких села. Сличне је случајеве забалежио у Карбулову, Трњану, Шаркамену, Јасеници. Он констатује да се овај процес у поменутим селима интензивирао у послератном периоду.

Аутор наводи и примере призеђивања Срба у влашким селима, пре чemu истиче: „У влашким селима такође има примера призеђивања из српских села, мада у мањој мери. У Михајловцу, у кући Сандића зет је из Црне Траве, код Доцића зет из околине Београда, код Давидовића зет, такође, из Црне Траве, у Радујевцу, Бранко Јовановић из околине Пирота живи код жене Видосаве Џепељик. У Вељкову два зета из Тамница. У Мокрању је зет Драгослав Атанасковић из Чубре, у кући Букића, из Тамница је зет Дамјан Пауновић, код своје жене Миланке, из Црне Траве Благоје Џветковић итд. У Јабуковцу један зет из Тамница. У Плавни три зета су из Штубика. У Душановцу зет из Речке. У Кобушници један је зет из Карбулова, у Вељкову два зета су из Тамница, један из Рогљева. У Ковилову један зет је из Рогљева, један из Младеновца. Очиглдно је да је у овом случају број знатно мањи.

Из оваквих брачних односа произлазе свакако одређени етнички односи: преношење језика и примање свести о етничкој припадности. Уз све остале друштвено-историјске услове, овај моменат је битан, по моме мишљењу, у стапању ових група становништва у условима када не постоје више они таласи миграција становништва какви су постојали у прошлости.⁹⁴⁾

Анализирајући порекло становништва у српским и влашким селима, он закључује: „Међу српским становништвом уочавају се стопљени Власи, мада је њихов број мањи него Срба у влашким селима!“⁹⁵⁾ При томе треба имати на уму да су влашка села, за која је аутор наводио примере етнички мешовитих бракова, углавном равничарска и економски јача и богатија.

Ваља нагласити да већина примера етнички мешовитих бракова које Драшкић наводи упућује на закључак да такве бракове склашају углавном млади из суседних села. Он то истиче и у другом раду: „Чак и у најновије време запажа се тенденција ка делимичној територијалној ендогамији“.⁹⁶⁾

При том су настале значајне промене. Он уочава да се етнички мешовити бракови јављају унутар или између привредних зона и наводи примере скорашињег призеђивања из планинских југурјан-

⁹³⁾ П. Влаховић, *Значај хомольског краја за етнолошка проучавања*, Развитак 4—5/1976, с. 78—79.

⁹⁴⁾ М. Драшкић, *Етнички процеси у селима неготинске општине*, Развитак 2/1970, с. 71—72. Слично и у: *Порекло становништва и етнички процеси у селима неготинске општине*, Гласник Етнографског музеја, 31—32/1968—1969, с. 32—33.

⁹⁵⁾ М. Драшкић, *Етнички процеси у селима неготинске општине...*, с. 70.

⁹⁶⁾ M. Draškić, *Specifična porodična struktura kao jedan od uslova za etnička mešanja i kulturno izjednačavanje stanovništva u istočnoj Srbiji*, Etnološki pregled, 11/1973, с. 161.

ских села у равничарске делове Неготинске крајине, у којима су настањени становници царанског порекла.

Можемо додати да је, према нашем сазнању, у **равничарским влашким селима** Неготинске крајине у последње време све интензивије мешање царанског и унгурјанског влашког становништва путем брачних веза, али готово искључиво призећивањем планинаца, Влаха Унгурјана. У равничарским селима Крајине готово да и нема снаха из планинских влашчких унгурјанских села, осим у случајевима када су се њихове породице претходно доселиле у близину града и индустрије (Прахово, Самариновац, Милошево).

Доиста се можемо сложити са ставом да се „међуетничка мешања и културно изједначавање становништва свакако... примарно одвијају у оквирима брачних веза“.⁹⁷⁾ Позитиван став према мешовитом браку редовно се узима као најиндикатвнији показатељ отворености приликом мерења степена социјалне дистанце. Чак и код средовечних мештана запослених у иностранству запазио сам да не-ма изразитије изражене етничке дистанце, мерене ставом према етнички хетерогеном браку.

М. Радовановић је забележила да у крајинском тимочком српском селу Смедерцу „међу местима из ближе околине Смедерца и удаљенијим, из којих придолази становништво путем брачних веза, заступљена су осим српских, у знатном броју и села влашке говорне групе, особито из ближе околине Смедерца (Ковилово, Мокрање, Кобишница, Вељково, Злокуће, Кривељ итд.)... Наравно да постоји и кретање у супротном правцу, наиме, да се остварују и брачне везе смедерачких момака и девојака по другим местима особито Неготинске крајине“.⁹⁸⁾

Веома су занимљива њена запажања о брзој асимилацији придошлица и начину на који се она одвија. „Карактеристично је да се у Смедерцу врло брзо врши асимиловање придошлица, те нема видних разлика ни у одевању ни у начину живота у кући. Влахиње, познате по упорном одржавању својих особености и навика, особито језика и ношње, овде све то у најкраћем времену напуштају. Такав је случај и са три куће Цигана, чији су се преци овде доселили још пре ослобођења од Турака. У погледу занимања не разликују се од осталих, јер су пољопривредници (виноградари), а и у погледу неких других одлика разлике се губе, све до усвајања система једног детета, што је код Цигана веома ретка појава. Томе су свакако погодовали мешовити бракови Цигана, забележени овде 1962. године“.⁹⁹⁾

Етнички мешовити бракови су у порасту, нарочито у вези са новијим радним миграцијама и професионалном хетерогенизацијом села. Тако се могу срести примери прнотравских зидара призећених у влашким селима (нпр. Радујевац, Кобишница, Буковче, Мала Каменица) да се мештани (школовани, додуше) жене учитељицама (нпр. у Слатини, Уровици и М. Каменици) или да се мештанке удају за учитеље родом из другог краја (учитељ из Младеновца призећен у Ми-хајловцу). У Малој Каменици стално живе једна снаха родом из Ре-

⁹⁷⁾ M. Draškić, *Specifična porodična struktura...*, с. 160.

⁹⁸⁾ Миљана Радовановић, *Карактеристичне миграције и промене у Смедерцу под условима депопулације*, Развитак 6/1966, с. 24.

⁹⁹⁾ M. Радовановић, *Карактеристичне миграције...*, с. 24.

чке, једна из околине Врања, две из Босне, једна удата Црногорка и једна Македонка, а радници на раду у Словенији и иностранству склапају бракове са Словенкама (три случаја), Босанкама (пет случајева), двојица су ожењени Хрватицама. Једна је мештанка удата за Аустријанца, друга за Немца, трећи је ожењен Швеђанком (све мештани Мале Каменице који тамо раде). У истом селу забележена је и једна удаја за време градње хидроцентrale „Бердап I“ (после изградње одсељени у Београд), као и призећивање из околине Ниша, али је тај брак разведен. Такви су случајеви нарочито били бројни у кључким селима у време изградње хидроелектране „Бердап I“, они се појављују и у Прахову, Самариновцу, Душановцу. Број етнички мешовитих бракова међу радницима на привременом раду у иностранству из овог краја био би и већи да није малолетничких бракова и одласка оба брачна друга на рад. То потврђују бракови склопљених након развода. Колико смо могли да сазнамо, ипак је **етнички хомогени брак доминирајући**, и код запослених у локалној индустрији и у другим делатностима, и код радника у Словенији и у иностранству, а који су пореклом из села влашке говорне групе Неготинске крајине. Међутим, очигледно је да не постоји вредносна баријера у односу на склапање етнички мешовитих бракова.¹⁰⁰⁾

Поменуте припаднице црногорске и македонске националности удате у село влашког говора (Мала Каменица) са укућанима па и мештанима говоре на влашком и српскохрватском. Занимљив је пример једног Црнотравца, у истом селу, који овде живи већ више од двадесет година, али се редовно споразумева са мештанима на српскохрватском, што средина без отпора прихвати (понекад му они говоре на влашком а он одговара на српскохрватском, али и они најчешће с њим комуницирају на српскохрватском).

Занимљив процес културног изједначавања запажа се код Влаха и Рома у влашким селима, где Рома иначе има сразмерно више него у српским селима.¹⁰¹⁾ Мешовитих бракова је било и пре одласка на рад у иностранство (забележио сам шест таквих случајева, од којих је пет Влахиња удато за Роме и једна Ромкиња удата за Влаха). Осим тога, разноврсни контакти су се разгранали а градња великих кућа и куповина кола, карактеристичне за влашко село захваћено масовним одласком на рад у иностранство, начин одевања и начин живота уопште, веома су изједначені. У Малој Каменици забележио

¹⁰⁰⁾ На примере етнички мешовитих бракова, до којих долази у Крајине и Кључу са продором индустријализације и радних миграција, указују: П. Влаховић, *Етничка симбиоза становништва у североисточној Србији*, Развитак 4—5/1967, с. 88; Д. Ђорђача, *Неке промене у структури становништва Сипа као последица изградње хидроцентрале „Бердап“*, Развитак 4—5/1966, с. 23; М. Драгутинић, *Текија*, Развитак 6/1971, с. 100; М. Барјактаровић, *О становништву ѡердапских насеља*, Развитак 2/1972, с. 88.

¹⁰¹⁾ Године 1967. у српским селима Крајине било је 56 циганских породица (1,28%) а у влашким селима 781 (8,00%). Дакле, сразмерно, преко шест пута више. Додуше, чак 600 циганских породица било је у Уровици, знатно мање у више. Додуше, чак 600 циганских породица било је у Уровици, знатно мање у више. Додуше, чак 600 циганских породица било је у Уровици, знатно мање у више. Додуше, чак 600 циганских породица било је у Уровици, знатно мање од десет. Није (10) а у Самариновцу, Прахову, Србову и Злокубићама мање од десет. Овакав територијални распоред Цигана је у вези са њиховим досељавањем из Румуније. — Извор: М. Драгутинић, *Порекло становништва...*, ГЕМ, 31—32, 1968/1969, с. 13 и 14.

сам један случај измештања из „циганске махале“ куповином куће у горњем делу села. У том погледу најзанимљивији су односи у селу Уровици. Многи мештани суседних села истичу да су Роми у овом селу надмашили у поменутим елементима влашко локално становништво.¹⁰²⁾ То се односи, пре свега, на коритаре, који су се и раније бавили земљорадњом и сточарством, а сада су такође масовно отишли на рад у иностранство, а мање на другу групу Рома из истог села који се баве израдом предмета од гвожђа. У Уровици се и Власи и Роми сахрањују у заједничком гробљу, али у њему се јасно издвајају три дела. И у другим селима влашког говора Роми се сахрањују у истом гробљу са Власима, али у издвојеном делу.

Продубљеним етнолошким, па и социолошким истраживањем могло би се утврдити колико је овај процес изједначавања одмакао и које и какве разлике су се још одржале.

Занимљиво би било упоредити и однос Влаха и Црногораца у Петровом Селу, на Мирочу. Познато је да су Црногорци раније одлазили у Црну Гору по снахе, док су Срби и Власи досељени у ово село међусобно склапали бракове. У том погледу су већ запажене промене, поготову после градње хидроелектране и са већим степеном запошљавања и преласка у град (Кладово, Неготин). Ово је, такође једна готово експериментална ситуација за испитивање савремених етничких процеса.¹⁰²⁾

Ипак, истакнимо још неке моменте међуетничког и културног изједначавања, али и диференцирања. Средњошколци и студенти из влашчких села, по правилу међусобно говоре српскохрватски у селу, а у граду редовно. Код радника на раду у иностранству забележио сам већи број интензивнијих или површнијих пријатељских односа са припадницима најразличитијих националности, које израстају на основу зближавања на радном месту и из суседских односа (становање у заједничким баракама, зградама итд.). Занимљиво је да су контакти чешћи са националностима земље рада (нпр. немачком или шведском) него са италијанским, шпанским, грчким или турским радницима или суседима. Сами мештани ово објашњавају тешкоћама у комуницирању, пре свега због језика — јер говоре на језику земље рада (нпр на немачком), али истичу и многе разлике у начину живота, схватањима, понашању. Израженија етничка дистанца постоји према турским радницима.

Међутим, зближавање и међусобно упознавање много је интензивније са радницима из наше земље из овог краја, али и из других крајева, који су на раду у иностранству. Тако, на пример, у Бечу су најинтензивнији односи са становништвом из пожаревачког краја, из Словеније и Босне. Њиховом зближавању такође доприносе и клубови за наше раднике у иностранству, спортска такмичења, културне приредбе, сусрети при путовању, итд.

¹⁰²⁾ Ј. Цвијић, *ibidem*, с. 161, 170; К. Јовановић, *ibidem*, с. 290—291; М. Барјактаровић, *Сто година једне групе Црногораца у источној Србији*, Развитак, 4—5/1966, с. 25—29; В. Николић—Стојанчевић, *Петрово село као једно од жаршишта колонизационих и миграционих процеса у источној Србији у другој половини XIX века*, Развитак 2/1969; с. 86—104 и 3/1969, с. 66—73.

Ово се запажа и на локалном нивоу — школовање, запошљавање у граду, руководећа радна места, продор урбане културе која све изједначава, социјално изједначавање.

Систематским истраживањем тих односа свакако би се морале обухватити ове, па и друге димензије културног изједначавања и диференцирања, како у локалном, сеоском друштву, тако и у градским срединама локалног друштва, у другим градовима наше земље и у иностранству. При том треба покушати да се односи квантификују, како по обиму тако и по интензитету.

III. РАЗВОЈ, ПРОМЕНЕ И ТРАДИЦИЈА

1. Конкретно-историјска повезаност сплетова чинилаца и области промена

Наш је циљ да сазнамо повезаност и узајамну условљеност појава, узорке и последице кад год је то могућно. Зато нам се чини да и излагање треба да следи повезаност појава.

Свакако да би најшири оквири морали бити историјски типови друштва (друштвено-економске формације и културно-историјске епохе). Међутим, нити је емпириска грађа у тој мери прикупљена нити доволно систематизована да би се могла вршити структурална упоређења. Осим реченог, то би било непримерно не само са становишта расположивог простора и карактера рада него и са становишта стварних могућности и компетентности самог истраживача. Овај модел анализе, међутим, може се применити и на други начин. Ако се узму у обзир основни друштвени односи у целини друштва и ако се култура не схвати напросто као одраз основе, него се у њој трага и за културним детерминатама друштвеног понашања или културним променама као синтетичким изразом друштвених процеса, онда је нужно да се успостави однос између начина производње и начина живота или да се друштво и култура посматрају са становишта развоја.

Испитаћемо неколико могућности да се изложе односи промене и традиције са становишта развоја.

2. Од шумског пространства и „културе дрвета“ до шумског газдинства

Можда се, ма колико то изгледало парадоксално, интензитет и међузависност промена, како у традиционалном тако и у модернизованим друштвима, могу сагледати кроз однос села и друштва према шумама. Настојаћемо да покажемо како се мења сељаков однос према шумама, па, дакле, и природи, затим како се према шумарству односе остale привредне гране, да успоставимо везе између традиционалног привређивања и материјалне и духовне културе, како у прошлости тако и данас.

Путописци су забележили да је Шумадија, па и цела Србија пре, у време па и после првог српског устанка, била прекривена ог-

ромним шумама.¹⁾ Уосталом, то показује и њено име. Истраживачи су слично забележили и за Тимочку крајину. „Раније, све до друге половине прошлог века, ови крајеви су представљали једну од најшумовитијих области Србије.“²⁾ Тако се већ отвара неколико истраживачких проблема у вези са традиционалним сеоским друштвом.

Најпре, с обзиром на то да је тадашња Србија била у извесном смислу земља „модерне колонизације“³⁾, поставља се питање како су се досељеници у том првом периоду односили према шуми и шумском пространству. Тихомир Борђевић констатује да су оне биле слабо искоришћене (жир, дрво и извоз шишарки, али се само дрво није извозило). Друга грана привреде, сточарство (тачније свињарство, па и овчарство), била је заснована на жиропашци и кресању лисничких шума. Истраживачи су ово забележили и у Неготинској крајини. „Свиња је било у већем броју пре стотину година, када је у потпланиским селима коришћен жир ... Све до I светског рата, села испод Дели-Јована и Црног врха терала су свиње на жиропашу“⁴⁾. Истраживач још додаје да су овде постојала два начина оваквог сточарења — или су свиње остајале на „кочару“ целе године или само док не падне снег, а да се већ у време прве владе кнеза Милоша успоставља, преко Текије и Кладова извоз свиња, који се одржавао и касније. „Долазили су трговци и у ова села да купују свиње“ (165). Навешћемо и један податак другог истраживача. Он утврђује да у народној традицији Неготинске крајине није сачувана успомена на гладне године али да „С. Тројановић наводи да су сељаци у Србији гладне 1813. године, махом, млели жир и пекли хлеб, па када и жира није билоовољно, жировом брашну су додавали туцане храстове коре“⁵⁾. Он још додаје да је вероватно да „је плодна Неготинска котлина у овим тешким данима (прва половина XIX века — М. М.) могла, поред Црне Реке, да буде и уточиште гладних из суседних крајева“. Тај став, посматран са становишта развоја, тачан је, јер је Неготинска крајина управо због повољних природних услова била имиграционо подручје. Додуше, примећује он, гладним годинама је било „у суседним областима, али је вероватно да су оне, нешто мање, захватиле и Неготин са околином“. Још истиче да у народној традицији „немамо података да је нека од других сировина служила као замена хлебу“⁶⁾.

Извршићемо корекцију народне традиције (историјским изворима и самом традицијом), извести закључак о једној важној социјалној институцији, гладним годинама као извору печалбарства, да бисмо се поново вратили теоријском ланцу промена и развоја у вези са шумарством.

¹⁾ Тих. Р. Ђорђевић, *Из Србије кнеза Милоша*, Београд 1922, с. 5.

²⁾ С. Прановић, *Уништено шумско благо*, Развитак 3/1964, с. 76; Ј. Цвијић, *Балкански полуострво и јужнословенске земље*, с. 54—55.

³⁾ Реч је о досељеницима у Србију почетком XIX века, после ослобођења Србије и сељачког поседа од феудалних оквира.

⁴⁾ П. Томић, *Сточарство*, Зборник Етнографског музеја, 31—32/1968—1969 (тематски број — Неготинска крајина), с. 165.

⁵⁾ Љ. Рељић, *Исхрана*, Зборник Етнографског музеја, 31—32/1968—1969, с. 229.

⁶⁾ Љ. Рељић, *наведени рад*, с. 228—229.

Неки историографски подаци дају друкчију слику, па претходне закључке треба унеколико допунити, па и кориговати. Наиме, крајем 1834. године, услед дејства вишег елементарних непогода „осетила се јака глад (подвукao М. М.) не само по Крајини и Кључу, већ и по свим „долним крајевима Сербије“. В. Стојанчевић додаје, наведећи изворе, да је „у богатој Крајини маса становништва мешала брашно са прахом истуцаних школјака и прехранјивала се корењем“. У Крајину су увезене велике количине житарица из пожаревачке нахије, из смедеревског и гургурсовачког округа, као и веће количине кукуруза из Видина и Влашке. Због оваквог стања кнез Милош је забранио извоз зрансте хране у Турску и чак увео једну нову социјалну институцију, јер је наредио „локалним органима целе Србије, па и крајевима источне Србије оснивање **сеоских магацина** (подвукao — М. М.) — амбарова; свака пореска глава је дужна да у ове амбаре преда по 50 ока шпенице“. Стојанчевић чак тврди да је оваквом политиком економско-прехрамбене помоћи кнез Милош „извршио још једно ослобођење источне Србије, ослобођење од глади“.⁷⁾ Уколико су се сеоски магацини (амбари) одржали као **социјална институција прехрамбене помоћи** у наредном периоду, они би могли бити један од разлога што се гладне године нису касније тако јако осећале и што нису оставиле виднијих трагова у народној традицији Неготинске крајине.

У прилог томе додаћемо да је, према нашим испитивањима, у народном памћењу сељака Мале Каменице остало сећање да се због сушних и неродних година и несташице хране и новца, као и последица филоксере (уништење винограда), крајем XIX и почетком XX века, одлазило на печалбу у Влашку, како би се набавио кукуруз за 'исхрану'.⁸⁾ Овде су, очигледно, деловале у истом правцу елементарне непогоде и социјална диференцијација, доведећи, ако не све, а оно сигурно најсиромашније, у стање гладовања.⁹⁾

Када је Тихомир Борђевић утврдио да шуме нису биле довољно искоришћене, он је то тврдио са становишта друштвеног развоја. Мислио је на могућност извоза и рационалног коришћења шума, јер подаци говоре да је шума, са стновишта традиционалне сељачке економије, бар у гладним годинама (жир, корење, кора) или са становишта извоза жиром храњених свиња, била у приличној мери искоришћена. То потврђује и сам Борђевић кад каже да се шума сатире

⁷⁾ В. Стојанчевић, *Кнез Милош и источна Србија (1833—1838)*, Београд 1957, с. 139—140.

⁸⁾ О печалбарству у Тимочкој крајини, упоредити: С. Првановић, *Тимочки печалбари*, Развитак 2/1963, с. 59—64.

⁹⁾ Занимљиво је запажање неких старијих људи из овог села да је раније, у њиховој младости, било више кишних година него у последње време. (То би метеоролози могли да потврде или одбаце, али би и у једном и у другом случају то био социјолошки занимљив податак — о начину, тачности или искривљености сељакове перцепције природе). Са променом природне околине, начина производње и начина живота, мења се и сељаков однос према природи, па тиме и његова запажања о променама у природи.

и „за јапију, и за ограде, и за огрев, и за лиснике за исхрану стоке преко зиме. О неговању и подизању нове шуме није се ни знало“.¹⁰⁾

Према томе, можемо извести закључак који има темељан значај. Сасвим традиционална сељачка економија (аутаркична, без робно-новчаних односа), понаша се по принципима комплементарности природних извора и сопственог привређивања, а то може да не буде (а често и није) у складу са правцима развоја друштва. Даљи сусрет шуме, села и глобалног друштва ће, мислим, то показати.

Сељак се, дакле, у доба насељавања или повраћаја у Србију понашао према шуми као према неисцрпном изобиљу, према традицији, он је, дакле, имао сасвим другачији привредни менталитет.¹¹⁾ Стихијност и нерационалност тог односа Борђевић веома добро илуструје кад каже да су „шуме... сатиране без икаквог реда и економије. Оне су сатиране и да се старо становништво прошири, и да се ново настани, и да се створи крчевина за обрађивање. У свим овим случајевима шума се просто палила, те се тако добијао слободан простор“.¹²⁾

А то шумско изобиље је убрзо нестало, палењем и другим начинима крчења шума¹³⁾ Убрзо су уследиле и административне забране, новчане казне, чак су уведена нека нова занимања (шумар, реонски економ), али се шумски фонд безизгледно исцрпљивао, економска корист од шума је стагнирала, а наступиле су и неизбежне

¹⁰⁾ Тих. Р. Борђевић, *ibidem*, с. 5. Уосталом, трговина свињама је, као што је познато, пред први српски устанак била доста жива. Погледајмо како V. Erlich интерпретира ове прве јаче контакте сељака и трговине (новчане економије). Она утврђује да је у Србији „... код имиграната деловала извесна селекција, долазили су или остали већином људи с борбеном традицијом, активни и подузетни. Контакти са западом и с новчаном економијом успоставили су се под повољним околностима: почечи трговине су настали органски и јачали су активну ноту у карактеру сељака. Та комбинација јуначке традиције и уселењничког полета остављала је више места заједничким циљевима и економским амбицијама... Сељаци су изградили државу у XIX веку без икаквe елитe феудалне или школоване, а то је редак случај у историји.“ — *Verga Stein-Erlach, Regionalne razlike u emocionalnoj klimi, Sociologija* 1/1974, с. 68—69.

¹¹⁾ Упоредити: С. Вукосављевић, *О сељачком привредном менталитету*, Анали Правног факултета у Београду 3—4/1959, с. 519—536; исти, *Писма са села*, Београд 1962, с. 83—86.

¹²⁾ Тих. Р. Борђевић, *ibidem*. с. 5.

¹³⁾У том погледу се крајински сељак и локално друштво средине XX века понашају рационалније у искрчивању шума. Кад је земљорадничка задруга у Михајловцу подизала веће комплексе задружних винограда, средином 1950-тих, на сеоским утринама, где се налазила и шума, сељаци Михајловца и Мале Каменице, суседних села, вајењем пањева снабдевали су се огревом, а тиме и препремали земљиште за подизање (дела) плантажних винограда, који су значили почетак нове етапе развоја крајинског, тог иначе познатог и привредно значајног виногорја и данас.

еколошке промене (ерозија).¹⁴⁾ Промене су се почеле одвијати у међусобно повезаним ланцима. Погледајмо како су се одвијала неколико међусобно повезаних ланаца промена: еколошке промене, промене у односу администрације према сељаку, промене у начину приређивања и начину живота, класна диференцијација.

„Са порастом становништва све више су расле и потребе за ораћом земљом и за грађевинским и огревним дрветом, а то је и даље водило како уништавању самог шумског блага, тако и најбоље обрадиве земље. Преко огољених планинских страна кренуле су водене бујице које су стваране и од најмањих кишса, тако да су временом питома побрђа претворена у голети, а плодне долине засути су каменом и песком“.¹⁵⁾

Овај ланац еколошких промена може се веома добро пратити у Неготинској крајини и Кључу на основу података које су оставили К. Јовановић и М. Лутовац, као и на основу локалне штампе, предратне и послератне, а такође и народног сећања и материјалних остатаца у сеоским атарима. На пример, трагови ерозије су свуда видљиви. У овај ланац промена укључује се полуиндустријско и индустријско загађивање (још и раније, у XVIII и XIX веку, неготинске кланице ситне стоке, загађивање Тимока, Дунава, дејство гасова фабрике суперфосфата у Прахову). Исто тако, успешно се може пратити однос друштва (локалног и глобалног) према природној средини, са становишта мера које су предузимане да се ове промене спрече и предупреде и да се еколошка средина ревитализује.¹⁶⁾ Борба против лисничких шума, забрана држања коза, просвећивање народа, организоване друштвене акције пошумљавања и хортитурна делатност (покрет младих горана, једна од области активности школа и месних заједница) борба против губара, „зелени појас“ око Неготина као равничарског града, мелиорације, изградња насила и устава, мере за спречавање индустријских загађења, па све до два велика „филтра“ за дунавску воду — „Бердапа I“ и „Бердапа II“, са чистом језерском водом, којом се отварају перспективе туризму. У испитивање еколошких промена свакако би требало укључити и еволуцију човекове, односно друштвене борбе против при-

¹⁴⁾ Већ у току 1820. и 1821. године кнез Милош увиђа да ће се убрзо уништити шумски фонд и издаје две наредбе кнезовима и кметовима о спречавању уништења шума уз строге казне за прекршиоце. „Мере за заштиту шума предузимане су много пута и после ових наредаба“. Године 1833. постављени су нахијски шумари, 1836. срески шумари, а 1837 „шумари су укинути и заведени су економи“. Остало се на томе да се фонд не уништи, а економска корист је стагнирала (жир, шишарка и дрво за домаћу употребу). „Само се нешто дрва у фатовима извозило у Аустрију“. — Тих. Р. Ђорђевић, *Из Србије кнеза Милоша*, с. 6.

Средином 1860-тих кнез Михаило „је озаконио мере против бесправног уништавања шума“. Попа столећа касније: „Закон о шумама од 1904. године отуђио је сељака од општинских шума и проглашавао га кривим за свако посечено стабло без дозволе“ — Т. Станојевић, *Неготин и Крајина од 1859. до 1940. године*, Неготин 1980, с. 88 и 42.

¹⁵⁾ С. Прановић, *Уништење шумско благо...*, с. 78.

¹⁶⁾ Упоредити: И. Миленковић, *Проблем ерозије земљишта у басену Тимока*, Развитак, Неготин—Зајечар 1/1957, с. 67—77; М. Благојевић, *Воде тимочког региона — загађење и потреба њихове заштите*, Развитак 6/1979, с. 29—34; Д. Јоцић, *Заштита и унапређење природе и човекове средине региона Зајечар*, Развитак 2/1980, с. 38—44.

родних стихија (поплаве, град, суша, снежни наноси, пожари) односно против свих природних елементарија, укључујући и борбу против биљних и животињских штеточина. Могла би се тестирати и такозвана хипотеза о заостајању еколошке свести.¹⁷⁾

Са овим комплексом су повезана многа веровања и обичаји, традиција и иновација, чак читава организација породичног и сеоског друштвеног живота, друштвеног и културног развоја. Од вампира и других злих сила које навлаче непогоду, преко разних станишта змајева који штите сеоски атар, што, наводно, чине и неки посебно обдарени људи (духовном борбом), сеоских литија и сеоских заветина чије су функције управо биле заштита сеоског атара, па све до савременог система противградне заштите (републичког, регионалног и локалног) уведеног током 1970-тих година. О свему томе постоји обиле података у стручним радовима, локалној штампи, много тога у народном сећању, а понешто још и у његовој свакодневној (и свечаној) друштвеној пракси и култури, менталитету.

Вратимо се поново односу друштва и шуме. „Милошева администрација је убрзо увидела да предузете административне мере и санкције нису дале очекиване резултате. Услед тога, „... Јуна 1837. шумари су укинути, управо замењени већим бројем рејонских економа, за које су узети сељаци вичнији ратарству. Њихов непосредни задатак био је „да народ у подручју својем економичству обуче“, али то је уједно имало да смањи трку за освајање нове крчевине. Међутим, услед неуконости становништва да интензивније искоришћује искрчену земљу, а још више услед његовог високог наталитета и прилива досељеника са различитих страна, притисак на неискрчене површине је нездржivo растао. И, наравно, старе, столетне шуме ишчезавале су из године у годину. Њихово крчење и разоравање било је нарочито јако 1860 — 1870. године, када је настао убрзани прелаз са **сточарско-натуралне на ратарско-робну производњу**“.¹⁸⁾ (Подвукао — М. М.)

Овде се поново јављају нови проблеми. Поставља се питање да ли је робноровчана привреда продрла још код трговине стоком, или тек код ратарске производње? Појавио се проблем пренасељености. Променио се међусобни однос привредних грана у сељачкој економији. Сама насеља су морала да следе промене у начину производње, долазило је да измештања села у оквирима сеоског атара,

¹⁷⁾ V. F. Oberg, **Hipoteza o kulturnom zaostajanju, u knjizi Teorije o društvu**, II (ur. T. Parsons i dr.), Beograd 1969, c. 1202—1205.

¹⁸⁾ С. Првановић, *ibidem*, c. 78.

како би се само насеље прилагодило насталим привредним променама. Класна диференцијација све више узима маха.¹⁹⁾

У густим, па и проређеним шумама, било је мноштво звери које су причињавале доста штете људима и сточи, али су шуме биле сировинска основа за многе гране народне привреде и одржавале су равнотежу природне околине. „Поред непосредне користи, коју су пружале као база за сточарство, грађевинарство, домаће занатство, лов итд., оне су штитиле висинско земљиште (од ерозије, М. М.) а речне долине од поплава и наноса. Благодарећи њима наше реке биле су богатије водом и сваковрсном рибом...“²⁰⁾

Међу многим ланцима промена који се могу пратити у вертикалној и хоризонталној комплексности, поглајдом шта се дешавало са такозваним лисничким шумама у условима екстензивног сточарења. У тимочком крају, по сељаковом сећању, „лисник се креше од памтиијека“.²¹⁾ Средином 1950-тих година стекли су се неки услови за прелазак на интензивније сточарење (и интензивнију пољопривреду уопште), па и на интензивније шумарство. Донети су нови законски прописи о шумама. Срески органи тадашњег зајечарског среза, процењујући да је у датим условима више штете него користи од лисничких шума, одлучили су „да се овај вид искоришћавања шума забрани“, те је за ту сврху издат и плакат „Ко храни стоку лисником, тај нема ни шуме, ни стоке!“²²⁾

Са становишта друштвеног развоја, тј. са становишта интензивног сточарства и шумарства, лисничке шуме и козе засита су велико зло и ограничавајући фактор развоја једног и другог. Изгледа, међутим, да се средином 1950-тих нису били стекли сви потребни услови за овај прелаз, али је процес отпочео. Настао је период узајамног прилагођавања традиционалне сељачке економије и привредног развоја. „Под притиском приговора сељака, а и због несташице друге сточне хране, нарочито сена, народни одбори општина у 1957. години одобрили су да се на неким површинама може кресати лисник, прописујући и одговарајуће мере и начин кресања“. Убрзо се

¹⁹⁾ „Крајина је некада у прошлости била покривена густим шумама. Временом, шуме су доста искрчене и претворене у корисно земљиште“. „Али за последњих тридесет година“, каже А. Богосављевић у једном чланку, „шуме су сведене на трећину. И сами људи се чуде и стрепе да ће још за њихова живота настати време, када неће имати чим да се огреју и обувају, јер управо са шумом и стоком се затире. Кад је донесен закон о шумама, краје шумског дрвета су постале честа појава. А трговина шумским дрветом била је веома уносна за сиромашна сеоска домаћинства, јер је то био главни извор прихода становништва више области за подмирење данка и пореза... Тако су седамдесетих година прошлог века ретки трговци, по који бесправни занатлија, шпекуланти стоком и шумским дрветом и илегално увезеном робом наговештавали брже класно диференцирање и капиталистичку еру“. — Т. Станојевић, наведено дело, с. 92.

Упоредити: „Тежак“, писма са села А. Богосављевића, 1870. и 1871. године; С. Вукосављевић, *Писма са села, Београд 1962*, с. 79—95; исти, *Заснивање сеоског насеља, Анали Правног факултета у Београду, јануар—март, 1954*; исти, *Историја сељачког друштва, I — Организација сељачке земљишне својине, Београд 1953*, и књ. II — *Социологија становљања, Београд 1965*.

²⁰⁾ С. Прановић, *Уништење шумско благо...*, с. 77.

²¹⁾ И. Михајловић, *Положај лисничких шума у народној привреди зајечарског среза, Развитак 4—5/1963*, с. 20.

²²⁾ Ibidem, с. 18.

увидело да „административним путем решавати проблем било би једнострано, као што се у пракси и паказало. Због тога је потребно, пре свега, широко упознавање са разлозима забране кресања лисника, и убеђивање у погледу штетности даљег кресања. Иствремено треба омогућити постепену замену лисника другом сточном храном, или тежити да се од екстензивног лисничарења пређе на рационално искоришћавање шума у такозваним уређеним лисничким шумама, итд.

Лисничарење је нужно зло којим се врши искоришћавање производа шуме и на које се ослања сточарство, највећим делом ситна пољопривредна газдинства, а у оскудици друге сточне хране изазване елементарним непогодама и крупна пољопривредна газдинства која држе овце. Отуда лисничарење има важан привредни карактер: штете је проузроковало неразумно и неуређено лисничарење“.²³⁾

У датој аграрној структури и при датом степену просвећености, поједини сељаци реаговали су на измене законске прописе на прилично неочекиван начин. „Захваљујући злонамерним гласовима да ће се одузети приватне шуме, поједни лаковерни грађани власници шума опустошили су своје шуме недозвољеном сечом.“²⁴⁾ Аутор овог написа објашњава и услове развоја и предузете мере и показује пут у коме се почело развијати сељаково економисање шумом.

Он истиче да је у тадашњем неготинском срезу било 262.800 ха шума и шумског земљишта, или чак 44% укупне површине среза. Учешће приватног поседа у укупним шумским површинама било је око 23%, али је мање од две трећине тих шума било очувано, и то са малим приносом дрвне масе по хектару (70 m^3). Поменутим прописима уведене су шумска инспекција и новчане казне против неовлашћене сече. Аутор написа објашњава читаоцима (а „Крајина“ је током 1950-тих писала претежно о селу и за село) да се забрана неовлашћене сече не односи на „багреме, тополине и сличне шуме брзог раста“.²⁵⁾ Занимљиво је пратити овај процес прилагођавања сељачке економије у виноградарској зони (видети карту у прилогу), јер су овде природни услови најразноврснији, а сељачка економија највише „сваштарска“, тј. најхетерогенија је. Уследиле су иновације. Среско шумско газдинство, основано управо у овом периоду (1. април 1956²⁶⁾) и неке основне школе почеле су подизати расаднике багрема²⁷⁾, тополе итд. Отпочело је интензивно пошумљавање багремом, дуж водених токова сађене су тополе. Козе су нестале, али су се поново вратиле у другој пловини 1960-тих година (тзв. „санске

²³⁾ Ibidem, c. 18.

²⁴⁾ Лист „Крајина“, Неготин, 27. јануара 1956.

²⁵⁾ „Крајина“, 27. јануара 1956.

²⁶⁾ „Крајина“, 9. новембра 1956.

²⁷⁾ „Срески секретаријат ССРН у Неготину залаже се за предузимање акција пошумљавања у 1956. години и препоручује месним организацијама да настоје да се подигну „мали расадници багрема при свакој школи у селу“ — „Крајина“, 14. септембар 1956.

козе“)²⁸⁾ и прилично им се увећао број током 1970-тих. Лисничарење се, уз посебне дозволе, одржало све до данас.

Овде видимо да је у шумарству већ преовладо друштвени сектор. Шумарство се почело развијати својим токовима. Априла 1974. године у Србији је донет нови републички закон о шумарству, а на регионалном саветовању у Зајечару истакнуто је да су у њему предвиђени нови организациони облици за унапређење шумарства, с циљем „да се превазиђе досадашња стихија у експлоатацији шумског потенцијала“.²⁹⁾

Савремена шумска привреда почела се развијати на новим основама. И на подручју шумске секције Неготин она има три области делатности: експлоатацију и негу шума, откуп шумских производа и ловну привреду.³⁰⁾ Наступио је нови талас пошумљавања, о чему постоји обиље података у локалној штампи (борове саднице, топола). Унапређењем ловног туризма (а и туризма уопште) наговештене су нове могућности развоја. Поменута шумска секција има два организована ловишта, са разноврсном високом дивљачи, почи-

²⁸⁾ Коза је у овом периоду постала редован пратилац сељака при одласку на пољске радове. У Михајловцу су их чак возили на шпедитерима и тракторским приколицама, а у Малој Каменици, на пример, везивали иза воловских кола.

„По броју *овца* округ крајински је стајао одмах иза тимочког и црноречког округа у Србији. Од 1858. године па све до краја XIX века, овчарство се налази у опадању, али нека села у Крајини су, упркос неповољних услова, задржала овчарство као веома значајну грани привређивања... сва ова насеља се налазе у „вишој“ области Крајине, где је било добрих пашњака и доста шума... По броју *коза* округ крајински се такође истицао, имао је четири пута више коза од просека по окрузима у Србији. Опадање броја коза у периоду од 1866—1890. било је далеко веће него опадање броја овца (око 41%). Ипак, 1890. године пописано је 12198 коза, што просечно износи једна коза на домаћинство. Највише коза је чувано у Вратни, Дупљану, Јабуковцу, Луки, Слатини, Плавни, Поповици, Сиколу и Уровици. Козе су чуване и у тимочким селима и служиле су за добијање млека и сира, пошто је крава било у малом броју“. — Т. Станојевић, *наведено дело*, с. 38—39.

„Када је после другог светског рата забрањена сеча шума, односно лисника, спроведена аграрна реформа и појединим домаћинствима посед смањен на десет хектара, отежани су услови за овчарство, које се заснивало на пашњацима и на лисницима. Чување овца на паши отежавао је и недостатак чобана. У селима у непосредној близини Бора више од половине домаћинстава је потпуно затрло овце и прешло на држање крава... Све до првог светског рата козе су држане и ради извоза у Турску. Године 1921, када се предузима већа заштита шума, број коза нагло опада, а потпуно их нестаје 1953. године, када је законом забрањено држање коза. Сада у сваком селу има по неколико тзв. санских белих коза, које се не пуштају у шуму.“ П. Томић, *Сточарство, Бор и околина, књ. I*, с. 279—280.

²⁹⁾ Лист „Тимок“, Зајечар, 21. јуна 1974.

³⁰⁾ „Тимок“, 22. марта 1974; *Концепција развоја шумарства, ловне привреде и дрвнoprerađivačke индустрије*, Развитак 1/1972, с. 2—10.

ње да се развија ловна привреда и ловни туризам, који чак постаје „уноснији од експлоатације шума“.³¹⁾

Погледајмо један модел адаптације сељачке економије на природне услове и промене у привредном и друштвеном систему. Реч је о једној пољопривредној организацији у Јабуковачком крају, која је прва отпочела процес удруживања у општини Неготин. То је ООУР „Полет“ из Јабуковца, у саставу ПК „Крајина“, Неготин од 1974, кад су отпочели процеси удруживања најпре земљорадничких задруга са Комбинатом, а потом и са пољопривредним произвођачима.

Пошто је први отпочео процес удруживања са сељацима, овај ООУР је већ почетком маја 1975. године имао око 50 удруженih пољопривредних производа и 389 коопераната на подручју четири села Јабуковачког краја (Јабуковац, Уровица, Вратна и Дупљане). Сопствених површина имао је 1.087 ha, од чега 103 ha под ливадама и 269 ha под пашњацима. Већ из ових података (а и из карте у прилогу) може се видети да су овде привредни услови најповољнији за сточарску и шумску привреду. Стога су се и овај ООУР и индивидуални производи оријентисали на сточарство и сакупљање шумских плодова. Продрле су (нешто раније) у знатној мери пољопривредне иновације, тако да су у сталном порасту површине под вештачким ливадама и крмни биљем. Дати су и подаци о производним резултатима специјализоване пољопривредне производње. Тако су у 1974. години, друштвени и приватни сектор заједно испоручили тржишту 20 вагона јунади, и телади, 12 вагона говеда и 6,5 вагона јагњади, а до почетка маја 1975. откупљено је око 2000 јагњади.³²⁾

Интензивно сточарство, дакле, постаје у потпланинској зони чинилац развоја. С једне стране, оно се укључује у комплекс сеоског поседа, газдинства и домаћинства, као и у читав привредни и друштвени живот села, а, с друге стране, у тржишне односе, делећи судбину стабилности или нестабилности цене. Овде се може пратити процес преструктурирања сточарске производње, као и процес увођења производних иновација у сточарству (меринизација, увођења расних крава, живине и друге крупне и ситне стоке још у другој половини 1950-тих година, нарочито од 1956. године). Такође се може пратити тржишни и уопште економски положај сточарства и прехранбене индустрије на основи прераде сточарских производа. Ово је утолико значајније уколико је производња специјализованија, јер је тиме ризик већи.

Међутим, вратимо се случају који анализирамо. Мештани по-менутих села отсварили су знатне приходе од купина и других шум-

³¹⁾ На Дели Јовану (13500 ha) и у Вратни (1312 ha).

Лист констатује да је у ова два ловишта већ унапред распродат читав одстрел високе дивљачи у 1974. години, и то махом страним туристима, упоредујући приходе констатује већ у наслову да је „лов уноснији од експлоатације шума“, али наглашава да је туризам слабо развијен, те да је нужна адаптација туристичко-планинског дома у Вратни (изграђеног још средином 1950-тих година — М.М.). — „Тимок“, 22. марта 1974.

У међувремену, у сеоским атарима зечеви су се веома проредили, а фазан и дивља свиња су постали главна дивљач за локалне ловце. Висока дивљач се све више шири изван организованих ловишта, мештани је све чешће запажају и истичу да дивље свиње причинавају, понекад, велике штете усевима.

³²⁾ „Тимок“, подлистак „Крајина“, 9. маја 1975.

ских плодова. Тако је у 1974. години за 15 вагона купина мештанима исплаћено 600 000 динара, а за дивљу шљиву 220 000. Колики је значај овог прихода за мештане показује и податак који је навео директор поменутог ООВР-а. Наиме, ова полупривредна организација је на поменутом подручју у истој години откупила само 28 вагона тржних вишкова пшенице, а отприлике толико је произвела и она сама.³³⁾ Ваља приметити да се и у овој зони формирају извесни тржишни вишкови ратарских производа.

Приметна је трансформација допунског начина привређивања. У традиционалној сељачкој привреди прикупљање шумских плодова је начин допунског прехранјивања³⁴⁾, а у новим услвима оно постаје допунски извор тржишних прихода.³⁵⁾ Сељаци у нижој зони (Мала Каменица) запазили су да су тих година (средина 1970-тих) мештани Јабуковца и Дупљана, да би брали купине силазили чак до њиховог села, прелазећи удаљеност од 8 односно 5 km. У разговору са једним радником из Јабуковца, који је на раду у иностранству, сазнао сам да су у сезони приходи нарочито уносни од сакупљања гљива, кад и по неколико пута премашују мајсторске и друге дневнице сељака. Сакупљање гљива је нарочито развијено у Плавни, Јабуковцу и Вратни. Откупљивање шумских плодова било је интен-

³³⁾ Исто.

³⁴⁾ Упоредити: П. Томић, *Допунско привређивање и Љ. Рељић, Исхрана сеоског становништва комуне Неготин*. Оба рада у Гласнику Етнографског музеја (Неготинска крајина), 31—32/1968—1969, с. 204—222 и с. 226—227.

³⁵⁾ Занимљива промена се забила и у лову и риболову, некада дosta значајним гранама допунског привређивања у овом крају. Лов и риболов за саме мештане добијају претежно рекреативни и спортски карактер, лов као привредна грана прераста у ловни туризам, риболов такође постаје интензиван (рибарско газдинство у Кладову), али у самој Неготинској крајини риболов је изгубио готово сваки привредни значај, који ће, можда, са изградњом ХЕ „Ђердан II“, опет добити у значају.

Још неколико значајних промена у вези са овим. Међу ловцима се формирају посебне ловачке групе унутар самог села, које попримају карактер примарних група, тако да осим спортско-рекреативне имају и функцију одржавања примарних веза. Ловци се укључују и у заједничке акције ловачке организације у општини. Пуштају одгајену дивљач (фазани) у ловиште и прехранjuju је.

Рекреативни риболов је веома развијен на Дунаву. Ту проводе викенд и становници града и становници села. С друге стране, лети, недељом по правилу, мештани, особито деца и млади, али и понеки средовечни или старији, често иду у „дивљи“ риболов на речицама које теку кроз сеоске атаре. И овде је веома изражен, поред рекреативног, и социјални момент. На Слатинској реци приметио сам и жене риболовце (такође хватање рибе рукама и понеком традиционалном риболовачком справом).

Други начин снабдевања рибом показује и традиционалност и изразиту просторну покретљивост становништва крајинског влашког села. Када се слави о посту, онда се и по десетак дана раније мештани уписују у продавницима рибарских газдинстава (у Неготину их има две), а ако рибе нема доволно или је нестане, онда се одлази најчешће у Кладово, или чак у Доњи Милановац и Зајечар. Присуствовао сам разговору мештана који су се договорали да ако се ни тамо не нађе, да би по рибу ваљало отићи у Београд. Међутим, има и оних који одустану, па за кућну славу закољу прасе ређе и јагње, али се и тада набавља мало смрзнуте рибе и даје за помен („sa da masa dje rompana“).

Забележимо да се поред ловокрадица и рибокрадица традиционалног типа, који се још одржавају (кажњавање ловаца из Душановца, Радујевца и Чубре, а таквих случајева има више и у простору и у времену) појављују и случајеви модернизоване ловокраје („фаровима“, возач из Београда). — Упоредити: „Тимок“, подлистак Крајина, 17 октобра 1975.

зивно и у Малој Каменици у 1956. години, кад су задруга и мештани остварили знатне приходе.

Дугорочно посматрано, основна карактеристика овог начина приређивања је до сада била несталност, јер су многи шумски плодови (и не само они него и воће — осим грожђа) остајали неискоришћени са становишта тржишта.

На крају, вратимо се поново културном комплексу. Као један од аргумента који потврђује раније шумско изобиље Тимочке крајине, С. Првановић наводи имена 51 насеља (више него свако пето) које је „добило име по шумском и родном дрвећу или неком никем растину“. Нама се чини да топоними које наводи више говоре о разноврсности природне средине ове области, као и о променама у природној средини већ приликом насељавања.³⁶⁾

Б. Богдановић истиче да, с обзиром на раније богатство Србије дрветом, као и на вишеструку употребу дрвета, можемо говорити о „дрвеном добу“ или „ксилотехничком периоду“ наше материјалне па и духовне културе³⁷⁾). Дрво је служило за огрев, градњу мостова и ограда, разних оруђа за рад и свакодневног покућства, куће и економских зграда, цркви брвнара и топова, крстова и вајарских дела. „Све је било од дрвета. Од дрвеног рала и дрвене љуљке, до дрвеног тањира, кашике и виљушке . . .“³⁸⁾)

Ово свакако занимљиво запажање послужило нам је као радна хипотеза за мерење промена. Доиста се утицај културе дрвета веома снажно осећао и у традиционалној култури Неготинске крајине.

Кад сам једну старију жену (рођена 1912) у Малој Каменици упитао шта јој се још чини да се променило од њене младости до данас, она је, после краћег размишљања, рекла: „Па, знаш, некада је много ствари било од дрвета . . .“. Уследила су набрајања разних предмета од дрвета у газдинству и домаћинству. Данас метал, стакло, пластика, бетон и други материјал доминирају у материјалној култури газдинства и домаћинства крајинског влашког села. Дрво, међутим, није сасвим ишчезло — веома је видљиво, на пример у традиционалним виноградарским справама, јер су се традиционално виноградарство и винарство одржали, иако у знатно редуцираном облику, упоредо са предајом грожђа на даљу индустријску прера-

³⁶⁾ На пример Буковче, Дреновац, Папратна, Репушница, Купузиште, Шљивар, Јабуковац . . .

Шумовитост Србије пред први српски устанак била је и до 80% а шумовитост Тимочке крајине (1970) износила је око 36%. О биљно-географским и зоналним карактеристикама фитоценозе Тимочке крајине са становишта промена и одржаности архаичних врста; упоредити опширније код: Б. Михајловић, *О неким карактеристикама шумске вегетације Тимочке крајине*, Развитак 6/1970, с. 17—22.

³⁷⁾ Б. Богдановић, *Животна средина Србије*, у књизи Конгрес културне акције у СР Србији, Крагујевац 1971, с. 93—94.

³⁸⁾ Б. Богдановић, ibidem, с. 93—94.

ду, а још су у употреби у покућству и неки предмети израђени од дрвета.³⁹⁾

Траг културе дрвета остао је утиснут у многим предметима материјалне културе (нпр. преслице), а искуство обраде дрвета преносило се, изгледа, и на обраду другог материјала. „Гробни знак, чак и онда кад је исклесан у камену, анахронично понавља орнаментику резбарења у дрвету. Чак је и сама техника наших старих клесара надгробних споменика више резбарија него што је право и карактеристично обрађивање камена.“⁴⁰⁾ Ово се потврђује и на тлу Неготинске крајине, са карактеристичним преношењем старијег техничког искуства обраде дрвета на обраду надгробног споменика у камену, у чemu се, међутим, извесну улогу играли и квалитет, односно мекоћа самог камена.⁴¹⁾

Поменимо још и то да су шума и дрво оставили видног трага и у многим обичајима и веровањима овог краја. Иако је медведа и вукова поодавно нестало, неке старије жене су све доскора, понека још и данас, одржавале обичај да се не ради на „мечкин“ дан или на „вуков“ дан.⁴²⁾ Овај обичај се и данас одржава претежно у сећању. Карактеристично је објашњење напуштања тог обичаја (који је најпре редуциран изостављањем обредног дела — кувања кукурзу). „Нема више медведа и вукова, па се може без страха од њих радити и у те дане.“

Изгледа да су веома добро очувани трагови веровања у митска бића за која се мислило да владају природом. У овом случају, иако фрагментарно и са преносима фрагмената из других веровања, реч је о такозваној Шумској мајци (Мума падури). Шума се од најстаријих времена јавља као култно место код многих народа, али изгледа да се „у Србији шумска мајка јавља само на овом подручју“ и да „бајалице у северној Србији веома често помињу шумску мајку“.⁴³⁾

Можда се ови трагови традиције спорије повлаче него што промене надолазе, а можда се могу повезати и са периферношћу и изолованошћу локалног друштва.

³⁹⁾ Упоредити: Д. Масловарић, *Виноградарство у Неготинској крајини*, у Гласнику Етнографског музеја 31—32/1968—1969, с. 173—194.

Раније су коритари из суседне Уровице одржавали веома интензивне контакте са селом Мала Каменица (оброда дрвета, доношење дрвеног покућства), али се њихово долажење у ово село готово сасвим изобичајило већ крајем 1960—тих година. У истом смеру деловали су одлазак на рад у иностранство и продор индустријске материјалне културе.

⁴⁰⁾ Б. Богдановић, *ibidem*, с. 94.

⁴¹⁾ Упоредити: Д. Стевановић, *Сељачки надгробни споменици у Крајини*, Развитак 4—5/1965, с. 82, такође и М. Драшковић, *Културни симболи у Рајачкој некрополи*, Мокрањчеви дани, 1968, Зборник радова са Саветовања етнолога, фолклориста и музиколога, Неготин 1969, с. 110—126.

⁴²⁾ П. Костић, *Годишњи обичаји у Неготинској крајини* ГЕМ, 31—32/1968—1969, с. 364; исти, *Годишњи обичаји*, Бор и околина, књ. I, с. 319.

⁴³⁾ С. Зечевић, *Митска бића народних веровања севороисточне Србије*. Гласник Етнографског музеја, 31—32/1968—1969 (Неготинска крајина), с. 337 и 338.

3. Привредно-географске зоне и односи сточарства, земљорадње и виноградарства у традиционалној привреди

Изгледа да утврђени однос сељака према шуми, нарочито у погледу њеног искрчивања, који је утврђен за Србију, па и Тимочку крајину, нарочито за њен јужни део, није био сасвим идентичан у Неготинској крајини, и да су у том погледу овде постојале неке специфичности. Ово је утврдио Д. Масловарић проучавајући развој земљорадње у овом крају и њен однос према другим привредним гранама.

Упоређујући системе земљорадње примењиване у Неготинској крајини са одговарајућом традицијом у осталим деловима Србије, наилазимо на значајне разлике. На првом месту желимо да истакнемо да до осамдесетих година прошлог века у Неготинској крајини није било оскудице у обрадивим површинама, за ралкиу од осталих крајева Србије, у којима се та оскудица осећала кроз цео XIX век и имала великих последица на развој ратарства и уништење шума. У Неготинској крајини дрво је имало велики значај у трговини и извозу, због тога шуме нису сечене првенствено за добијање обрадивог земљишта, већ је оно добијено крчењем — копањем пањева са посечених шумских комплекса. Овај закључак потврђује и чињеница да у топонимима нема много назива „требеж“, „требљевина“, „крчевина“, „паљевина“ итд. уобичајених код нашег народа као назива за обрадиво земљиште добијено крчењем и паљењем шума.

Оваквог, на известан начин рационалног коришћења шума у процесу претварања шумског земљишта у обрадиве површине, није било у другим деловима Србије.⁴⁴⁾

Говорећи о рељефу Неготинске крајине, истраживачи истичу да „на толиком простору природа није могла створити више разноврснијих облика земљишта“⁴⁵⁾ Међутим, не само у саставу земљишта и рељефу него и у хидрографији, климатским одликама, карактеристикама флоре и фауне, у Неготинској крајини су запажене многе специфичности, како у односу на друге географске области тако и унутар ње саме.⁴⁶⁾

Разлике у природној средини огледају се у различitim привредно-географским зонама. Нижа зона обухвата равничарски део око Дунава и Тимока, а увиши зони, која обухвата површи и терасе и планински део, разликују се виноградарско-ратарски, ратарско-сточарски и планинско-шумски рејони. Ипак, могу се разликовати три основна привредно-географска рејона: земљораднички у низијском, виноградарски у прелазном и сточарски у потпланинско-планинском делу. Међутим, однос ових привредних грана јавља се у различитим комбинацијама, како у селима данас, тако и у њиховој ближој про-

⁴⁴⁾ Д. Масловарић, Земљорадња, ГЕМ, 31—32, 1968—69 (Неготинска крајина), с. 134—135.

⁴⁵⁾ Б. Милић—Криводольанин. Економско-друштвени утицај на исхрану становништва Крајине, Зборник радова САНУ, Институт за медицинска истраживања, LVIII, 1958, с. 108.

⁴⁶⁾ Упоредити: М. Лутовац, Неготинска крајина и Кључ, с. 1—83.

шлости. Ова комплеметарност привредно-географских зона омогућавала је интензивну натурану размену унутар Неготинске крајине.

Нећемо се детаљно упуштати у међусобне односе ових привредних грана у ближој, поготово не у даљој прошлости, иако су они веома занимљиви, јер је о томе опширно писано.⁴⁷⁾ Истакнимо само да су оне у појединим историјским периодима имале различит привредни значај, како са становишта задовољавања потреба локалног становништва тако и са становишта тржишта, поготово са становишта извоза изван ове области. Тако су у средњем веку, до доласка Турака, ове три основне привредне гране имале релативно подједнак значај, у турском периоду расте значај сточарства, пораст значаја земљорадње бележи се током XIX века, нарочито при његовом крају (што је и у вези са умножавањем становништва и уништењем винограда), велики је значај виноградарства као изразито тржишне гране пољопривреде, изгледа још у време аустријске окупације, а поготову касније итд.⁴⁸⁾

Поменути истраживачи дошли су до занимљивих закључака о односу поједињих етничких скупина и миграционих струја и њиховог традиционалног начина привређивања, који су имали пре досељења, у односу на промене до којих је долазило, како са насељавањем различитих миграционих струја у исте привредно-географске регионе тако и са становишта брзине промена до којих је долазило услед потребе прилагођавања различитом друштвеном значају поменутих привредних грана.

Д. Масловарић истиче да је за „формирање различитих производних привредних зона, поред потребних географских, педолошких, климатских и других погодности, посредством различитих политичких прилика до половине XIX века, од значаја био и етнички фактор, јер су припадници поједињих етничких струја били и носиоци одређених привредних традиција у овој области“.⁴⁹⁾ Исти аутор запажа да се убрзо почињу губити етничке разлике у овом погледу и да се становништво прилагођава економским условима тржишта и природној средини.

„До половине XIX века носиоци производних активности могу се везати за поједине етничке групе — виноградарство највише негује старијачко становништво и косовски досељеници, сточарством се највише баве динарски досељеници и Унгурјани, досељено влашко становништво. Земљорадњу негују Царани — влашки досељеници и све остale групе, али незнатно — углавном за подмиравање домаћих потреба. У другој половини XIX века престаје да се осећа етничка припадност у производњи, јер економске прилике нагоне ста-

⁴⁷⁾ Поред наведеног рада М. Лутовца упоредити и радове П. Томић и Д. Масловарића, о развоју сточарства, земљорадње и виноградарства у Неготинској крајини, ГЕМ, 31—32, 1968—69, с. 111—194, као и: Т. Станојевић, *Неготин и Крајина*, I, одељак *Занимања становништва*, с. 88—111; исти, *Неготин и Крајина*, II, с. 18—55; Бор и околина, I, 277—302; Гласник Етнографског музеја у Београду, књ. 38, 1975, с. 47, 74—78.

⁴⁸⁾ „Ако је виноградарство у Крајини било главни извор прихода крајинском становништву, сточарство и ратарство су била општа занимања свих становника“ — Т. Станојевић, *Неготин и Крајина*, II, с. 38.

⁴⁹⁾ Д. Масловарић, *Земљорадња...*, с. 127.

новнике да прекину своја традиционална привређивања и да се прилагођавају у производњи новим условима".⁵⁰⁾

Слично констатује и П. Томић у погледу сточарства наглашавајући да су географски и економски услови деловали јаче од етничких, који остављају трага само у извесним специфичностима сточарских радова, обичаја и организације. Разлике потичу више од традиционалних занимања миграционих струја, али су се и оне убрзо изједначиле и прилагодиле датим условима. „У организацији и начину сточарења не постоје разлике између Срба и Влаха у истом крају, под истим географским и економским условима. Међутим, разлике постоје између Срба и Влаха, као и међу самим Србима досељеним из разних крајева и између Влаха „кампана“ (Царана) и „пленника“ (Унгурјана). У цеој области напушта се старији пашњачки начин сточарења и прелази на стајско сточарење (говеда и коња). Гајење оваца и некада коза, у потпланинским селима, претежно на пашњацима, слично је у читавој области српско-влашког становништва у североисточној Србији. Земљорадници „кампани“, с мањим бројем оваца, нешто другачије организују „стину“. ⁵¹⁾ Поред осталог, она још додаје, на истом месту, да је подела рада према полу у вези са сточарским радовима, и раније и данас, иста и код Срба и код Влаха.

Међутим, сам процес ишчезавања разлика показује, све до пред крај XIX века, да је влашко становништво, како унгурјанско, тако и царанско, спорије напуштало своја традиционална занимања и тек же се прилагођавало новим условима. „За разлику од српског становништва влашко становништво је тек же напуштало своја традиционална занимања. У промењеним економским условима XIX века Унгурјани се тешко прилагођавају ратарској традицији и њеној технологији. Њихов однос према сезонским радовима је немаран, а технологија примитивна. Ниво производње једва подмирује домаће потребе. Радије се баве риболовом и преношењем грађе на обалу Дунава, мада би им ратарство пружило већу материјалну корист, када би га прихватили. Царани су упорно задржали земљорадњу, своје традиционално привређивање, и онда када им она, стицајем различитих политичко-економских околности, није пружала већу корист. Са јачањем економског значаја земљорадње, јачао је и њихов материјални положај. Међутим, крајем XIX века и они мењају однос према свом традиционалном привређивању. У условима обновљеног виноградарства, проширују своју привредну делатност подизањем винограда и у оним крајевима области које су до краја прошлог века имале чисто ратарски карактер. Данас се и влашко становништво бави свим оним привредним делатностима, са више или мање успеха, за које имају услове, без обзира на раније традиционално привређивање.“⁵²⁾

Ови традиционални начини привређивања и промене у њиховим међусобним односима и привредном значају створили су карактеристичне односе међу привредним зонама унутар подручја, омо-

⁵⁰⁾ Ibidem, c. 148.

⁵¹⁾ П. Томић, *Сточарство*, ГЕМ, 31—32, с. 170—177; иста, *Појате у Тимочкој крајини*, Развитак 4—5/1974, с. 82—83.

⁵²⁾ Д. М а сл о в а р и ћ, ibidem, c. 128.

гућиле су настанак различитих типова и величина насеља, као и специфичну организацију традиционалног друштвеног живота.

Све до појаве филоксере (1880 — 1890), најјачи виноградарски центри налазили су се у јужном, тимочком делу крајинског виногорја, где се већина становништва бавила скоро искључиво виноградарством, мада је виноградарство било развијено и у севернокрајинском виногорју. Међутим, велики тржишни значај виноградарства и знатни приходи које је оно доносило изазвали су, током XIX века, веома занимљиве односе становништва равничарског и планинског подручја према виноградарској зони.

„Велика материјална корист коју доноси виноградарство подстиче становнике и осталих села да купују виногrade или земљу у виноградарској зони, на којој подижу виногrade. Земља је купована и ван ове зоне, на местима где је било услова за подизање винограда. То су житељи планинских или равничарских села у којима или није било услова за развој винове лозе или су природни услови пружали боље околности за развој осталих пољопривредних активности. Тако су у виноградарској зони у Рогљеву имали своје виногrade мештани села Метриша и Сикола, у Братујевцу и Речкој — мештани Глоговице, у Карбулову — Штубичани, и на Омачким Пивницама — становници Карбулова, Јасенице, Чубре, Сикола, Трњана и Поповиће. Ван виноградарске зоне, у атару села Слатине (на потесу Хајдук) имали су виногrade мештани села Слатине, Уровице, Михајловца, Купузишта, Мале Каменице и др. У атару села Душановца (на потесу Џервин) своје виногrade су имали становници села Душановца, Короглаша (Милошева — М. М.), Прахова, Радујевца и Видровца.

Тако се формирала друга група виноградарских производа у овој области, у чијој производњи подједнак значај имају, на једној страни, сточарство и земљорадња, а на другој страни — виноградарство. Обрадиве површине су имали у атарима својих села, а виногrade изван, веома често удаљене и по више часова хода од својих станишта. Оваква ситуација се негативно одражавала за време пољопривредних радова, кад је требало у исти мах радити и ратарске и виноградарске послове“.⁵³⁾

Додајмо овоме да смо из разговора са мештанима сазнали, и посматрањем се уверили да су села Јабуковац и Мала Каменица, на граници атара ова два села, имала заједнички пивнице и виногrade.

Запажено је да се још и пре доласка Турака успостављала најурална размена између привредних зона у овом крају и да се карактер те размене није променио ни са њиховим доласком. Размена се често обављала на вашарима, који су се одржавали обично у близини поједних манастира.⁵⁴⁾ Ово су, иначе, општије карактеристичке односа различитих привредних зона у оквиру мањих и географски хетерогених области, карактеристичне и за друге крајеве. Тако-

⁵³⁾ Д. М а с л о в а р и ћ, Виноградарство..., с. 176—177.

⁵⁴⁾ Т. С т а н о ј е в и ћ, Неготин и Крајина, I, с. 92 и 102.

ће су извозени сточарски, ратарски и виноградарски производи у друге крајеве Србије, па и у друге области.⁵⁵⁾

У погледу размене између сточарске и виноградарске зоне, скренуто бих пажњу на један **облик размене**. Наиме, све до средине 1960-тих година, велики број становника из планинске зоне, не само из Неготинске крајине него и с оне стране Мироча и Дели Јована (Пореч), силазио је о берби у севернокрајинска виноградарска насеља (Михајловац, Мала Каменица, Слатина) размењујући своје производе (ситна стока и сточни прозиводи, дрвена грађа, кромпир и сл.) са мештанима ових села за вино. При том су долазили и помагали својом запрегом, а такође су и сами учествовали у берби због тога што сви мештани у виноградарској зони нису имали своју запрегу, а и због тога што су потребе за радном снагом у време бербе знатне. Мештани из равничарских и брдско-планинских села су, иначе, редовно раније одлазили у надничарење у виноградарску зону, посебно око Неготина, нарочито сиромашнији и они који нису имали својих винограда.

У вези са виноградарским радовима развио се специфичан тип привремених насеља — **пивнице**. Читава насеља у виноградарској зони прелазила су у време бербе у пивнице. Оне су биле изграђене махом од дрвета и, осим у три случаја (Рајачке, Рогљевачке и Штубичке), нису се до данас одржале. Занимљиво је да су, за разлику од осталих, рајачке пивнице изграђене од камена, са специфичном архитектуром и декоративним елементима. Оне су у употреби и данас, али много мање, са тенденцијом да прерасту у туристички привлачан локалитет. Покушај претварања штубичких дрвених пивница у туристичке објекте није, за сада, дао резултате. Неке од поменутих пивница, на пример пивница на граници атара села Мале Каменице и Јабуковца, одржале су се до после рата, иако су изгубиле своју функцију, јер су виногради из те зоне премештени у нижу зону атара Мале Каменице, док су Јабуковчани углавном престали да се баве виноградарством. Данас се препознају темељи само једне од њих. Међутим, остао је карактеристичан камени стуб који је био на граници атара два села и у средишту пивничког насеља, а препознају се и данас мале парцеле у једном делу атара где су биле пивнице.

У пивницама се одвијао веома интензиван друштвени живот, јер су поред мештана који су ту имали пивнице долазили и становници из планинске и равничарске зоне, многобројни трговци, месари; неготински трговци су, на пример, у њима примали госте у време бербе, итд.⁵⁶⁾

Други тип насеља, али сталних или, тачније, двојних или предвојених, развио се у брдско-планинском пределу. То су за североисточну Србију карактеристични **салаши, појате, или торови**. При том

⁵⁵⁾ Извоз пољопривредних прозвода током различитих историјских епоха опширије је обрађен у наведеним радовима.

⁵⁶⁾ Упоредити: С. Вукосављевић, *Историја сељачког друштва*, књ. II, *Социологија становљања*, с. 116—119; М. Лутовац, *Неготинска крајина и Кључ*, с. 72—75; Н. Пантелић, *Пивнице — пољане*, ГЕМ, књ. 22—23, 1960, с. 172—178; Д. Масловар ић, *Виноградарство*, ГЕМ, 31—32, 1968—69, с. 186; Р. Хасанбеговић, *Архитектура сеоске куће и привредних зграда у Неготинској крајини*, ГЕМ, 30—32, с. 255—257; Т. Станојевић, *Неготин и Крајина*, I, с. 75, К. Јовановић, *Неготинска крајина и Кључ*, с. 42—43.

се запажају занимљиве разлике између појединих села ове брдско-планинске зоне Неготинске крајине. Тако, на пример, П. Томић констатује: „Данас у потпланинским селима домаћинства најчешће имају један тор. Више је торова у влашким селима испод Црног врха него у српским селима испод Дели Јована, где је око половине домаћинстава данас без тора. У време када је К. Јовановић испитивао ова села било је више торова... Кућа на тору и кућа у селу су једна економска целина. Намирница се чувају у кући у селу, а вишак намирница се продаје у селу или у Неготину и другим местима. Свиње се чешће зими држе у селу, јер у то време у селу има више отпадака од хране. Зими се више живи у селу због друштва и разоноде; то особито важи за младе. Сви укућани се обавезно састају о ручку кад је слава („празник“).“⁵⁷⁾

Међутим, постоје знатне разлике међу појединим насељима која се налазе у овој зони или на њеном ободу. Тако становници Јабуковца, Уровице, Вратне, Слатине и Мокрања (а до скоро и Михајловца и Мале Каменице) имају осим кућа у селу, и салаше у карактеристично великим атарима (нарочито прва два поменута села). С друге стране, Плавна и Малајница су насеља изразито разбијеног типа. У средишту села Плавне налази се само неколико кућа и основних сеоских институција (месна канцеларија, задружни дом — односно задруга, школа, пордавница, црква и кафана) а у средишту Малајнице само десетак кућа, школа и месна канцеларија. Малајница је чак била насеље збијеног типа (са сталним насељем и салашима, дакле двојно насеље), али се, услед салашког начина сточарења, становништво изместило на салаше. У селу Дунљане део становништва стално живи на салашу (нема кућу у селу) део има кућу и у селу и на салашу, а део само у селу. Ово је, очигледно, прелазни тип насеља између поменутих.

На салашима се одвијао привредни живот (сточарски углавном, али и ратарски) у време сезоне пољопривредних радова, док се у село сипају само зими или недељом и празником, за игранке, славе, свадбе и друге сеоске свечаности или ради куповине. У селу се, дакле, одвијао друштвени живот, а на салашима — привредни.

Данас је све више напуштених салаша, а овај процес је интензивније отпочео почетком 1970-тих. Тако, на пример, већ у 1977. години десетак јабуковачких салаша, на граници сеоског атара према Плавни, сасвим је или делимично напуштено. Неки мештани само повремено долазе да покосе, оберу воће или обаве неке ратарске послове, док се стока налази у селу или је само краће време, лети, док обављају поменуте послове, изводе на салаше. Ово је једна од последица преласка на стајско сточарење и у овој области, про-

⁵⁷⁾ П. Томић, *Сточарство*, ГЕМ, 31—32, с. 153; „Са моравском кућом у источној Србији у тесној је вези *појата*; то је сточарска зграда. Породице из ових области проведу скоро половину године на *појати*. Има и таквих села чији сељаци стално на *појатама* живе: у село сипају само о празницима или по позиву власти. Кућа у селу је овде, дакле, нека врста *празничне куће*, а *појати* је права сељачка кућа. Има и таквих села чији сељаци већином немају куће у селу већ једино *појате*... *Појата*, у којој сељаци стално живе, почиње од Дунава, не иде даље на југ од Ртња, ретко мало даље, па и на овом простору јој значај, идући са севера на југ, опада. Све се више гради исто као и кућа моравске врсте“. — Ј. Цвијић, *наведено дело*, с. 303.

цеса запошљавања становништва у Словенији, а такође и у иностраним земљама. У суседној Вратни половини домаћинства нема више салаше или их је скоро сасвим запустила. Процес згушњавања насеља данас поново доминира.

Поменимо још и то да су два највећа села у општини Неготин, до 1971. године, била у брдско-планинском пределу (Јабуковац и Уровица), што је у вези са поменутим начином привређивања. При том треба имати у виду да је Јабуковац имао статус варошице, јер је раније био српско место, касније општинско.

На основи ових традиционалних занимања развила се и традиционална материјална и духовна култура, као и мноштво обичаја, нека карактеристична занимања, специфични облици насеља, као и читав свакодневни и свечани породични и сеоски друштвени живот. Све је то, доста детаљно, истражено и обрађено.⁵⁸⁾ Задржаћемо се само на неколико карактеристичних појава, за које нам се учинило да су међу занимљивима са становишта промена у начину производње и начину живота, а о некима ће бити речи и касније.

Натурална размена је данас углавном потиснута, а комерцијални начин трговине изразито преовладава. Неки облици натуралне размене, тачније поједини њени остаци, одржавали су се, као што смо делимично већ видели, таком читавог послератног периода, а појединачни случајеви се могу забележити и данас.

Тако су, до средине 1960-тих година, неготински лончари долазили на сеоске заветине и размењивали грнчарску робу непосредно за ратарске производе или продавали за новац. То су чиниле и друге занатлије. На пример, Роми су своју робу размењивали за пољопривредне производе, а током 1970-тих забележени су и случајеви да се и друга роба, на пример слике светаца и сл., мењала за пољопривредне производе (нпр. пасуљ). Један занимљив пример ове натуралне размене забележен је у Прахову, 1975. године.

Један мештанин Јабуковца је на шпедитеру, на „путујућој тезги“ донео кромпир, који у Прахову не даје високе приносе, овчији сир и воће (јабуке, шљиве), раазмењујући их код мештана за ратарске производе, пре свега за пшеницу. „Жито је најчешћа роба којом се плаћа.“ Овај Јабуковчанин је рекао да не иде на градску пијацу јер није сигуран да ће продати, затим да „овако, за оно што нудим, тражим оно што ми је потребно“ и, најзад, „ово што ја данас радим радили су и мој прадеда и деда и многи пре њих и исплатило им се. И мени се исплати“.⁵⁹⁾

Забележио сам и размену лубеница за вино и ракију између неких појединача из придуначких кључких села и неких виноградарских села Неготинске крајине. Али ово су ипак усамљени и све ређи случајеви. Понекад наиђу и мештани из потпланинских села, па не само из Неготина него чак и из Бора и Мајданпека, али се

⁵⁸⁾ Поред наведених радова, о насељу као привредној установи видети код С. Вукосављевића, *Историја сељачког друштва*, књ. II, Социологија становиња, с. 63—128, као и одељак *Организовање сеоског насеља села* (с. 289—395). Упоредити и: М. Драškić, *Razbijanje i zbijanje naselja u istočnoj Srbiji*, Етнолошки преглед, 10/1972, с. 45—49.

⁵⁹⁾ „Тимок“, подлистак Крајина, 19. септембра 1975. Можда ће бити занимљива и вредност размене робе: 1 kg овчијег сира за 12 kg пшенице или кукуруза, 1 kg шљива за 1 kg лубеница „и по договору“.

вино и ракија купују за новац, а они долазе аутомобилима. На путу Неготин — Кладово појављују се, од средине 1970-тих, и модернизовани начини продаје лубеница и грожђа, на тезгама поред пута.

У виноградима севернокрајинских села у последње време се подижу „салаши“ (мештани их, очигледно, тако називају по традицији ранијих насеља сточарске привреде), тј. нека врста „викендица“ за обитавање за време виноградарских радова, нарочито ако се виногради налазе у већем комплексу имања имућнијих мештана. Истовремено, готово сви салаши (сточарски) у селима ове зоне данас су напуштени.

Сеоске слуге, раније врло бројне, нарочито између два рата, одржале су се и у послератном периоду (док је било оваца) нарочито током 1950-тих, па и касније, али у знатно мањем броју. У листу „Крајина“ је у првој половини 1950-тих година објављиван велики број написа о њиховој експлоатацији и тешким условима живота. Још и средином 1970-тих у Малој Каменици забележио сам да су постојале две слуге, али их од 1976. више нема у овом селу.

Пољари, који су некада надгледали стоку у пољу, а потом су били нека врста „контролора“ мештана који су изводили стоку на испашу у мешовите ратарско-сточарске потесе, одржали су се током 1950-тих (рад су, наравно, наплаћивали у натури, код карактеристичних колиба на уласку у село из разних правача) али су током 1970-тих, а негде и раније, ишчезли.

Навешћемо још само два примера. Иако ору трактором, поједини мештани стављају у врећу са семеном пшенице метални новчић, а врећу пре сетве, прекрију белом марамом. Нису умели детаљно да ми објсне зашто то чине, али претпостављају да је новчић ту зато да жито буде чисто (без корова), док за функцију беле мараме не знају (могућно да би хлеб био што бељи).

Обичај „божја брада“, иако се пољопривредни радови обављају трактором и комбајном, још се одржава, „прилагођавајући се новом усеву и његовој технологији“.⁶⁰⁾

Број оваца као и у другим крајевима, знатно се смањио али су се неки обичаји, иако редуковани, одржали. На пример, у кући која још има петенаестак оваца обавезно се коле једно или два јагњета за Бурђевдан, али већи део меса продају мештанима (Мала Каменица). Крајње редукован, овај се обичај, dakле, на неки начин одржава и у појединим кућама које више немају оваца.

За други сточарски обичај нам се учинило да је претрпео ратарску трансформацију. На Бурђевдан се и крупна и ситна стока обавезно истера на пашу, у шуму. Капије се заките зеленим гранчицама, које се, међутим, односе и у баште и у винограде „да би боље родили“. Мешање сточарских и ратарских обичаја настаје услед ме-

⁶⁰⁾ Д. Масловарић, *Обичај „божја брада“ и његова трансформација у Неготинској крајини*, Развитак 6/73, с. 78.

шања етничких група и њихових привредно-културних традиција⁶¹), али на основи комбинованог сточарско-ратарапског начина привређивања.

Традиционални, сељачки начин производње је друштвена основа на којој се одржавају и модификују разни облици традиционалног начина живота. Међутим, са продором робно-новчаних односа и индустријализације јачају глобални утицаји на локално рурално друштво, чиме се трансформише и мења не само његова економска основа него и читав комплекс традиционалног друштвеног и културног живота.

⁶¹) „Увођење овце као полаженика карактеристично је за Влахе као сточаре односно овчаре. Међутим, овцу уводе и Срби у областима источне Србије где преовлађује земљорадничка традиција. То је свакако под утицајем вековне симбиозе и мешања ових двеју етничких група. Уопште и код Срба и код Влаха стално се мешају аграрни и сточарски обичаји“ — M. Draškić, *Narodna kultura uže Srbije u svetlosti etničkog mešanja poromanizovanog (vlaškog) i slovenskog stanovništva*, Radovi XI savjetovanja etnologa Jugoslavije, Zenica 1970, c. 98.

IV. ИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈА, ПОЛОЖАЈ ПОЉОПРИВРЕДЕ И РАДНЕ МИГРАЦИЈЕ

1. Пољопривреда и село у условима капитализма — робно-новчана привреда без индустријализације

Захваљујући повољном географском положају, у Неготину се током XIX века (преко пристаништа на Дунаву, најпре у Радујевцу, а касније у Кусјаку и Прахову) развио међународни трговачки промет. Неготин је 1834. године постао седиште тимочког сердарства, па тиме и најзначајнији регионални трговачки, војни, административни,¹⁾ па и културни центар овог дела Србије. Трговало се солу и петролејом, али и занатским и пољопривредним производима из ближе и даље околине Неготина. Формирање, успон и опадање неготинске чаршије, њеног занатско-трговачког слоја, као и грађанских институција у њему, погоршање положаја шегрта и других пролетаризованих слојева, прдор социјалистичких идеја и развој револуционарног покрета крајем XIX и почетком XX века, могу бити веома занимљиви са становишта једне социолошке анализе, али то није непосредан предмет наше теме. Задржачмо се, укратко, само на последицама које су се осетиле на крајинском селу и у пољопривреди.²⁾

¹⁾ Неготин је био средиште не само војне и цивилне него и црквене администрације (седиште епископата). Касније, почев од средине XIX века, Зајечар све више постаје регионални центар ове области. Да је Неготин дosta дugo одржао поменути значај показује и податак да се у њему и 1908. године налазио аустријски конзулат. — Упоредити: М. Переић, *Неготин и Крајина*, Неготин 1973. с. 87.

²⁾ На примеру Неготина могло би се показати како се наша традиционална чаршија формира на занатско-трговачкој основи. Њено опадање је такође карактеристично и може се пратити кроз однос старих и нових заната, броја и структуре занатлија и занатских радника, као и кроз процес одумирања и ишчезавања занатства, све до наших дана.

Такође и последице продора трговачког капитала, тог „агента занатлијских производа“ (Маркс). О томе посotији већ доста обимна литература. — Упоредити: Т. Станојевић, *Неготин и Крајина* (од првих трагова до 1958. године), Неготин 1972; исти, *Неготин и Крајина* (од 1859. до 1940), Неготин 1980. М. Переић, *Неготин и Крајина* (раднички покрет од 1871. до 1941. године), Неготин 1973; С. Ј. Младеновић, *Постанак Неготина и његово име*, Развитак, Зајечар — Неготин, 1/1957, с. 156—158; М. Јовановић, *Неготин и његово становништво у прошлости*, Развитак 2/1968, с. 50—56; Н. Рачић, *Хигијенско-здравствене прилике у Неготину у XIX и првој половини XX века*, Развитак 3/1977, с. 103—110; Д. Стојановић, *Воскарско-лецељерски занат у Неготину*, Развитак 6/1963, 66—68, као и многе написе у локалној штампи, нпр. „Тимок“, 26. новембра 1964, 22. августа 1975, 10. октобра 1975.

Расправљајући о продору капиталистичких односа у подручја наше земље, С. Шувар констатује да се капитализам код нас није развијао по „класичном“ моделу, што се на својеврстан начин одразило и на положај и улогу сељаштва. Наслеђене структуре још нису биле разорене у многим крајевима, јер се капиталистичке структуре нису јаче развиле или су биле знатно деформисане, а међуратна Југославија је, услед продора страног капитала, била у полуколонијалном попожају. „Одвијао се процес продирања новчане привреде, али без значајније индустрисације и урбанизације; сељачки земљишни посјед улазио је у капиталистичке односе при сасвим неразвијеним производним снагама; престале су масовне сеобе и перманентна ратовања, а није дошла индустрија; није било великих градова, масовне потрошње, довољно кредита, а ни знања агрономије и економије. У таквим увјетима настала је перманентна криза сељачког посједа из које ће једини излаз бити социјалистичка револуција“. Он још додаје да је у међуратној Југославији „крупни сељак био изузетак. То чини значајну специфичност која је непосредно утјечала на карактер и обим судјеловања сељаштва у револуцији, као и на развој земље послије ослобођења“.³⁾

Према томе, индустрисација је имала своје претходнице: занатску и робно-новчану привреду, трговачки и страни капитал.

Робно-новчана привреда почиње да доминира с појавом индустрисаја, али се њено дејство осећа већ с појавом занатске привреде и продором трговачког капитала. „Са појавом индустрисаје јавља се робна производња, па је немогуће даље постојање натуране производње. Она производи искључиво за тржиште, производи робу. Чак и занатска привреда (која претходи индустрисају) не познаје натурану производњу. И ту је основни мотив производити за потребе других, а не оних који производе.“⁴⁾

Занатска, а поготово индустриска производња, као тржишни облици производње, делују двоструко на сељачки начин производње и сељачки начин живота. Оне стварају тржиште за пољопривредне производе, нагонећи сељака да и сам тржишно производи, а, с друге стране, оне су извор робе за сељачко гајдinstvo и домаћинство. Јавља се и снажна тенденција укључивања сељака у занатску и индустриску привреду. „Робна производња постаје одлучујући покретач целокупног даљег привредног развоја. Индустриски развој инфильтрира робну производњу у пољопривреду, у којој делује као разараč и ратсварач старог, натураног карактера производње.“⁵⁾ Према томе, с развојем робне пољопривредне производње мењају се и друштвено-економски положај села и сељаштва и њихов начин живота.

Већ се из онога што је раније речено може уочити да је продор робно-новчаних односа у крајинско село био веома дуготрајан процес. Ма како да је сељачка производња била аутаркична или надопуњена натураном разменом, а производња за новчано тржи-

³⁾ S. Šuvar, *Društvene promjene i djelovanje komunista u selu*, Zagreb 1968, c. 19—20 и 12 (фуснота 3).

⁴⁾ P. Marković, *Migracije i promene agrarne strukture*, Zagreb 1974, c. 9.

⁵⁾ Исто.

ште имала карактер подмиривања најосновнијих потреба („за со, петролеј и порезу“), овај продор је, постепено или дуготрајно, утицао на све већу повезаност и зависност сељака и сељачког поседа од глобалних економских и политичких кретања. Општи друштвени положај пољопривреде, сељака и села у Неготинској крајини може се посматрати кроз њихов економски и политички положај у дужем временском периоду, упоредо са појединим фазама друштвеног развоја. Међутим, то је углавном већ учињено у многим истраживањима, па ће се овде изнети само неки основни налази, с једне стране, да би се указало на неке недовољно проучене проблеме, а, с друге стране, да би се боље могли сагледати неки новији процеси на крајинском, нарочито влашком селу. При томе ћемо стално настојати да дођемо до социолошки релевантних теоријских закључака.

Многи трговци, нарочито они који су трговали вином, стоком и житом, залазили су током дужег временског периода у Неготин и крајинска села или су, пак, сељаци износили своје производе на неготинско тржиште, које је имало не само локални него повремено и шири, па чак и међународни значај. Занатство и трговина били су основа рабова неготинске чаршије. Формирао се знатан занатлијско-трговачки грађански слој,⁶⁾ који је, заједно са бирократизованом влашћу, снажно деловао на крајинско село, укључујући га све више у тржиште занатске робе, пољоприведних производа и радне снаге, изазивајући класно-слојну диференцијацију и пауперизацију, као и друге значајне промене у аграрној и широј друштвеној структури села.

Тродневни јесењи неготински вашар (21—23. септембар) установљен је, као и многи други вашари у већим местима Србије, Уредбом о панаћурима из 1839. године. На њему се водила веома оштра борба за тржиште између неготинских занатлија и трговца и других занатлија и трговца широм Србије, па и ван њених граница, нарочито с појавом такозваног торбарења. Тако је „неготински јесењи вашар постао стециште бројних торбара из читаве Србије, Влашке и Видина, на коме се, поред стоке, сточних производа и неких пољоприведних производа, највише продавала дрводелска роба“.⁷⁾ Вашар је, доиста, постао тржиште занатских и пољопривредних производа, стециште на коме се сусрећу трговац, занатлија и сељак. „За-

⁶⁾ На пример, 1837. године било је у Неготину 16 јеврејских дућана. — Тих. Р. Ђорђевић, *Јевреји у Србији за време прве владавине кнеза Милоша* (1815—1839), Годишњица Николе Чупића, књ. XXXV, 1923, с. 209.

Исте, 1837. године Неготин је имао 150 трговина, а његова социо-професионална структура у 1866. години изгледала је овако: „Од укупног броја становништва (4325), на ратаре је отпадало 1310, на занатлије (воденичаре, лебаре и крчмаре) 264, на месаре и кобасичаре 62, кројаче 326, обућаре 130, кожаре 135, ткаче 31, бојације 135, трговце 455, учитеље 4, чиновнике државне 132, адвокате 2, православне свештенике 6“. — М. Јовановић, *Неготин и његово становништво у прошлости*, Развитак, 2/1968, с. 52—53.

Током XIX века Неготин „је имао развијено занатство које је спадало у ред најразвијенијих у Србији и „као град спадао у шест највећих градова тадашње Србије“. Нпр. 1900. године он је још увек имао 13 еснафа са 511. чланова. Године 1836. Неготин је имао око 205 занатлија, почетком друге половине XIX века, са продором нових заната, Неготин је имао око 40 врста заната, којико и 1913/1914, кад је било око 208 „занатлија, кафеција и трговаци“. — М. Переић, *Неготин и Крајина*, с. 17—19.

⁷⁾ Т. Станојевић, *Неготин и Крајина*, I, с. 179.

то је неготински вашар био разноврсно тржиште, на коме су се срејали србијански трговци говедом, видински трговци ситном стоком, занатлије неготинске са својим прости-робним производима, и страни трговци са бисагама стране робе. Било је ту Босанаца, Турака, Јевреја, Влаха, Цинџара, Џигана и стотине других трговаца из свих крајева Србије, који су продавали свој еспап.⁸⁾

Иако је Неготин временом губио административно-регионални значај, тржишни па и шири друштвени значај његових вашара,⁹⁾ нарочито за локално становништво, временом се одржавао, а у неким функцијама се чак и појачавао. „Интересантан је податак да је зајечарски панаћур био значајнији народни скуп све до 1851. године. Те године је неготински панаћур по броју дућана и продајних места на вашаришту био један од највећих панаћура у Србији, одмах иза ваљевског и лозничког вашара. Од тада па до данас, неготински вашар је остао најпознатији вашар у унутрашњости Србије.“¹⁰⁾

Нас, међутим, више занима управо његов значај за локално становништво, као и промене које су се забивале у његовим тржишним, забавним и другим друштвеним и културним функцијама. „Неготински панаћур је био тржиште за снабдевање робом сеоског становништва, али и за продају домаћих производа... Неготински вашар је и данас сачувао карактеристике великог народног тржишта и забавног скупа као ретко где, и представља смотру богатог етнографског и фолклорног народног стваралаштва.“¹¹⁾ Пошли смо од претпоставке да ово народно окупљање, које се чак формира и као вишедневно привремено насеље, представља можда најсинтетичкији показатељ друштвено-културног карактера локалне средине и да се сусрећу друштвених и културних промена и традиције овде од сликава на један згуснут начин (видети фотографије у прилогу рада).¹²⁾

Овде ћемо се, међутим, вратити на друштвене и културне промене које су се забивале у традиционалном селу прединдустиријског периода. На основи локалне размене и локалног тржишта развио се, временом, читав систем годишњих сајмова и седмичних пазарних дана, не само у Неготину него и у другим градовима и варошицама, па и у неким већим селима, неготинске, односно Тимочке крајине. Поменућемо само Кладово, Брзу Паланку, Уровицу, Јабуковац, Штубик, Салаш, Рготину и Зајечар. Не само у вези с локалном разменом и тржиштем него и у вези с административним и другим

⁸⁾ Ibidem, c. 180.

⁹⁾ Осим јесењег тродневног вашара, у Неготину се одржава и летњи, једнодневни вашар (12. јула).

¹⁰⁾ Т. Станојевић, ibidem, c. 180; Упоредити: „Политика“, 1. октобра 1972; „Политика експрес“, 22. септембра 1975; „Политика“, 24. октобра 1980. Телевизија Београд је у оквиру научног програма, 25. октобра 1980, емитовала поучасовну емисију *Vasar u Negotinu*.

¹¹⁾ Т. Станојевић, ibidem, c. 180. Упоредити и књ. II истог аутора, с. 63—64 и 287—288.

¹²⁾ Упоредити: S. Šuvag, *Urbanizirano značenje slobodnog vremena i njegovo rasprostiranje u selima*, Расправа у књизи *Između zaseoka i megalopolisa*, с. 95; Н. Ф. Павковић, *Друштвени значај традиционалних годишњих сајмова*, Етнолошки преглед 10/1972, с. 97—102 и N. Hadžededić, *Sedmični pazar u Zenici i okolini*, Radovi XI savjetovanja etnologa Jugoslavije, Zenica 1970, с. 29—45.

друштвеним и културним функцијама, у источној Србији, Тимочкој и Неготинској крајини, развила се и временом мењала карактеристична мрежа насеља и центара.¹³⁾ Историјски и структурални пре-сек односа између насеља различите величине и друштвено-културне структуре, пружио би изванредне истраживачке могућности за проучавање саобраћајне, привредне, административне и културне повезаности, функционалне специјализације насеља и мноштва промена унутар и између локалног, регионалног и глобалног друштва.

Робно-новчани промет није се одвијао само на вашарима него и преко сеоских дућана и на локалној пијаци. „Између два вашара, сеоско становништво се снабдевало својим потребама преко сеоских дућана, за које, на жалост, немамо података. Али ако нисмо сигури у којим је селима било сеоских дућана, сигурни смо да је у Крајини 1852. године било преко 57 сеоских механа, од којих су се неке јављале поред главног друма Неготин — Зајечар. Сеоске и друмске механе нису се бавиле само гостионичарским пословима, већ су биле у неку руку и сеоски дућани, где се продавала мека и бакалска роба.“¹⁴⁾

Према казивању мецитана, сеоски дућани су у периоду између два светска рата постали места где се сиромашни сељак непрестано задуживао, а имаућнији сељаци, који су били њихови власници, обогаћивали. Тиме се стварао, иако танак, слој сеоских богаташа, док се на другој страни сиромашни сељак непрестано пауперизовао.

Сиромашни и средњи сељак је маказе цена осећао и на пијаци пољопривредних производа. Током XIX века, па и касније, „Неготин је и даље остао периферна варош без добрих комуникација, те је своје тржишне вишкове могао једино да пласира преко Радујевца. Како је извоз зависио и од других фактора, то је често на неготинској пијаци била већа понуда од потражње, а то је доводило до ниских цена, скоро најнижих у читавој Србији.“¹⁵⁾ Нема сумње да су тиме била широко отворена врата за продор трговачке шпекулације пољопривредним производима.

Класној диференцијацији и осиромашивању поједињих слојева сељаштва доприносио је и **порески систем**. Изучавајући Неготинску крајину у периоду између 1833. и 1858. године, Т. Станојевић је дошао до значајних закључака. Он истиче да је са укидањем обавезног кулука, 1835. године, и другим променама у правном систему, створена извесна лична и имовинска сигурност сељака, чиме се унеколико изменио и његов положај. Али, тиме су створени и услови, с једне стране, за развој капиталистичке земљишне својине на селу а, с друге стране, за повећање прихода за издржавање сталног државног чиновничког апарата“. Колико год се повећавао државни апарат, толико су пореска оптерећења била већа и тежа.¹⁶⁾ Услед тога што је „нови порески система био линеаран и обухватао све пореске об-

¹³⁾ Упоредити: Д. Перешић, *Мрежа насеља и центара у Тимочкој крајини (стање и перспектива)*, Развитак 1/1974, с. 9—24, и Ј. Жикић, *Нодално-функционална структура источне Србије*, Развитак 2/1976, с. 13—22; исти, *Класификација централних насеља источне Србије*, Развитак 6/1979, с. 15—18.

¹⁴⁾ Т. Станојевић, наведено дело, књ. I, с. 180.

¹⁵⁾ Ibidem, с. 169.

¹⁶⁾ Т. Станојевић, ibidem, с. 174.

везнике, без обзира на имовно стање, то су највише били погођени нижи, сиромашнији слојеви, поготову што су обавезе имали да плаћају само у новцу".¹⁷⁾

Сељак је порезу плаћао у пореским грошевима, а своје произ воде продавао за чаршијске грошеве.¹⁸⁾ Вредност пореског гроша била је више него двоструко већа од вредности чаршијског гроша, те „практично пореза се дупло плаћала. Ако овим дажбинама додамо и остале, као што су разне пијачне, вашарске, кантарске и утринске таксе, као и прирез у натури који се уносио у сеоске кошеве (по 60 ока кукуруза), то би била пореска оптерећења, која на први поглед не изгледају велика, нити претерано тешка за једну годину која би била идеално родна. Али како је познато, климатски услови у Неготинској крајини су специфични, па се често дешава да приноси подбаце ако киша не падне у јулу месецу, а суши нарочито погађа кукуруз, бостан, поврће, а каткад и грожђе, тако да је свака оваква година у условима натуране и екстензивне производње доносила становништву глад и разне друге неприлике. Разуме се, највише је била погођена сеоска сиротиња, за коју је добра (родна) година значила некакву могућност опстанка, лоша (неродна) година беспослицију, задуживање и глад. У таквим условима привређивања зеленаштво је цветало, а последице су биле капиталистичке природе".¹⁹⁾

Према томе, институција сеоских кошева је имала социјални карактер али је такође доприносила и осиромашењу сељака, а село је све више било захваћено продором капитала, што је доводило до продубљивања процеса класног раслојавања сељаштва. „Зеленашки и трговачки капитал стварали су се у специфичним оклоностима у Неготину, нешто раније него у Србији.“²⁰⁾

Продор капиталистичких односа у пољопривреду крајинског села треба посматрати са становишта друштвеног развоја, јер се овде уочава више фаза, а кад је реч о њиховим последицама по село и сељаштво, истраживачи немају уједначена мишљења. „Земља је била у приватном власништву, али је у условима продирања капиталистичких односа постала предмет трговине и шпекулације. Иако М. Б. Милићевић у својој „Кнежевини“ каже да у Крајини нема ни великих имућника, ни богаташа, али нема ни бескућника, зеленашки капитал је на селу постепено експроприсао ситна сеоска газдинства и утицао на првобитну акумулацију земље, односно поседа. Тек створени трговачки капитал се улагао у куповину земље, као сигурно улагање, а то је довело до појаве да грађани који се баве трговином и шпекулацијама обавезно поседују и најбољу земљу у околини града. За неготинске трговце бадњевски виногради, или братујевачке ливаде су били циљ и најкорисније улагање вишке нов-

¹⁷⁾ Исто.

¹⁸⁾ Ibidem, c. 175.

¹⁹⁾ Исто.

²⁰⁾ Т. Станојевић, ibidem, c. 175. Развој овог процеса опширијије је изложен у навођеној књизи Т. Станојевића, одељак *Развој трговачког капитала и грађанских установа*, с. 154—182; о начину функционисања установе сеоског коша у Неготинској крајини опширијије видети прилоге Н. Пантелића у Гласнику Етнографског музеја у Београду, књ. 31—32/1968—1969, с. 301 и *Бор и околина*, књ. I, с. 273.

ца. Земља се затим давала под аренду, или исполицу, што је условљавало повећање експлоатације сиромашног сељака. Али, нису само поједини богати људи тога времена шпекулисали земљом, чиниле су то и општине, па чак и држава.²¹⁾

Период продора робно-новчаних односа у Неготинској крајини био је дуготрајан, а промене многобројне. Отуда, „упоредо са друштвеним и привредним развијком, мењали су се и облици својине и структура поседа“ (подвукao — М. М.). Смањује се обим и мења начин коришћења колективне сеоске својине.²²⁾ М. Лутовац примећује да са продором капиталистичких односа долази до диференцијације у величини поседа. „Пред сам рат, 1941. године, јасно се запажа тенденција пореста крупног поседа,“ при чему још додаје да „... овде вала нагласити да се средњи посед стварно одржавао, па чак и повећавао смањивањем наталитета, док је крупни посед растао на штету ситног поседа.“²³⁾

Промене су се забивале и у погледу **односа обрадивих површина и биљних култура**. Тако су се, на пример, површине под пшеницом у периоду 1867—1955. повећале скоро пет пута „што далеко пре-вазилази потребе исхране домаћег становништва“, а површине под кукурузом за скоро 3,5 пута. Међутим у 1867. години површине под кукурузом биле су око два пута веће од површина под пшеницом.²⁴⁾ То се, уз друге промене, унеколико одразило и у **структуре исхране сеоског становништва**.²⁵⁾ Упоређујући распрострањеност биљних култура и појединих врста стоке, у три године различитих периода (1897, 1933. и 1955), Б. Милић-Криводољанин учава више промена. Он истиче, на пример, стагнацију у порасту површина под виноградима, ливадама и пањњацима у 1933. години, као и општи пад количине пољопривредних производа по становнику у тој години. Међутим, он констатује да је и средином 1950-тих година натурална и аутархична а не тржишна производња преовлађујућа. „Производња за тржиште је мала, због удаљености тржишта и слабог саобраћаја, што је увећало аутархичност производње.“²⁶⁾ При том не наводи податке о тржишности производње.

Још неки налази истраживача упозоравају на то да је, упркос продору робно-новчаних односа, **пољопривреда дugo остала преовлађујућа натурална и да су капиталистички односи онемогућивали брже подизање економског нивоа села и побољшање начина живота сиромашног сељака**. Т. Стојановић, на пример, наводи да се између тридесетих и шездесетих година XIX века запажа знатан пораст становништва у Неготину и околини, и чак да се, у том периоду, осетио

²¹⁾ Т. Станојевић, *ibidem*, с. 175.

²²⁾ М. Лутовац, *Неготинска крајина и Кључ*, с. 20; Н. Пантелић, *Друштвени живот у Неготинској крајини*, Гласник Етнографског музеја у Београду, 31—32/1968—1969, с. 300—301; С. Вукосављевић, *Сеоске уредбе о водама*, Београд 1947; исти, *Историја сељачког друштва*, књ. I, *Организовање сељачке земљишне својине*, Београд 1953; исти, *Писма са села*, Београд 1962.

²³⁾ *Ibidem*, с. 22—23.

²⁴⁾ *Ibidem*, с. 18.

²⁵⁾ Ј. Рељић, *Исхрана сеоског становништва комуне Неготин*, ГЕМ 31—32/1968—69, с. 228—229.

²⁶⁾ Б. Милић-Криводољанин, *Економско-друштвени утицај на исхрану становништва Крајине*, Зборник радова LVIII Института за медицинска истраживања САН, књ. 5, Београд 1958, с. 121—122, (опширије стр. 110—123).

известан напредак у уређењу села. „Сличан пораст становништва осећао се у селима Крајине, нарочито оних у неготинској равници и поред Тимока, где су поред нових домаова грађени и оправљани стари. Све више се појављују грађевине од тврдог материјала, којих пре ослобођења није било, затим кровови са ћерамидом и застакљени прозори, окречени зидови и сл. да би могле красити и понеку варошицу. Изгледу села и изгледу грађевина много је допринела Милошева власт, која је настојала од 1837. године да села буду үшорена и чиста.“²⁷⁾ Међутим, многи чиниоци деловали су тако што су успоравали развој села. Осврћући се на ове започете промене, он примећује: „Али, иако је евидентиран напредак, мукотрпни напори сељака Неготинске крајине мало шта су осетили у побољшању живота и промени начина живота. Стара укорењена схватања, сујеверје и непросвећеност, недовољна и неусавршена оруђа за пољопривреду, а нарочито недостатак сточне запреме у сиромашним домаћинствима, остављали су сеоско становништво полугладно и презадужено. Производња на селу није могла да се одвоји од натураног карактера, а капиталистичко тржиште са тзв. маказама цена, тј. са ниским ценама пољопривредних производа, а високим за манифактурне и занатске производе, успоравали су бржи темпо економског подизања села. Нарочито су тешко живели сиромашни сељаци на селу, који су, истина, износили на тржиште своје производе, али то нису чинили да би се ослободили вишкова производа, већ да би продајом потребног производа (лишавајући се сопствених потреба) платити путем или купили најпотребнију робу.“²⁸⁾

Од многих промена које су се у овом периоду збивале, или су бар отпочеле, поменимо још неке. Елементарне непогоде, снажан ограничавајући фактор у развоју пољопривреде, нарочито кад је она на ниском ступњу развоја, изазивају катастрофалне последице по становништво које се њоме бави. „После уништења виноградарском реону. Виноградарска села падају у материјану беду, јер њихова земља није била повољна за ратарске културе. Људи су били приморани да потраже посао у другим крајевима. Одлазили су у великом броју на рад у Румунију, на челу са „гајдашима“ и „Арагоманима“, где су на бојарским имањима остајали од пролећа до јесени, зарађујући дневно од 1—2 динара.“²⁹⁾ Иако је печалбарство јаче захватило крајеве југоисточне Србије (као масовна појава још од средине XIX века), оно се осетило и у Тимочкој и Неготинској крајини. Скрећемо пажњу на два момента: у то време није постојала локална индустрија у коју би се осиромашени виноградари могли укључити у већем броју и, друго, на тај начин се створила извесна печалбарска традиција. Према казивању мештана Мале Каме-

²⁷⁾ Т. Станојевић, *ibidem*, с. 168—169.

²⁸⁾ *Ibidem*, с. 169.

²⁹⁾ М. Лутовац, *ibidem*, с. 14.

нице, у печалбу су одлазили и људи који су били средњег, па и имућнијег стања.³⁰⁾

Током 1860-тих година осећа се у неким селима, извесна стагнација у порасту броја домаћинстава (кућа), а током 1870-тих заражава се и извесни депопулациони процеси (упоредити табеле 3 и 8 у прилогу).³¹⁾

Крајем XIX и почетком XX века у Неготину није постојала готово никаква индустрија, али је зато био знатан број сезонских занатских радника. На пример, „у сезони рада, само у Ђурчијским радионицама радило је преко 120 радника“.³²⁾ Истраживач указује на тешке радне услове ових занатских радника, и примећује знаке њихове неорганизованости, али то не повезује са очигледним сеоским пореклом ових полутана.³³⁾ Занати су се почели ширити и по крајинским селима, али ови сељаци — занатлије нису били чланови еснафа. Напротив, обједињава еснафска организација (1905.) захтевала је да им се забрани бесправан рад, трагала је за њима, пријављивала их, а уследиле су и казне. Еснафи су у том погледу настојали да одрже занатски монопол. „Неготински еснафи су покушавали још 1841. године да забране сеоским занатлијама да долазе у варош и продају своју робу, али су били увек одбијани.“³⁴⁾ Специфичној полутанској групи сељака — занатлија ваљало би посветити више истраживачке пажње.³⁵⁾

Осим занатских радионица, још крајем прошлог века у Неготину и околини појављују се зачетци ситне индустрије, делимично захваљујући и страном капиталу. Осамдесетих година оснива се пивара, која, због нерентабилности, није стално радила и „која је по-времено запошљавала мали број радника“. Од три мања млина један је био у власништву немачког трговца. Почетком XX века у Неготину су постојале две индустријске радионице — сапунара и стругара на воду. Француско-белгијско друштво које је експлоатисало

³⁰⁾ Упоредити: В. Васић, *Печалбарство источне Србије*, (докторска дисертација), Правни факултет, Београд 1950; Т. Првановић, *Тимочки печалбари*, Развитак 2/1963, с. 61.

У Малој Каменици живи старац Стanoјe Димитријевић „Гања“, рођен 1907. године, чији је отац био драгоман и чија се казивања умногоме поклапају са наводима на које сам наилазио у литератури, а његова сећања на очеве приче још су врло живе. Мада сам прибележио доста од његовог казивања (о мотивима одласка, исхрани и начину живота, неке моменте из једне драгоманске биографије), било би занимљиво систематски истражити не само његова сећања, која указују на то колике су зараде остваривали драгомани као радни посредници и на који начин него и сећања осталих мештана.

³¹⁾ Описирније код: М. Ж. Весић, *Контрола рађања и појава депопулације у источном Србији*, Развитак 1/1967, с. 25—36.

³²⁾ М. Перешић, *Неготин и Крајина* (раднички покрет од 1871—1941. године), Неготин 1973, с. 81.

³³⁾ Упоредити наведени рад, с. 30, 61—63, 76, 81, 114—115 и 122.

³⁴⁾ Ibidem, с. 25 и 23.

³⁵⁾ О израстању сеоских заната из традиционалне домаће радиности, али и о продору градских заната у село, као и о еволуцији и специјализацији сеоских заната, чак и читавих села, упоредити: Тих. Р. Ђорђевић, *Наши народни живот*, књ. I, Београд 1930, део *Наши сеоски занати*, с. 43—63. Такође и С. Костић, *Seljaci industrijski radnici*, Beograd 1955, и *Bor i okolina*, Beograd 1962, с. 101—126.

рудник угља Вршка чука изградило је 1893. брикетницу у Радујевцу „која је запошљавала приличан број радника из околине“.³⁶⁾ У првој деценији XX века у Неготину је било „неколико препана које су запошљавале преко 100 радника, махом Пироћанаца, међу којима је било и деце испод 16 година старости“.³⁷⁾ Непосредно после првог светског рата Бродарско друштво из Београда експлоатисало је омањи радник угља Аликсар, код Брзе Паланке. Радници су били принуђени да раде за мале наднице „јер су били из околних пасивних и сиромашних села... Није било радничких станова, па су рудари долазили на посао сваког дана из својих села пешиће, прелазећи и више од 10 километара“.³⁸⁾

Према томе, процес укопчавања сељака у индустрију, а поготову сезонско запошљавање у занатским радионицама, отпочели су у Неготинској крајини релативно рано, мада то запошљавање није било ни трајно ни нарочито масовно. У којој мери је индустрија била слабо развијена, не само у Неготину него и у читавој Тимочкој крајини између два рата, можда најбоље показује следећи подatak. Према попису становништва из 1931. године, у овој области је у индустрији и занатству било запослено свега 9766 радника, од чега половина у Борском руднику. Ако се томе дода да је, заједно са тимочким рудницима угља, око 75% радника било запослено у рударству, а да је, истовремено, број сеоских надничара и слугу износио 2614, онда се јасно види колика је било индустријска неразвијеност и колико је пауперизација захватила сеоске масе.³⁹⁾

Непосредно пред други светски рат, данашња Неготинска крајина остваривала је 95% националног дохотка од пољопривреде, а само 1% од индустрије и 4% од осталих грана. Индустрију су сачињавали: кожара, фабрика зејитина, цигло-препана и неколико приватних млинова, али су сви ти индустријски објекти били малог капацитета и „запошљавали су незнатан број радника“. Више од 90% становништва је живело од пољопривреде, у којој су, без механизације и хемизације, а често и без радне стоке, приноси били ниски. Електрично осветљење имао је само Неготин.⁴⁰⁾

Уз наведене показатеље, не упуштајући се у детаљнију реконструкцију друштвене структуре предратног крајинског села, указаћемо само на неке важније моменте. Пољопривредна производња остаје махом натунална, с малим тржишним вишковима, који су, уз то, продавани по ниским ценама јер је понуда била већа од потражње. Село се све више пролетаризује — велики је број сеоских слугу и надничара, на рачун којих се формира танак слој имућнијих сељака, који се баве и ситном трговином. Ипак, одржава се средњи посед и слој средњег сељаштва, ма и по цену рестрикције сопственог порода. Иако не масовно, један број сељака се привремено запошљава у локалним занатским и индустријским радионицама. Тр-

³⁶⁾ М. Перешић, *ibidem*, с. 12.

³⁷⁾ *Ibidem*, с. 88.

³⁸⁾ *Ibidem*, с. 104—105.

³⁹⁾ Упоредити: М. Бодражић, *Радничка класа источне Србије у ослободилачком рату и социјалистичкој револуцији 1941—1945*, Развитак 3/1977, с. 63.

⁴⁰⁾ „Тимок“, подлистак „Крајина“, 25 јула 1975.

жишни занати продиру и међу сељаке, а крајем XIX и почетком XX века крајински сељак одлази у печалбу.

Међутим, печалба у Тимочкој крајини није имала емиграциони, него више сезонски карактер. На подручју Тимочке крајине она је масовно трајала готово четири деценије. Отпочела је још 1870-тих, особито после глади и немаштина које су харале после српско-турског рата 1876, и трајала до пред први светски рат. Године 1912 из Тимочке крајине било је на раду у Влашкој око 3000 радника. Отуда се може закључити да „Тимочка крајина има јаку печалбарску традицију која је трајала скоро четрдесет година“.⁴¹⁾

Све већа класна диференцијација и заоштрена класна борба одсликавале су се и у политичким забивањима. Због изузетно тешког положаја крајинског сељака, а под утицајем идеја С. Марковића, у другој половини 1870-тих, управо на тлу Крајине израста сељачки народни радикализам А. Богосављевића. Убрзо, међутим, тај се радикализам трансформише у грађанску радикалску политичку партију, чији је основни циљ био да се домогне и одржи на власти.⁴²⁾

Колико су политичке борбе интензивно захватиле крајинско село још крајем прошлог века, може се уочити ако се изврши анализа садржаја многих крајинских листова у доратном периоду, који се појављују са развојем грађанских слојева у Неготину. Међутим, та се политичка активизација, изгледа, сводила на борбу за освајање и одржавање локалне власти, па је најинтензивнија била управо пред политичке изборе и у току њих⁴³⁾.

Економска беда, заосталост и грађанско-сељачке политичке борбе биле су допуњене бројном хајдуцијом, која овде има дужу традицију, знатну рас прострањеност или не увек и исти карактер. Занимљиво је мишљење неких мештана Мале Каменице да се хајдуција

⁴¹⁾ Џ. Митов, *Неке актуелне димензије спољних миграција радне снаге*, Развитак 1/1976, с. 11.

⁴²⁾ „Демократски сељачко-грађански радикализам је клонуо... Из радикалног револуционарног покрета израсла је грађанска политичка странка под војством Николе Пашића и осталих грађанских радикала“. Т. Станојевић, *Идеологија или демагогија сељачко-грађанског радикализма* (III), Развитак 2/1978, с. 75.

Опширније у овом и у претходна два броја часописа Развитак. Такође и њигу *Историја аутора Неготин и Крајина*, II, с. 90—109, као и код Р. Петровића, Адам Богосављевић, Београд 1972.

⁴³⁾ Почек од 1890. године па све до почетка другог светског рата, у Неготину је повремено излазило више од 15 листова. — Уп. „Вељкова Крајина“, Неготин, бр. 1/1952. — Р. Панајотовић, *Листови у Тимочкој крајини*, Развитак 1/1975, с. 82—91; М. Переић, *Неготин и Крајина*, с. 16; Т. Станојевић, *Неготин и Крајина*, књ. II, с. 151—153.

Тако лист Крајина из 1890. непрестано напада „либерале — пустахије“, извештавајући о политичким сукобима у Михајловцу и Купузишту (бр. 3), о политичким успесима радикала у Тријану, Поповици, Душановцу, Буковчу и Малајници (бр. 10), такође и у Радујевцу, Кобишићи и Мокрању, али и о успеху либерала у Рајцу (бр. 16 и 19); Опширније о политичким борбама и сукобима у Неготину и на крајинском селу у другој половини XIX и почетком XX века, упоредити Т. Станојевић, *наведено дело*, с. 82—122.

у овом крају у међуратном периоду повезивала са слојем имућнијих сељака у селу.⁴⁴⁾

Аграрна структура и друштвени односи, материјална и духовна култура налазе се у послератном периоду социјалистичке изградње у стању интензивних промена, које су нарочито видљиве у последње време. Нама се чини да би промене требало проучавати са становишта развоја. У том смислу бисмо скренули пажњу на традицију, и то у двоструком смислу.

Прва основна школа у једном влашком селу у Крајини отворена је 1836. године у Михајловцу. Тек једну деценију, па и више деценија касније, основну школу добијају већа крајинска влашча насеља — Јабуковац и Ћањево (Душановац) 1846, Радујевац 1851, Кобишица и Мокрање 1867, Уровица 1869, Плавна 1870, као и Малајница 1878. године. Прахово добија основну школу тек 1882, а током деведесетих година отварају се нове основне школе још у десет влашчких села — у Малој Каменици и Самариновцу 1892, Вратни и Србовлаху (Србову) 1894, Слатини 1895, Милошеву 1896, Вељкову и Дупљану 1899. и тек 1905. Буковчу.⁴⁵⁾

Према пописним резултатима из 1874. године, на селу у Неготинској крајини било је око 5% писмених људи (или, другачије, око 95% неписмених). „Иако је тадашња скупштина још 1929. године донела закон о обавезном осмогодишњем школовању, основно школовање је искључиво спровођено кроз четвороразредну школу, а врло често и у њој непotpuno.“ На подручју каснијег зајечарског среза (с почетка 1960-тих) у школској 1938/39. години било је обухваћено

⁴⁴⁾ Упоредити: Д. Божанић-Лукач, *Из прошлости крајинских Карапанчића*, Развитак 2/1978, с. 60—62; С. Првановић, *Тимочки хајдуци*, Развитак 6/1962, с. 40—41; М. Марковић, *Хајдуција у нашем крају*, Развитак 6/1962, с. 48—52; Ј. Динић, *Прилог познавању хајдуције у источној Србији с краја XIX и почетком XX века*, Развитак 1/1977, с. 99—102, с. С. Јанковић, *Хајдук Гица*, Развитак 3/1967, с. 81—84.

„Извршена пресуда. Јуче су стрељани они три разбојника на размеђи између Уровице и Вратне, који су убили попа Шакрака из Уровице. Правда је задовољена“. „Крајина“, бр. 8, 25. јануара 1890.

По казивању мештана, у Малој Каменици су сеоске власти стрељале младића од 19 година (у периоду 1929—1931) кога су ухватили на тавану једне куће. У Плавније, у два случаја, хајдуције било чак и у 1957. години.

⁴⁵⁾ Тек 1835. године установљене су у Србији прве државне основне школе (21 школа са 1640 ученика) које су имале претежно црквени карактер, а потом се све више развијају по угледу на аустријске грађанске школе. Чак више од пола века касније, по уставу из 1888. године, уводи се опште, обавезно и бесплатно четвороразредно основно школовање, али ова демократска реформа није остварена ни у међуратном периоду јер основна школа није постала ни општа, ни обавезна, ни бесплатна. — Упоредити: М. Моксоловић, *Основна школа и наше село, у књизи Наше село*, Београд 1929, с. 284. Упоредити и С. Чунковић, *Шкоство и просвета у Србији у XIX веку*, Београд 1970. године.

Опширније о развоју основног школства у Тимочкој и Неготинској крајини видети: Т. Станојевић, *Неготин и Крајина*, II, с. 66—74 и 297—309; М. Перећ, *Неготин и Крајина*, III, с. 14—15; Ж. Милошевић, *Прилог познавању рада неких основних школа Тимочке крајине 1833—1950. године*, Развитак 3/1978, с. 101—109; исти, *Основне школе пре и после српско-турских ратова*, Развитак 6/1976, с. 76—90; Г. Миленовић, *Неке промене у нашим школама и новине у настави*, Развитак 1/1961, с. 19—24, исти, *Просвета, школство и физичка култура у седмогодишњем плану развоја нашег среза*, Развитак 1/1964, с. 11—15; Д. Ничић, *Шкоство у Тимочкој крајини крајем XIX и почетком XX века*, I, Развитак 3/1970, с. 64—76 и II, Развитак 4—5/1970, с. 73—80.

четвротогодишњим школовањем 72% дорасле деце а школовање је продужавало тек око 8%. На овом подручју тада је било 63% писменог становништва.⁴⁶⁾ Просветна заосталост је, ипак, битна карактеристика међуратног крајинског влашког села, која се као наслеђе преноси у послератни период.

Не само опште образовање него и здравствена просвећеност, хигијенске прилике, исхрана, начин рада и живота уопште и, у вези с тим, народно здравље, били су у предратном периоду на врло ниском нивоу. То се нарочито односи на крајинску жену, која је, као неписменија и традиционалнија, имала велику улогу у одржавању и неговању многих медицинских обичаја који се развијају на основи здравствено-просветне и опште културне заосталости.⁴⁷⁾ Међутим, у медицинским обичајима, поред доминантно мистично-магијских, па и религијских елемената, садржани су и рационални и психотерапе-

⁴⁶⁾ У школској 1938/39. години, четвротогодишњу школу је у неготинској општини (територија с почетка 1960-их) похађало па и продужавало школовање нешто више деце (86% односно 12%) а у брзопаланачкој (68% и 3%) и јабуковачкој општини (65% и 3%) нешто мање деце. — Г. Миленовић, *Неке промене у нашим школама...*, с. 19.

⁴⁷⁾ В. Стојанчевић, *Кнез Милош и источна Србија 1833—1838*, с. 106—110, 139—140, 227—228, лист „Крајина“ бр. 1/1890; Т. Станојевић, *Неготин и Крајина*, II, с. 50, 74—81, 125—130, 140—142, 242—244, 309; С. Кнежевић, *Жене у обичајима Крајине и Кључа*, Развитак 4—5/1969, с. 104—111; иста, *Слава теткама — архаични ритуал за заштиту здравља*, Развитак 6/1967, с. 72—77; С. Зечевић, *Шумска мајка*, Развитак 5/1968, с. 94—96; М. Драгић, *Чумина кошуља*, Развитак 2/1969, с. 79—85; исти, *Митска епидемиолошка бића*, Развитак 6/1969, с. 81—86; исти, *Са плавног подручја — Мосна*, Развитак 2/1972, с. 97—100; Г. Жиковић, *Предања о заштити и сузбијању куге у Зајечару и околини у XIX и XX веку*, Развитак 6/1978, с. 89—92; Гласник Етнографског музеја, 31—32/1968—1969, с. 111—408; П. Пауновић, *За здравствено просвећивање сеоског становништва у Тимоку*, Развитак 2/1969, с. 18—20; исти, *Материнство и деца у веровањима код народа Тимока*, Развитак 5/1968, с. 103—105; исти, *Исхрана и нега новорођенчади, одојчади и мале деце у селима око Тимока у Крајини*, Развитак 6/1970, с. 32—35; исти, *Снабдевање водом у крајинским селима око Тимока*, Развитак 2/1971, с. 12—15; Н. Рачић, *Хигијенско-здравствене прилике у Неготину у XIX и у првој половини XX века*, Развитак 3/1977, с. 103—110; М. Драгић, *Погледи и знања о ендемском сифилису код влашког становништва у источној Србији*, Гласник Етнографског института САНУ, књ. XXIII (1974), с. 117—122; исти, *Погледи и сазнања о ендемском сифилису код становништва влашког језика источне Србије*, Развитак 2/1978, с. 68—71; М. Миховић, *О ендемичном сифилису на подручју среза Зајечар*, Развитак 4—5/1962, с. 15—23; М. Костић и Б. Костић, *Ерадикација ендемског сифилиса у Тимочкој крајини*, Развитак 4—5/1976, с. 22—23; Тих. Р. Ђорђевић, *Медицинске прилике у Србији*, Београд 1938.

утски елементи народне медицине, а тимочке и крајинске бајалице имају и знатну уметничку вредност.⁴⁸⁾

Иако су капиталистички, а посебно зеленашки друштвени односи одржавали село у стању неразвијености и беде, у крајинско предратно село продиру производне и потрошачке иновације,⁴⁹⁾ мада малобројни, оточињу да се одржавају курсеви; у Неготину се 1933. одржава велика изложба пољопривредних производа (нека врста пољопривредног сајма)⁵⁰⁾ а појављује се и у знатном је замаху задржни покрет, који, међутим, не успева да спасе крајинског сељака од задуживања и сиромашења.⁵¹⁾

Занимљиво је мишљење према коме је недостатак политичких слобода у међуратном периоду надокнађиван знатном, изненађујуће интензивном и разноврсном активношћу бројних културних и спортских установа и удружења. То се, пре свега, односи на Неготин али и на поједина велика, нарочито равничарска села у његовој близини (школе, читаонице, соколска друштва, стрељачке дружине, бициклистички, коњички и фудбалски клубови, итд.).⁵²⁾ Материјални, па и општи друштвени положај учитеља, који се све више укључују у друштвени и културни живот села, био је изразито лош што је, поред осталог, доприносило њиховом револуционисању и укључивању у револуционарни покрет.⁵³⁾

Предратно крајинско село потресају политичке борбе у којима има много примитивног, демагошког, конзервативног, па и реакционарног.⁵⁴⁾ Међутим, крајинско село има и своју револуционарну

⁴⁸⁾ Г. Живковић, *Народна медицина у околини Зајечара*, Мокрањчеви дани 1968. Зборник радова са саветовања етнолога, фолклориста и музиколога, Неготин 1969, с. 127—140; Ј. Туцаков, *Етномедицински фосили у источној Србији*, Развитак 6/1967, с. 62—65; исти, *Остаци архаичне народне фитотерапије Тимочана*, Развитак 3/1978, с. 95—99; М. Михајлов и Ј. Туцаков, *Фитонцидно лековито биље у народном лекарству Трговишког Тимока и Старе планине кроз векове*, Развитак 2/1978, с. 63—67; В. Јаковљевић, *Преживели облици оргијастичког вида архаичних русалијских обреда — Хомольске русале, падалице*, Етнолошки преглед 2/1960, с. 7—23; В. Николић Стојанчићевић, *Дубочке „Русале“ или „Падалице“ као предмет комплексних научних студија*, Развитак 2/1967, с. 71—75; П. Влаховић, *Наše народне умотворине и њихов значај за етнолошка проучавања*, Развитак 4—5/1972, с. 70—77; П. Павловић, *О надрилекарству у Тимочкој крајини*, Развитак 2/1973, с. 86—98; исти, *Превентивно-медицински значај свадбених обичаја у Тимочкој крајини*, Развитак 3/1972, с. 93—96; исти, *Менталнохигијенски значај посмртних обичаја у Тимочкој крајини*, Развитак 1/1977, с. 103—107; исти, *Најдужа басма*, Развитак 3/1975, с. 101—106; исти, *Сту гуштере, зелени гуштере!* (О надрилекарству у селима Тимока), I, Развитак 1/1970, с. 58—67 и II, Развитак 2/1970, с. 87—95; М. Милошевић, *Психолошко тумачење неких заосталих облика сујеверја у селима Тимочке крајине*, Развитак 6/1968, с. 76—82; Ј. Рајковић, *Психолошка структура тимочских бајалица*, Развитак 2/1975, с. 90—95; исти, *Од стра, од але, од уроци (Народне бајалице из Тимочке крајине)*, Развитак 2/1973, с. 68—73; Ј. Пејкић и Д. Дрљача, *Бајање у кључким селима*, Развитак 4—5/1978, с. 80—86.

⁴⁹⁾ Упоредити: Т. Станојевић, *Неготин и Крајина*, II, с. 24, 92—93, 239—240, 242 и 263; Гласник Етнографског музеја, 31—32/1968—1969, с. 111—296.

⁵⁰⁾ Т. Станојевић, *наведено дело*, с. 281—282 и 242.

⁵¹⁾ Ibidem, с. 35, 43 и 237.

⁵²⁾ Ibidem, с. 154—166 и 279—289.

⁵³⁾ Ibidem, с. 69—72, 257 и 282—283.

⁵⁴⁾ Ibidem, с. 248—259.

традицију. У Неготину је у последње две деценије прошлог века дошло до продора социјалистичких идеја. Класно раслојавање града и села и све тежи положај занатских и рударских радника, као и сеоских слугу и надничара, уз деловање поједињих слојева интелигенције,⁵⁵ омогућили су да се синдикална борба у Неготину и Крајини развије врло рано. У првим годинама после првог светског рата снажно се осећа деловање КПЈ и СКОЈ-а, које се наставља и у периоду илегалне борбе и у току НОБ-а.⁵⁶⁾

До продора социјалистичких идеја и развоја револуционарног покрета долази и на крајинском селу. Рудари фабрике брикета у Радујевцу ступају у штрајк 1906. године, а рудари рудника Аликсар код Брзе Паланке — 1920. У првој половини 1919. године формирани су подружнице обалских радника у Брзој Паланци, Прахову и Радујевцу, као и подружница рударских радника у руднику угља Аликсар. Већ 1919. године оснивају се прве партијске организације по селима, најпре у Михајловцу, Радујевцу и Чубри. У 1920. години „месна организација КПЈ у Михајловцу имала је 84, а у Радујевцу 35 чланова“. За председника нове управе у Радујевцу је те године избран земљорадник. Током 1920. године „партијске организације по селима су бројчано расле, те их је власт у своме раду ометала. Власти су плашиле сељаке комунизмом. По селима су растуране плакате на којима је комунизам представљен као змија која гура људе“.⁵⁶⁾ Ипак, сеоске партијске организације биле су активне. На изборима за Уставотворну сконференцију, 28. новембра 1920. године, КПЈ је у неким селима добила већину гласова. Од данашњих села Неготинске крајине то су: Чубра, Брестовац, и Мала Каменица. У Малој Каменици, од укупно 155 гласова, КПЈ је добила 92 гласа.⁵⁷⁾

И раније и касније мештани поједињих крајинских села учествовали су у првомајским прославама и другим манифестацијама.⁵⁸⁾ Током 1941. године повећава се број скојевских организација у селима, формира се Крајински партизански одред, који изводи већи број акција, септембра 1943. спаљена је општинска архива у Буковчу, исте године окупатор је једва успео да сакупи половину планиране количине пшенице, итд. Мештани крајинских села дали су свој

⁵⁵⁾ Упоредити: М. Перећић, *Неготин и Крајина* (раднички покрет од 1871—1941. године), Неготин 1973.

⁵⁶⁾ Ibidem, с. 100—102.

⁵⁷⁾ Ibidem, с. 106—108.

⁵⁸⁾ Р. Панајотовић, *Прве прославе Првог маја у Тимочкој крајини*, Развитак 3—4/1971, с. 76—83.

допринос и у ослободилачким ратовима, о чему сведоче споменици и спомен-чесме палим борцима у крајинским селима⁵⁹⁾

2. Пољопривреда и село у условима индустријализације и социјалистичког преображаја

Социјализам је у нашој земљи наследио два неиспуњена задатка буржоаске епохе — неизведену индустријализацију и неразвијену аграрну структуру и културну заосталост села. Главнина производних снага морала се усмерити на убрзану индустријализацију, пре свега на развој крупне, или базичне индустрије. Познато је да је Југославија током педесетих година имала једну од најбржих стопа раста индустријске производње. Узимајући у обзир и шездесете године, то се може рећи и за деаграризацију, мерену стопом смањења удела пољопривредног становништва, јер је она изведена за relativno kratko време. Додуше, деаграризација је, све до данас, задржала многе знаке делимичности (полутанство, мешовита домаћинства, заостајање урбанизацијом).

Победа социјалистичке револуције означава нову епоху у развоју села и нови правац његовог развоја: аграрну реформу, унапређење пољопривредне производње, развој задругарства, политички и културни преобразај села, његово укључивање у токове општедруштвеног развоја. С друге стране, неразвијеност локалне индустрије, остаци наслеђене аграрне структуре, последице класне диференцијације села и његова општа друштвена и културна неразвијеност, делују као ограничавајући чиниоци развоја.

Свака темељнија реконструкција друштвене структуре и друштвених и културних промена на селу у послерантом периоду морала би да се ослони на анализу основних периода развоја социјализма у нашој земљи, на његове противречности и услове развоја, и, у вези с тим, основне периоде у развоју индустријализације и пољопривреде, односно аграрне политику. С друге стране, морале би се узети у обзир посебности односно специфичности услова развоја у појединачним регијама и сеоским срединама. Међутим, уместо праћења промена по временским периодима, изгледа да је методолошки плодносније пратити их са становишта односа индустријализације, положаја пољопривреде и радних миграција, које интензивније захва-

⁵⁹⁾ Поред поменутог рада М. Перећа, упоредити и: П. Милошављевић, *Револуционарне акције радничке класе источне Србије (1918—1920)*, Развитак 1/1964, с. 84; исти, Петар Радовановић, Развитак 1/1968, с. 54—56, „Тимок“, подлистак „Крајина“, 23. I 1976; Љ. Љубеновић, *Борба партизана Тимочке крајине за жетву 1943. године*, Развитак 6/1977, с. 38—47; Т. Станојевић, *Неготин и Крајина*, I, с. 69—71; исти, књ. II, с. 193—259; В. Бузгановић и С. Босиљчић, *Пламен се није гасио*, Београд 1955; И. Глигоријевић Чина, *После разбијања Крајинског портизанског одреда*, Развитак 1/1964, с. 32—44; Б. Поповић, *Рад на оживљавању НОБ-а у срезу неготинском после разбијања првог Крајинског одреда*, Развитак 3/1972, с. 32—42; И. Глигоријевић Чина, *Обнављање Крајинског партизанског одреда 1942. године*, Развитак 6/1968, с. 24—41; исти, *Партизански одреди источне Србије 1941—1944*, Београд 1969; С. Босиљчић, *Источна Србија у народноослободилачком рату*, Београд 1963; *Историја радничког покрета у источној Србији* (пројекат), Развитак 2/1979, с. 49—55, 3/1979, с. 35—47 и 4—5/1979, с. 42—49.

тају крајинско влашко село тек крајем шездесетих и почетком седамдесетих година.

Ова констатација се нарочито односи на одлазак на рад у иностранство или тзв. спољне радне миграције, јер се Неготинска крајина убраја, добрим делом, у она равничарска подручја Србије и Југославије које су овима интензивно захваћене управо у поменутом периоду (упоредити картограм у прилогу 9). У закључним разматрањима своје вредне књиге *Сељаци на европским раскрсницама* Ж. Танић изводи неколико значајних закључака који су за нас релевантни, јер се истраживање делом односило и на Неготинску крајину и Кључ.⁶⁰⁾ Према томе, његови налази се истовремено односе и теоријски и емпиријски, и на наш предмет истраживања. Зато ћемо се на њима детаљније задржати, настојећи да их конкретизујемо и сучелимо с наалзима других истраживача, као и сопственим налазима, указујући и на раније и на касније промене.

Једна од његових полазних претпоставки била је да „популационо разређивање плодородних насеља треба посматрати заједно са одсуством — присуством фактора за оптимални развој који се стичу како на простору општине (или ширег подручја) тако и у оквирима самог села“.⁶¹⁾

Указујући на значај економских и демографских чинилаца за настанак и ток економских миграција, он истиче да се, за разлику од пасивних крајева, ова појава у равничарским селима Србије не може објаснити економским сиромаштвом и високим прираштајем становништва. Села у равничарским пределима су на вишем степену развитка, па се дејство поменутих чинилаца мора посматрати у са-дејству и с другим друштвеним и културним чиниоцима. „Поред утицаја економских и демографских фактора на покретљивост становништва, ипак је оно у великој зависности од културних и друштвених промена у региону, као и од степена друштвене свести, односно од степена човековог разумевања и поимања властите ситуације дате у све три временске димензије (прошлост, садашњост и будућност)“.⁶²⁾

Доиста, емпиријска правилност да су равничарска подручја Србије масовније захваћена спољним миграцијама радне снаге него брдско-планинска углавном се потврђује и на примеру Неготинске

⁶⁰⁾ Ж. Танић, *Seljaci na evropskim raskrsnicama*, Београд 1974. На овом подручју детаљније су истраживана села Михајловац у општини Неготин и Јубичевац у општини Кладово јер је у њима тзв. економска емиграција најизраженија. У Михајловцу је 1971. године на раду у иностранству било 22%, а у Јубичевцу чак 31% укупног становништва. Разуме се, ово је методолошки најкоректније, јер је појава истраживана тамо где је најинтензивнија. С друге стране, дати су обимни статистички прилози о демографским и економским обележјима испитиваних општина и насеља, упоредо са обележјима економске емиграције, картографски прегледи, монографије испитиваних насеља и неколико професионалних биографија радника.

⁶¹⁾ Ж. Танић, наведено дело, с. 109. Наша је темељна претпоставка, такође, да се ни узорци радних миграција, ни њихов ток и последице у руралној средини не могу дубље разумети без непрестаног уважавања повезаности услова, чинилаца и могућности глобалног, регионалног и локалног развоја.

⁶²⁾ Ж. Танић, наведено дело, с. 110. Економско сиромаштво и висок природни прираштај доиста нису карактеристични за крајинско-кључку низију, него је управо обратан случај, поготову када је реч о природном прираштају.

крајине. Брдско-планинска села имају много нижу стопу економских миграција него равничарска (Поповица 0,2%, Сиколе, Карбулово и Брусник по 0,4%, Плавна и Јасеница по 1%, Штубик, Малајница, Речка и Чубра по 2%, а, с друге стране, Михајловач 22%, Душановац 18%, Мала Каменица 17%, Слатина 15%, Самаринац 14%, Милошево али и Уровица по 13%, Радујевац и Буковче по 12%, Кобишница и Србово по 11%, итд.) Слично је и у кључким селима (Љубичевац чак 31%, Грабовица 17%, а с друге стране, Петрово Село 0,2%, Манастирица и Текија по 1% итд.) — упоредити карте 1 и 2 прилогу.

Танић сматра да процес прилагођавања аграра индустрији има у равничарским крајевима дужу традицију и да ове појаве треба посматрати у узајамној зависности. „Економија у посматраним крајевима се још пре рата почела добним делом да прилагођава тржишној економији и индустријској производњи... Индустрија је про-арла у ове крајеве пре пет деценија и већ тада је почела да нарушава економску структуру и да изазива промене на селу. Екстензивна индустријализација је после рата те промене још више убрзала и разгранала у више правца. Село се релативно лако укључивало у токове индустријског развоја. Млађе и средње генерације налазиле су своју будућност у индустрији, напуштале су села и насељавале урбанизована подручја. Сељак је прихватио производњу индустријских култура и сировина за прехранбену индустрију и показао спремност да се брже преоријентише на интензивну и савремену пољопривреду“.⁶³⁾

Настанак сеоских радних миграција, тј. масовну појаву одласка на рад у иностранство из плодородних крајева, аутор објашњава прекидима и застојем у процесима индустријализације, који су, уз недовољну институционалну заштићеност пољопривреде и дуги интервал њеног неповољног положаја, довели до стагнације у достигнутом степену економског и културног развоја села.

Застоји и прекиди у индустријској трансформацији или, тачније, у процесу запошљавања, довели су до успоравања и застоја у развоју започетих промена на селу. „Одлив становништва са села је заустављен, и то како затеченог вишке радне снаге тако и оног његовог дела којег су формирале пристижуће генерације. Пољопривредна газдинства нису могла да се ослободе вишке радне снаге и да обезбеде већу продуктивност рада и репродуктивну способност производње. Прекид индустријализације и читавог низа започетих промена (културне, потрошачке, друштвене, образовне, инфраструктурне и др.) јавља се сада као општи узрок масовног економског емигрирања; а до кога је дошло чим се појавила повољна коњуктура на међународном тржишту радне снаге“.⁶⁴⁾

Међутим, између изразито пољопривредних области постоји неравномерност у развоју. „Данас се неуједначеност њиховог развоја огледа и у неједнакости емиграционих стопа у њима. Крајеви у којима је развој застао сада се јављају као акутна жаршиста масовне

⁶³⁾ Ibidem, с. 116.

⁶⁴⁾ Ibidem, с. 117.

економске емиграције".⁶⁵⁾ У такве крајеве, као што ћемо видети, убраја се и Неготинска крајина.

Масовне спољне радне миграције треба довести у везу са економским и демографским кретањима у другој половини шездесетих година. Њихова појава и масовност може се, добром делом, објаснити преласком са екстензивне на интензивну индустријализацију, с привредном реформом из 1965. године, у којој је нагласак на повећању продуктивности а не на запослености, пристизањем бројнијих послератних генерација у радни контингент и истовременом појавом периода коњунктуре на западноевропском тржишту радне снаге.⁶⁶⁾

У другој половини шездесетих година смањује се стопа запослености, што је, уз повећање радног контингента и наслеђену, изразито високу аграрну пренасељеност, довело до знатног повећања броја потпуно или латентно незапослених.⁶⁷⁾ У Тимочкој крајини је, чак и у периоду 1960 — 1971. године, годишња стопа запошљавања (у односу на укупно становништво) износила 2,18%, што је мање од годишње стопе запошљавања у иностранству (3,8%).⁶⁸⁾

Од суштинског је значаја разумевање сусрета већ релативно развијене пољопривреде и села и нових токова индустријализације и радних миграција.

Поменути процеси довели су до повећања радних вишкова и стагнације, па и до пада производног и животног стандарда. У плодородним крајевима брже су продирали савременији начин пољопривредне производње и савременији начин живота. „Производне и културне новине релативно су лако продирале, јер су традиционалне за преке биле углавном уклоњене а становништво је постало мотивирано за интензивну и економичнију пољопривреду. Култ рада и добrog привређивања се већ дуже времена укорењивао у свест и понашање људи, сачињавало је основицу њиховог аруштвеног угледа и економске моћи. Са вишом културом рада истовремено се стварала и виша раван материјалног стандарда, стил живота и потрошње... И раније су овде осниване пољопривредне задруге и огледна добра, па се после рата почела брзо да развија кооперација са пољопривредним добрима и агротехничким центрима. Та сарадња и установе које су је уоб-

⁶⁵⁾ Ibidem, с. 18.

⁶⁶⁾ Развијене капиталистичке земље извозе капитал и робу а увозе већ формирану, јефтинију радну снагу, мање или више масовно, према тржишним потребама. С привредном рецесијом, нарочито после 1973. године, оне започињу процес „извоза незапослености“. Тако се поново потврђује Маркова теза о неопходности резервне армије радне снаге у капитализму. — Упоредити: A. Milojević, *Tržišni model migracije ili uspješna zaštita interesa zemalja imigracije*, Sociologija 2/1973, с. 217—233.

⁶⁷⁾ У Југославији се, у периоду од 1965. до 1969. године контингент радно способног становништва повећао за 476 хиљада, а вишкови радне снаге су порасли за око 350—400 хиљада људи. — Ж. Танић, наведено дело, с. 16. У периоду од 1965. до 1968. запосленост у земљи је смањена за 75 хиљада а запосленост у иностранству повећана за 110 хиљада лица. У интервалу 1965—1971. број новозапослених износио је, просечно годишње, у земљи 62 хиљаде а у иностранству 107 хиљада, или скоро двоструко више. — V. Puljiz, *Eksodus po-ljoprivrednika*, с. 105.

⁶⁸⁾ Т. Радић, *Одлазак радника са подручја Тимочке крајине у иностранство ради привременог запошљавања*, Развитак 6/1971, с. 21.

личавале, помогли су да брже продиру на село нове методе рада и нове технологије производње.”⁶⁹⁾

Поменуте промене у начину производње изазвале су и промене у начину живота, па су радне миграције интензивно захватиле све **слојеве сељачког становништва**. „Економска нужда подједнако подстиче на тражење рада, како оне који тешко изназлазе средства да би подмирили примарне потребе своје егзистенције и породичне репродукције, тако исто подстиче и оне који осећају редукцију својих проширених потреба, а на које су већ навикли. Сељаци у плодним подручјима су већ оформили један стил живота, створили известан материјални и културни стандард и усвојили су нове методе производње а који су виши него у другим крајевима. Чим се њихов стандард и рад налазе не само у опадању него и у стагнацији, тада су они принуђени да траже друга решења а посебно онда ако се оформило и сазнање да постојећи положај не обећава перспективу бржег напретка. Та чињеница се мора имати у виду код ових сељака, и то из три разлога. Прво, све ове општине и њихова села су у току проtekлих десетица били економски веома активни, стварала се повољна акумулација, улазило се у тржишну размену рада, усвајале се новине у привређивању, развијала се подела рада итд.; друго, у овим крајевима су никле и успешно функционисале многе економске, производно-кооперативне, културне и образовне институције (сајмови и пијаце, задруге, производна друштва, пољопривредне школе, културна друштва и сл.), те се на тај начин створила једна тековина која подстиче људе на успешно и организовано привређивање, на стално тражење начина и облика да се не стагнира; и, треће, код сељака је развијено сазнање и уверење да њихови економски, културни и производњачки потенцијали немају доволно простора да се потпуно развијају; овде се људи углавном вреднују према радној марљивости, вредноћи и успешном произвођењу. Ако се под културом (шире значење) подразумевају такве творевине друштвених заједница које се уградију у даље трајање људских група, онда је култура битан чинилац у свим облицима економског и друштвеног понашања, па и у анализи емиграционог феномена. Чим се радне миграције схвате као облик економске нужде, онда је њихова појава знак да су у задовољавању економских (материјалних и производних) потреба сељака нарушени структурни и културни стандарди тих потреба”.⁷⁰⁾

Танић утврђује да се, поред сиромашних „у једнаким, а негде и у вишим пропорцијама, налазе лица из средњих и имућнијих до мајинстава. Сама та чињеница индицира на закључак да основне разлоге за масовну емиграцију треба претежно тражити у општем положају пољопривреде, који сељацима не даје могућност за већу акумулацију и проширену репродукцију“.⁷¹⁾

⁶⁹⁾ Ж. Танић, наведено дело, с. 116—117.

⁷⁰⁾ Ibidem, с. 110—111.

⁷¹⁾ Ibidem, с. 96; „Жеља да се напусти тешка и све мање стимулативна пољопривредна дјелатност код пољопривредног становништва Југославије развија се много брже него што се стварају радне мјеста у непољопривредним дјелатностима... Ваљке миграције радне снаге из Југославије претежно су један облик пријелаза недовољно запосленог пољопривредног становништва у остале секторе привреде“. — И. Ваџић, *Neka savremena obilježja i problemi vanjskih migracija jugoslovenskih radnika*, Sociologija 2/1973, с. 206.

У Тимочкој крајини спољне радне миграције су, углавном, захватиле село и средње и имућинje сељаке. „Од укупног броја отишлих, 90% је са села, а око 80% има само основну школу. Око 10% радника је из радног односа или са евиденције Завода за запошљавање. Око две трећине радника који одлазе ради запослења у иностранство су богати и средње имућни сељаци... Узроци одласка богатих сељака на рад у фабрике Немачке, Аустрије, Француске, потврђују већ познату истину о нерешеним проблемима саме пољопривреде, о великом ризику у пољопривредној производњи. На пример, у општини Неготин, у селима Кобишица, Буковче, Србово, Михајловач и још неким, сељаци напуштају земљу прве и друге класе, остављају је по неколико година необрађену и одлазе у иностранство. То су власници 5—7 хектара плодне земље коју напусте и оду у неку од земаља западне Европе. Имућни и средњи сељаци по повратку из иностранства не траже запослење. У ствари, они нису заинтересовани да раде под условима које имају запослени радници у земљи. Сви се они жале на тежак положај сељака, висок порез, несигурност на тржишту итд.“⁷²⁾

Због своје масовности, економске миграције у селима захваћеним њоме добијају чак и обележја економског покрета и тиме постају нови облик економског понашања сељака. Ова масовност и одлазак на рад имућнијих и средњих сељака упућују на економске и институционалне корене положаја пољопривреде. Недовољно институционално заштићена и нискоакумултивна пољопривреда, препуштена деловању стихијних економских прилика на домаћем и међународном тржишту, доводи до недовољне и неадекватне искоришћености производних потенцијала.

Неповољан економски положај пољопривреде је, према томе, један од општих узрока појаве масовних спољних радних миграција.⁷³⁾ „Масовну емиграцију је условио и дуг интервал неповољног положаја пољопривреде. Успешност и акумултивност пољопривредне производње не зависи само од радне марљивости и рационализације рада сељака, него и од економских инструмената и економских институција, које ће производњу да подстичу и да је штите од потреса. Сељак се у овим крајевима већ давно оријентисао на тржишну производњу, али се за ово време нису створиле установе које ће да га ефикасно вежу за тржиште и за модернизацију производње. У већини села нема савремених институција које би уносиле агротехничке новине, подстицале процесе урбанизације, развијале производно образовање, мењале структуру потрошње, вршиле откуп тржишних вишкова, подстицале рационалност инвестицирања, преносиле и пројектовале захтеве тржишта према пољопривредној производњи и сл. Уместо оваквих поступака и установа дошли су нестални економски инструменти и осцилације у пољопривредној политици, а што је створило велику несигурност за сељака, и осећај не само запостав-
је

⁷²⁾ Т. Радић, *Одлазак радника са подручја Тимочке крајине у иностранство ради привременог запослења*, Развитак 6/1971, с. 22.

⁷³⁾ Опширније о друштвеном положају пољопривреде, села и сељака видети у књизи *Društvene promjene u selu*, Београд 1974, посебно с. 11—18 и 79—109, као и у књизи V. Puljika, *Eksodus poljoprivrednika*, Zagreb 1977, посебно с. 72—113.

љености него и бесперспективности за даљу своју будућност. Осечај несигурности и запостављености навео је сељака да излаз потражи у иностраној печалби, која за неке категорије значи трајно, а за друге привремено напуштање пољопривреде”⁷⁴⁾

У посебне узорке Танић убраја неке локалне околности и посебне чиниоце. Најпре, минималне могућности запошљавања у локалној индустрији. „У већини комуна општински центри нису прерасли у значајније индустријске градове који би били у стању да прихватају и запосле текући прилив становништва и део акумулираног вишког радног снаге“⁷⁵⁾. На другом месту истиче „бесперспективност сеоске сиротиње... Обезбеђење њихове економске егзистенције у оквирима села могуће је само кроз наполичење, сезонски рад и рад за надницу код имућнијих сељака. Покушаји да се нађе запослење били су безуспешни“. Затим, наводи елементарне непогоде, недовољно трајну заштићеност од њих, као и недовољне компензације за причињене штете.⁷⁶⁾

Посебно је подстицајно његово указивање на такозване субјективне или, како би се могло рећи, социјално-психолошке чиниоце, као и на дејство достигнутог нивоа потрошачке културе, али у склопу наведених сплетова узрочних чинилаца. У прве убраја такозване „факторе симулације и имитације“. Наиме, „притајено ривалство у суседству или ширем сродству између оних који су имућни и оних који то нису — то се ривалство сада претвара у утакмицу која ће више да пошаље чланова у иностранство, да више уштеди новца, да сагради бољу кућу, да купи аутомобил, трактор или друге пољопривредне машине. Проблем приоритета, пионирства и дифузије новина (реткости) постао је синоним емиграције“⁷⁷⁾. Према томе, овај чинилац несумњиво делује, али се он не може сматрати главним, него тек допунским и пратећим, који произлази из дубљих, основнијих узорака.

У вези са достигнутим нивоом потрошачке културе Танић дојдаје да се овај фактор често занемаривао у научним анализама економских емиграција, јер су истраживани простори „који су напуштени услед недостатка елементарних услова за егзистенцију. У данашње емиграционе токове, међутим, укључено је и оно сеоско становништво који има релативно виши материјални културни стандард, а када тај стандард већ дуже времена стагнира. Стагнација, макар и релативно високог стандарда, побуђује осећај да су перспективе затворене, и, сасвим природно, покреће људе да траже путеве за излаз из таквог стања“⁷⁸⁾.

Пошто се наведени закључци, као што је речено, углавном односе и на Неготинску крајину, овде ћемо указати само на неке карактеристичне показатеље и особености њеног развоја, као и на нове тенденције општинског, регионалног и општедруштвеног развоја током седамдесетих година.

⁷⁴⁾ Ж. Танић, наведено дело, с. 118—119.

⁷⁵⁾ Ibidem, с. 119—121.

⁷⁶⁾ Ibidem, s. 121—122. Нешто пре тога аутор напомиње да у равничарским областима „масовна емиграција није никаква случајна појава, нити је настала из потрошачке утакмице или из социјалне имитације, како се то често настоји да објасни“. — Ibidem, s. 115.

⁷⁷⁾ Ibidem, с. 122.

После периода изградње ситне локалне индустрије,⁷⁸⁾ а делом и упоредо, 1957. године почиње изградња фабрике суперфосфата у Прахову, која је отпочела да ради 1960. године, кад је завршена такозвана прва фаза. У другој фази (1965—1968) она прераста у фабрику хемијских производа, а 1975. отпочела је изградња треће фазе, у којој фабрика прераста у индустрију хемијских производа, која са капацитетом од 900 хиљада тона хемијских производа постаје гигант европских размера.⁷⁹⁾ Међутим, високоаутоматизована хемијска индустрија не омогућава запошљавање радне снаге у већем обиму, поготово не неквалификоване, осим у периоду грађевинских радова. „Високоаутоматизована хемијска технологија не омогућава запошљавање већег броја људи, сразмерно уложеним инвестиционим средствима, па ипак, у новим објектима производње и другим помоћним делатностима, транспорту, одржавању и др. запослиће се најмање 500 радника, квалифицираних и висококвалифицираних, техничара и инжењера. За неквалификоване раднике, једноставно, у новој технологији нема места“. То се односи на такозвану трећу фазу. У току 1977. године у овој хемијској индустрији радило је око 2800 радника, од чега је 50% имало средњу, а 30% вишу и високу стручну спрему.⁸⁰⁾

Још изразитији пример је друга високоаутоматизована грана — производња електричне енергије, тј. хидроенергетски систем „Бердан I“, гигант светских размера. Погледајмо шта је један истраживач забележио после прве године изградње (1965). „У протеклој години рада запослено је из општине Кладово на Ђерданском систему 1729 радника и службеника. Од укупног броја зослених, 800 радника је први пут ступило у радни однос. Захтеви за ступање у радни однос су много већи од садашњих потреба. У периоду септембар 1964 — септембар 1965. године пријавило се преко 3000 радника, који углавном први пут траже посао. У почетку се новозапослени нису снабдили у послу. Одговорни другови из предузећа избегавали су да примају раднике са овог подручја. То је и разумљиво, када се има у виду да је то неквалифицирана радна снага, која уз то нема потребне радне навике. Међутим, данас већ постоји другачије мишљење о овим људима. Они су се углавном уклопили у радне колективе, један приличан број мештана храни се и станује у насељу Караташ. Кући одлазе само недељом. Већи број младих људи овог подручја показује интерес за доквалификације итд.“ Истраживач још додаје да је, према подацима испоставе Завода за запошљавање радника у Кладову, из осталих села и других насеља ван општине Кладово у септембру 1965. на овом објекту радио 940 радника.⁸¹⁾

⁷⁸⁾ „Кобишичка општина...убире плодове свога комуналног рада“ јер је „...пошла путем ситне индустрије“. Овако коментарише почетак производње индустријске кречане у Мокрању, у другој половини фебруара 1957. године лист „Крајина“, 22. марта 1957. Ситне прерадничке капаците подизала је и за друга у Злокућу, „Крајина“, 12. октобра 1956. итд.

⁷⁹⁾ М. Перећић, Развојни тренутак хемијске индустрије у Прахову, Развитак 4—5/1977, с. 2—14.

⁸⁰⁾ М. Перећић, наведено дело, с. 14.

⁸¹⁾ Т. Радић, Прва година изградње хидроенергетског система „Ђердан“, Развитак 4—5/1965, с. 15; — Међу овима је био и приличан број радника из севернокрајинских села, нарочито из Слатине, Уровице, Михајловца и Мале Каменице.

Истраживачи су забележили и почетке економских емиграција у овом крају и њихово појачавање током шездесетих година. Према Д. Дрљачи, први мештанин из Љубичевца је 1962, „...додуше, без дозволе, отишао на рад у иностранство. Њему су се касније придружили, али легално, многи који од 1965. до 1967. нису добили запослење на Караташу, а од 1970. и већина оних који су престали да раде на изградњи бране“.⁸²⁾ Исти аутор оставио нам је и податке о токовима запошљавања крајинских и кључких сељака. „Што се тиче запошљавања ван пољопривреде, карактеристично је ангажовање, још од пре рата, а нарочито по ослобођењу земље, становника, Мале Врбице и Вајуге у бродарству (по 80 људи). Осим тога, шездесетих година су се појединци из Брзе Паланке и Михајловца запошљавали у Фабрици суперфосфата у Прахову, а нешто касније из већине ових места — на радовима на изградњи ХЕ „Бердап I“. Привремени одлазак на рад у иностранство појачан је нарочито после завршетка радова на брани, нарочито грађевинских радова. Тако је године 1971, на пример, из Брзе Паланке на привременом раду у другим земљама било 135 особа, а годину дана касније 175 лица. Из Михајловца је тај број нешто мањи него у 1971, али је карактеристично да се на рад у иностранство одлази из свих кућа, без обзира на имовно стање“.⁸³⁾

Други истраживач (Д. Обрадовић) описао је настанак и ток радних миграција у Михајловцу. „Године 1965. први мештани кренули су на рад у стране земље. Они су сви мимо завода за запошљавање отишли у Аустрију. Занимљиво је да им нико други није посредовао у проналажењу посла. Они су самоницијативно кренули и брзо су се сами снашли. За њима су и други пошли“.⁸⁴⁾

Овај истраживач указује на неке занимљиве моменте у процесу радних миграција. „Масован одлазак на Запад повукао је и оне који су већ били у радном односу овде. Десетак мештана је напустило своје радне организације и пошло у печалбу. Ту су и лица која су поред запослења имала осредње и плодне поседе. Заједно са њима, или по угледу на њих, све више одлазе лица и из имућнијих породица. Раније су они осуђивали такву врсту рада, а сада су пошли истим путем“.⁸⁵⁾

Већ из овога што је речено можемо закључити да је изградња индустријских гиганата, високоавтоматизоване индустрије у аграрном подручју, снажно деловала на појаву потребе за запошљавањем, и да је чак поспешила радне миграције, поготово након фазе грађевинско-монтажних радова. РТБ Бор и ХЕ „Бердап“ једно време су били највећи инвестициони објекти у нашој земљи. Није, дакле реч о недостатку индустријализације него у њеној специфичности. Код сељака је активирана потреба за запошљавањем, а потом и за тражењем посла изван региона. С друге стране, појачани су захтеви за оквалификоваше радне снаге која треба да се запосли.

⁸²⁾ Д. Дрљача, *Село Љубичевац у дунавском Кључу*, Развитак 4—5/1975, с. 51.

⁸³⁾ Д. Дрљача, *Етнолошка проблематика угроженог насеља на подручју „Бердапа II“*, Развитак 6/1974, с. 90.

⁸⁴⁾ Навод из монографије „Михајловца“; у књизи Ј. Тапић, *Seljaci na evropskim raskrsnicama*, с. 231.

⁸⁵⁾ Ibidem, с. 231.

Међутим, осим ИХП Прахово, Неготинска крајина, све доско-
ра, није имала неких значајнијих индустриских капацитета. То је
довело до стагнације у њеном развоју у оквиру региона. Она се то-
ком шездесетих година развијала спорије него друге општине у Ти-
мочком региону⁸⁶⁾ Почетком 1974. чак је процењено да „ова општи-
на има све карактеристике недовољне развијености у односу на дру-
ге друштвено-политичке заједнице региона и да је карактерише ве-
ома озбиљно заостајање“.⁸⁷⁾ Међутим, није реч само о привредној
неразвијености. Сваки пети становник (21,83%) у неготинској оп-
штини старији од 10 година, по попису становништва 1971. године,
био је неписмен. Од укупно 98 општина на ужем подручју Србије
(без 15 општина ширег подручја Београда) релативно више неписме-
них имало је 56 општина, а мање неписмених 41 општина.⁸⁸⁾

Но, индустрјализација се не односи према аграру и селу само
кроз деаграризацију, тј. запошљавање сељака. Њоме се, преко по-
љопривредне и прерадничке индустрје, ствара основа за њихов
развој. Обавља се индустрјализација саме пољопривреде (механи-
зација, хемизација), а прехранбена и неке друге гране прераднич-
ке индустрје стварају услове за пласман пољопривредних произ-
вода. С друге стране, неразвијена пољопривреда и село су препрека
за индустрјски развој. Развијена пољопривреда ослобађа радну сна-
гу, повећани приноси поспешују развој индустрје, јавља се шире
тржиште за индустрјске производе и другу потрошачку робу.

Указаћемо само на неколико развојних момената локалне и
регионалне прехранбене индустрје и пољопривреде. Први талас про-
изводних иновација захватио крајинску пољопривреду већ у првој
половини 1950-тих година. То се нарочито односи на поједине инду-
стрјске културе (памук, дуван итд.). Талас механизације друштве-
ног сектора почиње 1956. године, када и нова оријентација у нашој
аграрној политици. У другој половини педесетих година врше се ме-
рианизација и друга оплемењивања сточних раса. У локалној и реги-
оналној штампи и часописима може се пратити и пут од сељачких
задруга, преко општих земљорадничких задруга и њихових
економија, до данашњих пољопривредних комбината, а има и пода-

⁸⁶⁾ Док је национални доходак у овом региону повећан за 4,7 пута, у пе-
риоду 1961—1968. године, дотле је он у Неготинској општини повећан за 3,9
пута. (Спорије још само општина Ђољевац). Упоредити: М. Ристић, *Регио-
нални програм средњорочног привредног и друштвеног развоја Тимочке кра-
јине*, Развитак 3—4/1970, с. 4.

⁸⁷⁾ У једном извештају са изборне седнице Општинске конференције СК
у Неготину лист „Тимок“ (18. јануара 1974) пише: „Општина Неготин са до-
хотком по становнику од 485 800 старих динара је за 43,6 процената мање од ју-
гословенског просека. За 31 проценат је нижа од просека Србије, док је од про-
сека Тимочке крајине низка за 38 процената... На подручју општине Неготин свега 9,2 процента запосено је у односу на укупан број становника. За СФРЈ тај просек је 19,7, Србију 18,4, а за регион 17,8 процената. Ако се томе дода и податак да се у иностранству на привременом раду налази преко 7000 радника,
а да посао тражи још око 1500 људи, онда је захтев за динамичнији развој
општинске привреде не само велики већ и одговоран задатак који у будућим
акцијама Савеза комуниста мора да има централно место“.

⁸⁸⁾ Постотак неписмености у општини Кладово износио је 23,89%. *Kul-
turni život sela na teritoriji uže Srbije, istraživanja i dokumentacija*, св. 6, За-
вод за проучавања културног развитка, Београд, 1975, с. 128—130.

така о реконструкцији односа задруге и села, односно сељака.⁸⁹⁾ Потољопривреда постаје приоритетна грана у планирању на свим нивоима почетком друге половине педесетих, али у 1956. години трећина фонда за развој пољопривреде у Неготинској крајини није искоришћена.⁹⁰⁾

У 1956. постојали су у Неготину ситни прераднички капацитети (поддумски, кланица, млекара и сл.). У региону се током шездесетих година одвијао нешто интензивнији развој прерадничких капацитета. Тако је у 1970. години у тимочком региону постојао дефицит меса, млека и воћа у односу на прерадничке капаците прехранбене индустрије, а дефицит се тада предвиђао и до 1975. године.⁹¹⁾ Развојно-истраживачке службе нису још биле афирмисане.⁹²⁾ С друге стране, Неготинска крајина има дугу традицију пољопривредног образовања. Још 1887 при манастиру Буково отворена је „Школа за винодеље и воћаре“, која се временом развила у познату

⁸⁹⁾ М. Николић, *Искуства у развоју пољопривредних кооперација на подручју нашеј среза*, Развитак 1/1961; С. Марковић, *Рад и развој органа управљања у земљорадничким задругама*, Развитак 4—5/1961; исти, *Неки актуелни проблеми пољопривредне производње*, Развитак 1/1962; Ђ. Савовић, *Нека искуства из рада земљорадничких задруга у срезу Зајечар*, Развитак 4—5/1963, и 6/1963; С. Торђевић, *Сарадња земљорадничких задруга са индивидуалним производчима*, Развитак 6/1965; *Ефекат и резултати нових привредних мера у пољопривреди* (материјал радне групе Скупштине среза, Приредне коморе и Друштвеног књиговодства сачињен за састанак Среског комитета Савеза комуниста), Развитак 1/1966; В. Ђирић и М. Костић, *Техничка опремљеност пољопривредних организација*, Развитак 3/1966; В. Ђирић, *Земљорадничке задруге у условима привредне реформе*, Развитак 3/1967; Т. Радић, *Узроци дезинтеграционих тенденција у пољопривредно-индустријском комбинату „Тимок“*, Развитак 3/1967; М. Тијанић, *Какву задругу пољопривредници траже*, Развитак 6/1967; В. Ђирић, М. Костић и В. Никодијевић, *Управљање и расподела у пољопривредним задругама на подручју Тимочке крајине*, Развитак 1/1968; М. Костић и Б. Лекић, *Пољопривредна производња Тимочке крајине — стање, проблеми и мере за унапређење*, Развитак 3—4/1967; В. Ђирић, *Нека кретања у производњи и положај пољопривредних организација*, Развитак 5/1968; Б. Лекић, *Интеграциона кретања и пословна сарадња задруга Тимочке крајине*, Развитак 6/1968; В. Ђирић, *Нека питања самоорганизовања пољопривредних производчача и задруга*, Развитак 6/1969; Б. Лекић и И. Буђан, *Могућности и услови кредитирања пољопривредних организација у Тимочкој крајини*, Развитак 1/1970; М. Костић и М. Коцић, *Интеграциона кретања и повезивања у пољопривреди и прехранбеној индустрији на подручју тимочког региона*, Развитак 2/1970; В. Радиковић, *Удружијавање земљорадника у региону Тимочке крајине*, Развитак 2/1979, с. 2—8.

⁹⁰⁾ „Ова година биће манифестирања за увођење машинизације у пољопривреди у срезу Неготин. Само у јулу месецу треба да стигну 26 трактора „Фергусон“ из иностраног увоза“. — „Крајина“, 20. јула 1956. Са машинизацијом отпочињу и тракторски курсеви, пољопривредни курсеви чак прерастају у једном случају (Радујевац) у вечерњу пољопривредну школу за сељаке, с развојем задругарства појачава се потреба за оквалификовањем књиговодственог кадра. Уводи се стимултивни начин награђивања агронома, сељак се стимулише на увођење иновација. Повећава се потрошња вештачког ђубрива, врши се мелиорација Неготинске низије, арондација у тадашњој општини Прахово. („Крајина“, 28. септембра 1956. и 27. новембра 1956. и други бројеви током педесетих година).

⁹¹⁾ М. Ристић, *Регионални програм средњорочног привредног и друштвеног развоја Тимочке крајине*, Развитак 4—5/1970, с. 3.

⁹²⁾ Нпр. „Крајина-вино“ није имала такву службу у 1966. години. П. Петровић, *Научноистраживачке и развојне службе у привреди среза Зајечар*, Развитак 6/1966, с. 10.

средњу пољопривредну школу републичког значаја. Енолошка станица отворена је 1924. године, а њена „територијална надлежност обухватала је садашњу СР Македонију, СР Црну Гору, СР Србију и источни део СР Босне и Херцеговине“.⁹³⁾ У послератном периоду афирмисали су се Завод за пољопривреду у Зајечару, са Пољопривредном станицом у Неготину, који врше огледе и на имањима поједињих пољопривредних произвођача, развијају се антиспероносна и ветеринарска служба, што омогућује бољу заштиту усева и стоке.⁹⁴⁾

У периоду 1974—1976. изграђују се или се проширују многи прерадивачки капацитети у Тимочкој, па и у Неготинској крајини (производња сточне хране, сокова, клнична, млинска, млекарска индустрија и сл.). У јуну 1975. почела је изградња пунктова за откуп млека по селима Неготинске крајине, а још и раније успостављани су облици дугорочније кооперативне сарадње са виноградарима.⁹⁵⁾ Децембра 1977. отпочели су радови на изградњи хидроелектране „Бердап II“.

Ипак, локална пољопривредна добра која се механизују и прерадивачка и друга индустрија које се аутоматизују, уз општу неразвијеност општинске привреде, не успевају да запосле радну снагу у већем степену, поготово у периоду кад се запошљавање у иностранству стабилизовало, а повратници почели да се враћају⁹⁶⁾ Савремена, продуктивнија и рентабилнија пољопривредна производња, захтева коренитије промене у аграрној структури и начину производње.

Уставне промене и Закон о удруженом раду донели су институционалне промене. Средином 1970-тих отпочињу процеси удруживања и у Тимочкој и у Неготинској крајини, али не свуда подједнаким интензитетом. Извештавајући о удруживању око 2000 пољопривредника у тимочком региону, лист „Политика“ (30. маја 1975) пише:

⁹³⁾ Д. Јоковић, *Крајинско виногорје у прошлости*, Мокрањчеви дани, 1966, Зборник радова са саветовања етнолога и фолклориста (Неготин), Зајечар 1967, с. 116—119.

⁹⁴⁾ М. Његушић, *Производња пшенице и кукуруза и потрошња вештачких ђубрива у региону Зајечар*, Развитак 3/1977, с. 44—49; Д. Јоковић, *Антиспероносна служба у Крајини*, Развитак 1/1957, с. 78—84; В. Лекић, *Организованост и пословно-стручна повезаност и даљи развој ветеринарске службе у Тимочком региону*, Развитак 2/1977, с. 28—33.

⁹⁵⁾ „Тимок“; 22. фебруара 1974, 5. априла 1974, 19. априла 1974, 20. септембра 1974, 26. јуна 1975, 30. маја 1975, 11. јула 1975. М. Костић, М. Коцић, *Производња и прерада грожђа на подручју Тимочке крајине*, Развитак 5/1971, с. 11—15.

⁹⁶⁾ ПК „Крајина“, са површином од 6575 ha, запошљавао је крајем 1974. године свега 433 радника, а „Крајина-вино“, почетком 1975. године, свега 260. — „Тимок“, 4. априла 1975. и 30. маја 1975. Лист „Тимок“ (9. маја 1975.) доноси податак да око 80% радно способног становништва општине Неготин живи под пољопривреде, а да је у радном односу само 9,6%, док је републички просек 21%. „Због неразвијености општинске привреде, преко 7000 људи је на привременом раду у иностранству“. У другом броју истог листа (30. маја 1975) каже се да је у друштвеном сектору запослено 6500 лица, а да је исто толико на привременом раду у иностранству, па је зато потребно пре структуисати општинску привреду, посебно пољопривреду, која треба да прими повратнике. Јула 1975. године на Испостави за запошљавање у Неготину тражило је посао 1156 лица, од чега је било 974 неквалификованих и 512 до 30 година старости. — „Тимок“, 20. јуна 1975. — У друштвеном сектору пољопривреде општине Неготин (са шумарством и водопривредом) било је запослено (станје 30. септембра): 1977. године 598, 1978 — 553 а 1979. свега 377 лица — SGJ за 1978, 1979. и 1980. годину.

„Највеће интересовње за удруживање производње испољили су пољопривредници из неготинске општине. С пољопривредним комбинатом „Крајина“ дугорочну заједничку производну сарадњу до сад је уговорило 225 индивидуалних пољопривредника, а две пољопривредне организације у селу Рајцу, „Рубин“ и „Земљорадничка задруга“, удружиле су око 700 пољопривредника“. Исти лист (14. јануара 1976), извештавајући са седнице Скупштине регионалног Задружног савеза у Зајечару, доноси податак да је у региону удружене 2500, или 6,5%, пољопривредних домаћинстава, али да „... готово половина од 263 села нема ни једног удруженог земљорадника“. До почетка 1976. године Пољотехна, Ветеринарска станица и ПК „Крајина“ удружиле су 1132 производача, а „Крајина-вино“ склопила дугорочне уговоре о сарадњи са 2574 домаћинства. („Тимок“, 9. јануара 1976).

Табела 1.

*Кретање броја удружених пољопривредника
у Неготинској и Тимочкој крајини*

	Број домаћинстава* 1976.	31. XII 1977.	31. XII 1978.	Проценат удружених у односу на укупан број домаћин. у 1978.
Општина Неготин	12.481	1.144	1.375	1.420 11,4
Тимочки регион	56.229	3.667	6.347	7.718 13,7

*), „Подаци обухватају сва насељена места сем општинских центара“.

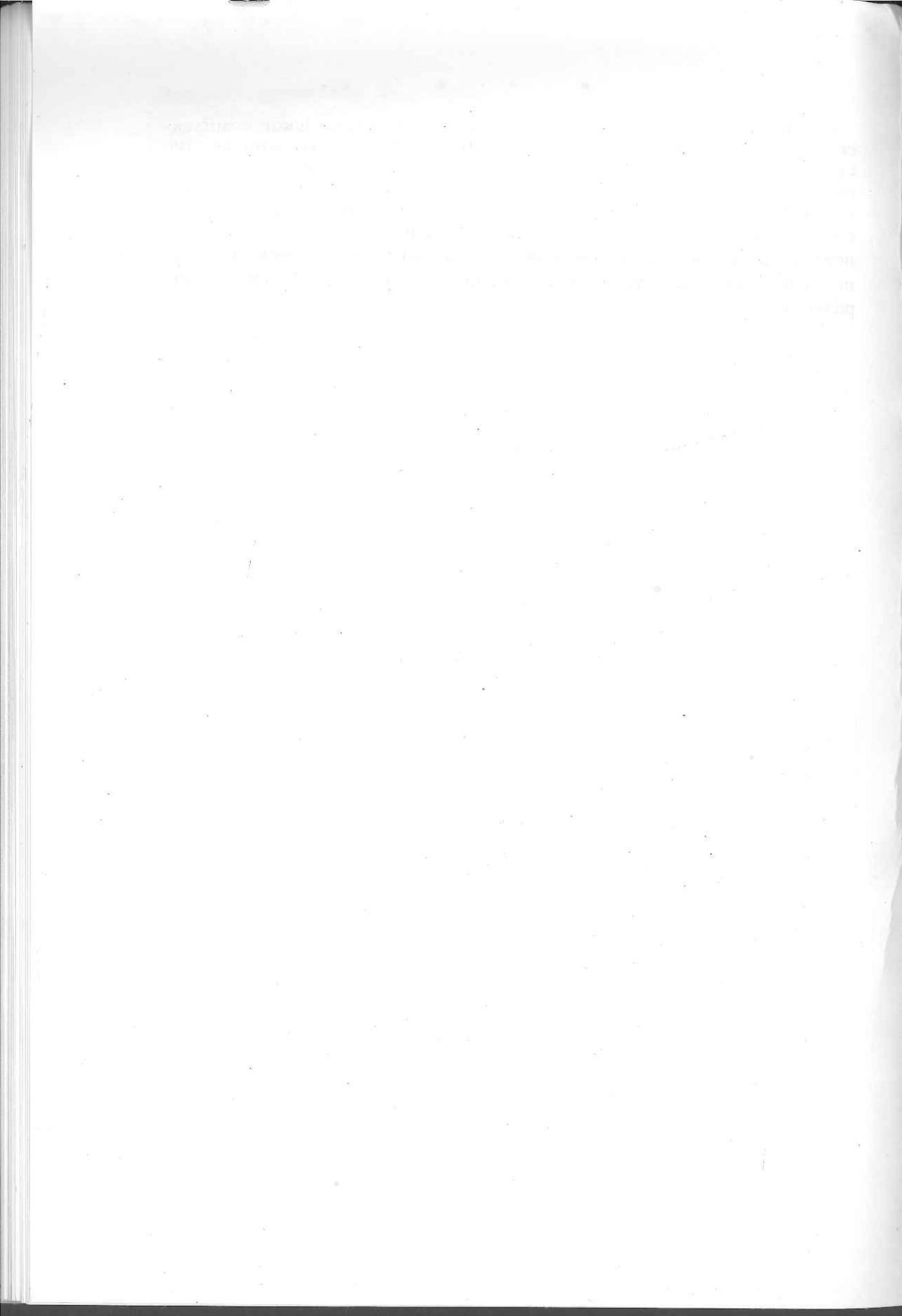
Извор: В. Р а ј к о в и ћ, Удруживање земљорадника у региону Тимочке крајине, Развитак 2/1979. с. 6.

Динамика удруживања знатно се разликује по општинама, различним организацијама и појединим селима. Из приложене табеле се види да је у 1976. години готово трећина укупног броја удружених домаћинстава у тимочком региону било у општини Неготин, а да је њено учешће у 1978. години опало на једну петину. На основу наведеног се може закључити да је у поменутој општини удруживање пољопривредника било најинтензивније у 1975. и 1976. години и да се у њој интензитет овог процеса, у односу на друге општине, смањио у следеће две године. У 1978. години, у општини Неготин било је удружене свакодевето домаћинство (11,4%), што је нешто испод регионалног просека (13,7%).⁹⁷⁾

⁹⁷⁾ Већи број удружених у односу на општину Неготин и просек за Тимочки регион, у 1978. години, имале су општине: Кладово (21,5 одсто), Зајечар (17,6 одсто), Књажевац (17,5 одсто) и Сокобања (15,5 одсто) а мањи број општине: Больевац (7,7 одсто), Бор (6,6 одсто) и Мајданпек (3,6 одсто). — В. Р а ј к о в и ћ, Удруживање земљорадника у региону Тимочке крајине, Развитак 2/1979, с. 6. Упоредити: V. R a d o m i r o v i ć, Reprodukcija seljačkog gazdinstva i udruživanje poljoprivrednika, Sociološki pregled 1/1977, с. 71—86.

* * *

Све су видљивији знаци стварања агро-индустријског комплекса и планирања производње, али се још увек осећа снажно дејство стихијности тржишта и нестабилних цена. Проширена је здравствена заштита пољопривредника. Извршена је регионализација здравствене службе, мреже средњих школа итд. Конституишу се и много бројне и општинске регионалне интересне заједнице, јављају се нови садржаји у раду месне заједнице, а оживљавају и неке културне активности на селу. Пољопривреда и село улазе у нови период развоја.

V. НЕКОЛИКО КАРАКТЕРИСТИЧНИХ ПРОМЕНА

1) Промене у величини насеља, кретању и неким структурама становништва

Осврнућемо се на промене у величини насеља и порасту, односно природном и механичком кретању становништва, као и на неке карактеристичне промене у структури становништва, јер се у њима на егзактни па и на синтетички начин изражавају економске, друштвене и културне промене.

Табела 2.
Величина насеља Неготинске крајине у 1971. години

Број становника	Влашка села апс. бр. 0/%		Српска села апс. бр. 0/%	
До 999	6	27,3	8	50,0
1000 — 1999	9	40,9	8	50,0
2000 — 2999	5	22,7	—	—
Више од 3000	2	9,1	—	—
Укупно:	22	100,0	16	100,0

Просечна величина крајинског српског села износила је, у 1971. години, 1011 становника, док је влашко село, у просеку, знатно веће — чак 1653 становника.

Из ове табеле и табела 4 и 6 у прилогу види се да је скоро свако треће влашко село у 1971. години имало више од 2000 становника. Два највећа села у општини налазе се у брдско-планинском подручју — Јабуковац (3886) и Уровица (3471). Остале велике села налазе се у равничарској зони — Кобишница (2876), Радујевац (2799), Буковче (2677), Прахово (2455), Душановац (2408). Ваља, међутим, рећи да су Кобишница и Буковче спојена насеља, јер их дели само сеоска улица. Заједно, ова два села су 1961. године имала чак 5617 становника. Овако велика насеља почела су да се формирају још током XIX века (упоредити прилог 3). Она су, по својој величини, погодан оквир за развој друштвених и културних институција.

Најмања крајинска села налазе се, претежно, у тимочкој зони, мада се најмања влашко села налазе у свим географским зонама.

У равничарској зони су приградска села Самариновац (990) и Милошево (813), затим, прекотимочка села Ковилово (852), Црномасница (630) и с леве стране Тимока Вељково (443). Вратна, у брдско-планинској зони, има 558 становника.

Остале насеља (1—2 хиљаде становника) су најбројнија и такође се налазе у све три зоне, али мањом у прелазној (упор. карту 2 у прилогу): Михајловац 1755, Плавна 1641, Мокрање 1409, Дупљане 1170, Мала Каменица 1165, Малајница 1137, Слатина 1113, Злокуће 1077 и Србово 1030.

Додајмо још да ни 1971. године у општини нису постојала мешовита насеља што је, свакако, индикативан показатељ индустријске неразвијености општине.

Табела 3.

Индекс пораста становништва у селима Неготинске крајине

Индекс пораста	1971/1948.				1971/1961.			
	влашка		српска		влашка		српска	
	апс. бр.	%	апс. бр.	%	апс. бр.	%	апс. бр.	%
до 89,9	5	22,8	14	87,5	3	13,7	10	71,4
90—99,9	8	36,3	2	12,5	14	63,6	6	28,6
100 и више	9	40,9	—	—	5	22,7	—	—
Укупно:	22	100,0	16	100,0	22	100,0	16	100,0

Из приложене табеле и поменутих табела у прилогу види се да су села Неготинске крајине у послератном периоду имала веома различит темпо пораста становништва. Најбрже се становништво смањивало у тимочкој и брдско-планинској зони и брже у српским него у влашким селима. Српска тимочка села имала су веома изразит негативан пораст становништва. Индекс пораста 1971/1978. износио је у Рогљеву, Рајцу, Браћевцу, Тамничу и Смедеревцу између 71,7 и 79,4. Такође и у влашким селима исте зоне — Мокрању (70,7), Вељкову (81,0), Црномасници (81,6), а у брдско-планинском подручју Јабуковац (85,4) и Плавна (88,6). Затим следе Дупљане, Малајница итд. У влашким селима спорије се смањује број становника, и то мањом тек са пописом становништва из 1961. године.

Међу селима која су одржала или увећала становништво 1971. у односу на 1948, па и 1961, нема села српске говорне групе. Чак две петине села влашке говорне групе одржало је или чак повећало број становника у 1971. у односу на 1948. годину. То су: Буковче (100,0), Михајловац (100,6), Кобишница (100,8), Милошево (102,9), Радујевац (103,4), Злокуће (106,1), Србово (108,3), Самариновац (109,3) и Прахово (112,3). Позитиван пораст у периоду 1961—1971. имало је само пет села: Радујевац (101,2), Злокуће (102,0), Србово (103,1), Милошево (104,9) и Самариновац (109,0). Све су то мањом економскијака села, и сва су, осим Злокућа, смештена у равничарској зони у близини Прахова и Неготина. Сва ова насеља која су у периоду 1961—1971. године имала позитиван пораст становништва „имала су,

сем Србова, негативан природни прираштај, што указује да је пораст становништва резултат миграционе компоненте“.¹⁾

Овакви смерови у одвијању процеса пораста становништва у Неготинској крајини у вези су са смештајем становништва по рељефним или висинским зонама (тзв. хипсометријски размештај), ниским природним прираштајем, али и поменутим економским кретањима. „У општини Неготин већина становништва такође живи у најнижој рељефној зони (17 насеља, преко 1/2 укупног становништва). Већина становништва живи у неготинској равни и равницама дуж Тимока и Дунава. У овој најнижој рељефној зони становништво у сеоским насељима је опало за 5,43%, у односу на 1961. годину. Насеља друге рељефне целине смештена су у прелазном појасу између равнице и површи. У овој рељефној целини живи скоро 1/3 укупног становништва општине. У односу на 1961. годину, становништво се смањило за 8,72%. Становништво осталих зона смештено је на вишим деловима површи, и у тим подручјима становништво брже опада“.²⁾

Упркос томе што се град Неготин, као општински центар, у периоду 1961—1971. просечно годишње повећавао за 274 становника, укупно становништво у општини се у истом периоду смањивало за 157 становника просечно годишње.

У читавом послератном периоду запажа се повећање броја насеља која имају негативан пораст становништва. „У периоду 1948—1953. године, пад броја становника запажамо у девет насеља, у периоду 1953—1961. године у 26 насеља и у периоду 1961—1971. у 35 насеља“³⁾ (односно у 33 насеља — М. М.).

До 1961. позитиван пораст становништва имала је и општина као целина, а у њеном оквиру, осим Неготина, још и 15 села: Буковче, Ћрномасница, Чубра, Кобишица, Прахово, Радујевац, Самариновац, Србово, Злокуће, Мала Каменица, Михајловац, Слатина, Штубик, Уровица и Вратна⁴⁾. Занимљиво је да су осим Чубре и Штубика, остала села влашка.

У периоду између два рата Неготинска крајина је споро надокнађивала директне и индиректне ратне губитке у становништву. Цела општина је имала мање становника 1931. него 1910. године, а град Неготин је имао готово исти број становника као 1900. године.⁵⁾ Осим ратних губитака и ниског природног прираштаја, то показује опадање значаја Неготина и његов спори развој, а такође и то да је слабо привлачно околно становништво у првој деценији после првог светског рата, а, може се рећи, и у целокупном међуратном периоду. Ратне губитке у становништву надокнадила су 1931. само 13 од

¹⁾ А. Д. Жикић, *Популацијске карактеристике и процеси у Неготинској крајини*, Развитак 4—5/1973, с. 37.

²⁾ Ј. Жикић, *Хипсометријски размештај становништва источне Србије*, Развитак 3/1977, с. 41.

³⁾ А. Д. Жикић, *Популацијске карактеристике...*, с. 37. Последња бројка у цитату вероватно је штампарска грешка, јер треба да стоји 33 umesto 35 (упоредити табеле 4 и 6 у прилогу). У тексту и аутор помиње шест насеља у којима се повећавало становништво.

⁴⁾ Ibidem, с. 37.

⁵⁾ Упоредити: ibidem, с. 37.

укупно 39 насеља: Вратна, Малајница, Плавна, Уровица, Буковче, Милошево, Прахово, Самариновац, Србово, Мала Каменица, Михајловач и Слатина.⁶⁾ То су, дакле, само нека севернокрајинска влашка села из све три рељефне зоне.

Природно кретање становништва, тј. природни прираштај као однос наталитета и морталитета, у источној Србији, па и Тимочкој и Неготинској крајини, био је предмет интересовања многих истраживача, па се на његовом кретању нећемо детаљније задржавати.⁷⁾

Истраживачи констатују да су контрола рађања и систем једног детета захватили читаво подручје источне Србије, иако не свуда у исто време и са подједнаким интензитетом. У табели 8 у прилогу, јасно се види утицај ратних година на кретање стопа наталитета, морталитета и природног прираштаја, као и смењивање периода благог позитивног пораста, стагнације, а нарочито, дугорочно посматрано, стална тенденција опадања стопе природног прираштаја, јер се наталитет брже смањивао од морталитета. Такође се констатује да су денаталитетне тенденције запажене и код српске и код влашке говорне групе.

С. Павловић запажа да је стопа наталитета у срезу Зајечар, у периоду 1960—1963. износила само око 11 промила „а природни прираштај кретао се од 0,9 до 1,6 промила. Сигурно да је овакав прираштај најслабији у СФРЈ где се наталитет у просеку за последњих 10 година кретао око 22, а стопа природног прираштаја 12,1“.⁸⁾

Други истраживач констатује да је стопа наталитета у данашњој Неготинској крајини у периоду 1961—1969. године била нешто виша него у општинама Зајечар и Бор, али такође и то да је ова општина током целог послератног периода, а и у предратном периоду, имала више стопе морталитета. У Неготинској крајини „опште стопе морталитета су изнад уже Србије и СФРЈ. Морталитет је у поратном периоду најпре опадао, а затим лагано почeo да расте, због демографског процеса старења становништва. Насеља са ниским наталитетом показивала су високе стопе морталитета, нарочито насеља српске говорне групе“. Током 1960-их, међутим, у граду Неготину приметан је пад стопе смртности одјачади на ниво који је најнижи не само у региону него и у ужој Србији.⁹⁾ У периоду 1969—1974. ова стопа је опала чак и на мање од 20% (упореди табелу 4). Као што се из табеле 4 види, у периоду 1962—1978. општина Неготин имала је позитиван природни прираштај, и то врло низак, само у 1973 и 1974. години. У периоду 1963—1969. само је град Неготин имао континуирани „позитивни природни прираштај, али на ниском

⁶⁾ Ibidem, c. 37.

⁷⁾ М. Ж. Весић, Контрола рађања и појава депопулације у источној Србији (I—III), Развитак 1/1967, с. 25—36 и 2/1967, с. 17—27; С. Правановић, „Бела куга“ у тимочким селима, Развитак 3/1962, с. 42—47; С. Павловић, Проблем природног прираштаја у срезу Зајечар, Развитак 1/1965, с. 13—17; А. Д. Жикић и ћ, Популацијске карактеристике и процеси у Неготинској крајини, Развитак 4—5/1973, с. 34—36; М. Радовановић, Карактеристичне миграције и промене у Сmedовцу у условима депопулације, Развитак 6/1966, с. 29—40; В. Стојанчевић, Кнез Милош и источна Србија, с. 129—130; Т. П. Вукановић, Контрола рађања у источној и јужној Србији, Врањански гласник, књ. VI, 1970, с. 157—213.

⁸⁾ С. Павловић, наведено дело, с. 13.

⁹⁾ А. Д. Жакић, Популацијске карактеристике..., с. 34—35.

нивоу". У последње поменутом периоду „само су насеља Србово, Уровица и Злокуће имала позитиван природни прираштај. У 1969. години, од 39 насеља, само је 12 насеља имало позитиван природни прираштај“.¹⁰⁾ Према томе, можемо закључити да су Неготинску крајину у велико захватили денаталитетни или депопулациони процеси, односно такозвана бела куга.

Табела 4.

Кретање стопа наталитета, морталитета, природног прираштаја и умрле одојчади (на 1000 живорођених) у општини Неготин у периоду 1962—1978. године

Година	Стопа наталитета	Стопа морталитета	Стопа природног прираштаја	Стопа умрле одојчади
1962.	11,2	12,8	— 1,6	78,3
1963.	10,5	12,6	— 2,1	59,4
1964.	10,4	14,6	— 4,2	60,2
1965.	10,3	11,9	— 1,6	45,0
1966.	11,2	12,2	— 1,0	47,8
1967.	11,1	13,2	— 2,1	37,0
1968.	11,8	12,4	— 0,6	28,8
1969.	12,7	14,4	— 1,7	14,9
1970.	12,1	13,5	— 1,4	19,3
1971.	12,4	12,7	— 0,3	16,5
1972.	12,9	13,4	— 0,5	18,2
1973.	12,7	12,4	— 0,3	19,9
1974.	13,8	12,7	— 1,1	19,4
1975.	12,8	13,6	— 0,8	23,2
1976.	11,9	12,8	— 0,9	27,6
1977.	12,2	13,2	— 1,0	25,8
1978.	10,6	13,0	— 2,4	20,8

Извор: SGJ од 1964. до 1980. године.

Напомена: Стопе за период 1976—1978. израчунано аутор у односу на број становника општине у 1971. години (63706). Живорођених је у овим годинама било: 761, 775, 673, а умрлих 818, 842 и 826.

Стопе наталитета, морталитета, природног прираштаја и умрле одојчади у 1962. и 1963. за општине Брза Паланка и Јабуковац, према истом извору, износиле су:

Брза Паланка

	наталитет	морталитет	прираштај	одојчад
1962.	12,5	10,5	2,0	71,0
1963.	10,6	11,8	— 0,8	43,5

Јабуковац

1962.	10,2	11,1	— 0,9	31,3
1963.	14,4	10,8	— 3,6	23,7

Значајне су и промене у миграцијама становника. Садашње по-дручеје општине Неготин имало је, према попису из 1961. 78,3% дномородног становништва, а према попису из 1971. нешто мање —

¹⁰⁾ Ibidem, с. 35.

74,6%. Слично смањење домородног становништва примећује се и у граду Неготину — са 35,6% на 32,7%. Посматрајући општину у целини, истраживач констатује да 1971. године за разлику од других општина, број досељеника из исте општине приближно је једнак броју досељеника из других општина наше републике“.¹¹⁾

Разматрајући резултате пописа из 1961. он констатује: „Највише досељеника примила су насеља: Михајловач, Слатина, Јабуковац, Штубик, Вратна, Буковче, Чубра, Кобишница, Милошево, Мокрање, Прахово, Радујевац, Речка, Самариновац и Тамнич. Највише досељеника је из насеља брдско-планинске зоне. Највише се доселило у периоду 1958—1961. године“.¹²⁾ Дакле, међу насељима са највише досељеника је свако друго влашко и тек свако четврто српско село.

По попису из 1971. године, у општини Неготин констатована су и нека села са имиграционим обележјима. „Имиграциона насеља су Буковче, Душановац, Кобишница, Ковилово, Милошево, Михајловач, Мокрање, Прахово, Радујевац, Рајац, Речка, Самариновац и Чубра, дакле економски јака насеља неготинске равни и долине Тимока“.¹³⁾

У Неготинској крајини обављена су и нека теренска истраживања о обиму и смеровима исељавања односно досељавања, а такође и о неким правцима кретања дневних миграната. „Теренским истраживањима дошло се до податка да се у насеља садашњег подручја комуне иселило 91, а доселило 223 (подаци се односе само на сеоска насеља, без града). Подаци се односе на цео послератни период. Највише се исељавало из насеља брдско-планинске зоне, а досељавање је било највеће у насеља неготинске равни. У Прахово се доселило око 100 домаћинстава из Мироча, Уровиће и Јабуковца, у Чубру 15 домаћинства из околине Пирота и Бабушнице. Као што се види, емигрантска насеља су Плавна, Уровића, Малајница и Дупљане.“

Два су правца кретања дневних миграната, према Неготину и према Прахову, и нешто мање према Зајечару и Брзој Паланци. Године 1964. било је према Неготину 192 дневна мигранта, а према Прахову 220. У 1973. години према Неготину је било 183 дневна мигранта, а према Прахову 489. Број дневних миграната према Неготину се смањио, а повећао према Прахову, заправо, тај се број удвоstrучио. У овај број урачунати су запослени а не и ученици. Највише дневних миграната је из Видровца (70), Радујевца и Душановца. Гравитациона сфера Неготина и Прахова у погледу дневних миграната поклапа се са границама садашњег подручја комуне¹⁴⁾.

Овде још ваља додати да већина запослених у Хемијској индустрији, Прахово станује у Неготину (где је још крајем 50-их година подигнут стамбени блок у Борској улици) или у суседним селима, а најчешће долазе на посао локалним аутобусима (тзв. раднички ло-

¹¹⁾ Исто

¹²⁾ Исто

¹³⁾ А. Д. Жикић, *ibidem*, с. 35.

¹⁴⁾ *Ibidem*, с. 36; Са концентрацијом мреже осморазредних школа и увођењем аутобуских линија за ученике који путују, знатно се повећао број ђака-путника. У школској 1973/74. години на подручју општине Неготин било је 883 ученика осмогодишњих школа који свакодневно путују у школу. Њихов је успех слабији него успех ученика који не путују. У вишим разредима основне школе било је на крају првог полугодишта те школске године 63% ученика без слабих оцена а ђака путника 63%. Упоредити: „Тимок“, 29. марта 1974.

кали). Индустријска колонија у Прахову је релативно малобројна, обухвата фабрички и пристанишни део, и надовезује се на сеоски део насеља. Услед наведеног, Прахово није ни по попису 1971. мешовито насеље.

Из табеле 12 у прилогу се види да знатан број запослених ради изван места свог сталног боравка. Понегде број ових радника достиже $3/4$, па и $4/5$ од укупног броја запослених. Изразито велики број ових радника је из села око Прахова: Душановац, Радујевац, Буковче, Кобишица, Самариновац, Србово, Милошево, итд. Према постотку путујућих радника, у односу на укупан број запослених у селу, релативно највише ових радника имају: Самариновац (94%), Буковче (93%), Душановац (89%), Србово (86%) и Злокуће (82%), а релативно најмање: Прахово (13%), Уровица (26%), Јабуковац (31%) и Вратна и Ковилово (по 36%).

Табела 5.

Запослени у земљи и иностранству ван подручја општине Неготин

(децембар 1976)

	Запослени у иностранству		Запослени у земљи ван подручја општине		Укупно	
	број	%	број	%	број	%
Влашка села	5.051	86,6	780	13,4	5.831	100,0
Српска села	456	36,1	809	63,9	1.265	100,0
Укупно:	5.507	77,6	1.589	22,4	7.096	100,0

Извор: Табела 13 у прилогу

У Неготинској крајини су посебно значајне радне миграције ван подручја општине. Крајем децембра 1976. године, чак 7096 лица било је запослено ван подручја општине, у земљи и иностранству. Отприлике толико је било запослених и у општини Неготин, крајем септембра 1975. године (7104).¹⁵⁾ Од оних који раде ван општинске територије, више од три четвртина запослено је у иностранству.

У вези с овим истаћи ћемо само неколико момената. Такозване спољне радне миграције су у неготинској општини веома изражене. Стопа миграната, према укупном становништву, била је 1971. преко три пута већа од просека за ују територију Србије (упоредити прилог 10). Према пописним резултатима из 1971. године, са подручја општине Неготин било је на раду у иностранству 4472 лица, што је равно половини ($50,4\%$) од укупно 8881 лица на раду у иностранству из читавог Тимочког региона.¹⁶⁾ Ове су се миграције одржале и још више омасовиле у првој половини седамдесетих година. Број радника у иностранству већи је децембра 1976. у односу на март 1971. за приближно 23% . Максимум је достигнут у периоду 1973 — 1975. када је, изгледа, као што смо видели, бројка дистизала 6,5 па и 7 хиљада.

¹⁵⁾ Statistički godišnjak SFRJ za 1976. godinu.

¹⁶⁾ Т. Радић, *Одлазак радника са подручја Тимочке крајине у иностранство ради привременог запослења*, Развитак 6/1971, с. 24.

То значи да се број повратника повећао у другој половини седамдесетих, с обзиром на то да је кулминација запошљавања у западноевропским земљама била у 1973. години, када се процењивало да је у овима било око 15 милиона страних радника.

Ако се упореде табеле 6 у тексту и табеле 12 и 13 у прилогу, као и карта 2, запазиће се да је динамика одласка била различита по појединим насељима. Релативно посматрано, највише је порастао број запослених у Малајници, Плавни и Дупљану, дакле у брдско-планинским селима, али, мада знатно мање, и у Прахову, Самариновцу, Слатини, Душановцу, Кобишници, Србову, Милошеву и Буковчу, дакле у равничарским селима у близини Прахова и Неготина. Ови подаци указују на изразиту експанзивност спољних радних миграција у Неготинској крајини и редослед, односно фазе у њиховом територијалном ширењу.

Ако се пажљиво погледа табела 6 у тексту и карта 2 у прилогу, може се уочити врло изразит територијални континуитет, како код високих тако и код нискких стопа. То упућује на претпоставку о знатном утицају села у суседству на повећање броја оних који се запошљавају у иностранству. Највећу стопу у 1976. години (30,77%) имао је Душановац, суседно село Михајловца, које је имало највећу стопу (25,8%) у 1971. години. Од укупног броја запослених из села српске говорне групе, а који су запослени ван општинске територије, само је 36,1% на раду у иностранству, а из влашке говорне групе чак 86,6%. Ова тенденција се може уочити још у 1971. години, (карта 2), на примеру тимочких српских и влашчких села, која су, мање-више у истој географској, па и привредној зони. С једне стране, српска села: Браћевац, Рајац, Тамнич, Рогљево и Смедеревац, са ниским стопама, а, с друге стране, влашка села: Црномасница, Злокуће, Ковилово, Вељково и Мокрање, са високим па и врло високим стопама (Злокуће је са стопом од 21% било одмах иза Михајловца). Ове разлике у карактеру радних миграција одражавају се на изглед, уређење и целокупни друштвени живот што се врло лепо и већ на први поглед може уочити ако се погледају панораме српског села Рајац и влашког села Злокуће, суседних села које раздваја само река Тимок.

С друге стране (табела 13), Видровац, Карбулово, Поповица, Тријане, Чубра и Штубик имала су у 1976. години више запослених у иностранству него у земљи ван подручја општине, што значи да се ова врста радних миграција донекле проширила и на нека села српске говорне групе, на површинама изнад неготинске низије, а ова су села мање-више суседна са селима влашке говорне групе. Међутим, број радника на раду у иностранству из ових села је релативно мали.

Плавна је једино село влашке говорне групе у општини Неготин које је у 1976. години имало више запослених у земљи (ван општине) него у иностранству. Средином седамдесетих година, тридесетак мештана Плавне било је запослено у суседној општини Мајданпек, а знатан број становника из тимочких села Неготинске крајине

— у зајечарској општини. Према казивању самих мештана, знатан је број запослених у Словенији из Јабуковца, Плавне, Дупљана, Малајнице, Мале Каменице, посебно из Мокрања.

Табела 6.

Број запослених у иностранству са подручја Неготинске крајине у 1971. и 1976. години, стопе запослених (у односу на број активног становништва 1971) и динамика кретања запослености у иностранству

Село	1971.	1976.	Стопа 1971.	Стопа 1976.	Индекс 1971=100
1. Вратна	47	61	10,9	14,1	129,8
2. Уровица	413	411	14,8	14,9	99,5
3. Јабуковац	249	213	8,5	7,3	85,5
4. Плавна	15	41	1,0	2,7	273,3
5. Малајница	22	72	2,4	7,7	327,3
6. Дупљане	66	143	7,1	15,3	216,7
7. Слатина	151	223	18,3	27,0	147,7
8. Михајловац	365	388	25,8	27,5	106,3
9. М. Каменица	194	194	21,6	21,6	100,0
10. Душановац	426	595	22,0	30,7	139,7
11. Милошево	105	144	18,1	24,8	137,1
12. Самариновац	134	202	17,3	26,1	150,8
13. Прахово	139	240	8,0	13,9	172,7
14. Радујевац	323	407	15,1	18,9	126,0
15. Србово	118	162	14,4	19,8	137,3
16. Кобишица	315	436	15,4	21,3	138,6
17. Буковче	303	410	15,6	21,1	135,3
18. Мокрање	155	180	16,2	18,8	116,1
19. Вељково	48	46	15,7	15,0	95,8
20. Злокуће	225	253	25,7	28,9	112,4
21. Ковилово	109	132	15,6	19,0	121,1
22. Црномасница	98	98	18,6	18,6	100,0
Укупно	4020	5051			125,6

Извор: табеле 12 и 13 у прилогу

Готово сва равничарска села, која су у исто време и села влашке говорне групе, уз њих још и Видровац, Михајловац, Слатина, а безмalo и Штубик, имају преко 90% запослених у иностранству (у односу на друга подручја у земљи, ван општине). Ово указује на известан праваци диференцијације између зона, али и извесног изједначавања, у погледу овог обележја, међу неким селима обеју говорних група.

На неке карактеристичне разлике у демографским и економским обележјима општине Неготин, у поређењу са општином Кладово и, посебно, просеком за територију уже Србије, указују подаци у табели 10, у прилогу: од негативног пораста и негативног природног прираштаја, преко знатно већег удела старог, домородног и пољопривредног становништва, нижег националног дохотка, низких

приноса основних ратарских култура, до двоструко нижег промета, и двоструко нижих стопа запослености, студената и ученика, у неготинској општини у односу на просек за Србију.

Демографски процес старења крајинског становништва наставља се убрзаним темпом. Док је 1953. у општини било 14% становништва са 60 и више година старости, а 1961. године 15,8%, у 1971. овај се удео повећао на 21,2%. Висок проценат старих забележен је претежно у селима српске говорне групе. Међу осам села са више од 20% старог становништва налази се и Вељково, а више старог него младог становништва (до 14 година) имају и Буковче, Кобишница Ковилово, Радујевац и Црномасница. Дакле, све тимочка села, укључујући и равничарска села на самом његовом ушћу у Дунав. У целој општини 22 од укупно 39 насеља имало је 1971. више старог него младог становништва.¹⁷⁾

Пољопривредно становништво, између два последња пописа, смањио се у општини за приближно 10%, тако да у 1971. износи 75%, што је још увек врло висок проценат, двоструко већи од југословенског просека, и за 31% већи од просека за ужу Србију. Од села влашке говорне групе, осим Прахова (55%) и неких равничарских и приградских села (тачније, прииндустријских — у односу на Прахово — Самариновац има 83%, Милошево 84%, Буковче 87%, Кобишница 88%, уз њих још и тимочко село Вељково 84%) сва осталла имала су 1971. више од 90% пољопривредног становништва — Маљаница 97%, а Уровица и Дупљане чак 98%.¹⁸⁾

Па ишак, мање или више и на различите начине, професионална диференцијација захватила је и крајинско влашко село (упоредити прилог 12 и наведене изворе). Професионална структура села овде се усложњава не само с обзиром на интензивне радне миграције него и с обзиром на запосленост у локалној индустрији, земљорадничким задругама и пољопривредним комбинатима, грађевинарству, занатству, саобраћају, трговини и угоститељству, просветним и здравственим установама итд. Навешћемо неколико различитих типова професионалне структуре села, с обзиром на положај и величину села, удаљеност индустрије, развијеност поједињих грана делатности, утицаја радних миграција, итд.

У Прахову је, на пример, 235 запослених у индустрији, чак 124 у саобраћају (речно бродарство, пристаниште, железница, аутобуски превоз радника и сл.), у грађевинарству 44, трговини и угоститељству 34, културно-социјалној делатности 20, у занатству и делатности друштвених и државних служби по 13 итд. Ово је, очито, веома хетерогена професионална структура, а то је и најхетерогенија структура у селима Неготинске крајине. Сличну структуру, али са мањим уделима, имају Самариновац, Милошево, Душановац, Радујевац, Буковче и Кобишница, села најближа Прахову.

¹⁷⁾ А. Д. Жикић, *Ibidem*, с. 38; „У општини Неготин постоји (1976. године — М. М.) 516 регистрованих старачких домаћинстава, од којих 105 прима социјалну помоћ. То су домаћинства чији су чланови породице са радном неспособношћу преко 75 одсто или су без наследника. Међутим, код овога треба истаћи и то да се после смрти оваквих лица јављају лица са уговорима о доживотном издржавању по основу којих добијају — наслеђују заоставштину“ — *Analiza o dostignutom nivou životnog standarda na selu...*, с. 5.

¹⁸⁾ *Popis stanovništva i stanova 1971., knj. XI*

Међутим, Кобишица и Буковче су подједнако удаљене од Прахова и Неготина, уз то су и спојена насеља и слична по величини и броју активних лица, али имају унеколико различиту структуру активног становништва по гранама делатности. У Буковчу: у грађевинарству 38, индустрији 31, занатству 28, културној и социјалној делатности 18, трговини и угоститељству 14, саобраћају 11 итд. У Кобишици: у занатству 38, грађевинарству 24, саобраћају 22, затим у индустрији 17, културној и социјалној делатности такође 17, трговини и угоститељству 9, итд.

Овде вала да додати да је у Кобишици основана прва уговорна организација удруженог рада у Србији у области занатства (кројачка радионица), која је временом развила специјализовану производњу за тржиште (у њој раде и мештани Буковча). С друге стране, у овим селима је још током педесетих година постојало велико интересовање за кројачке курсеве. Шивење нове одеће у овим богатим селима, и не само у њима, посебно за поједине празнике, било је веома раширено, што се одржало али у мањем обиму због продора конфекције.

Највише активног непољопривредног становништва у занатству, у односу на све остale гране, имају Јабуковац (чак 42), Макрање (17) и Ковилово (4). У Јабуковцу следе: културна и социјална делатност (28), грађевинарство (15), трговина и угоститељство (8), саобраћај (4) итд. У Уровици је у културној и социјалној делатности 23, грађевинарству 6, а у осталим гранама по два и мање активних становника. Видимо да постоје знатне разлике између ова два, по величини и географској зони, слична насеља, јер је, очито, Јабуковац задржао извесну традицију варошице. Према томе, услед различите развијености поделе рада, поменута велика насеља, с обзиром на положај и функције насеља и удаљеност индустрије, имају различит степен и правце професионалне диференцијације.

Највише запослених у културној и социјалној делатности, више него у другим гранама, имају: Уровица (23), Михајловић (15), Вељково (7) и Вратна (7). Из табеле 12 у прилогу види се да су нека села (Ковилово, Дупљане, Малајница, Мала Каменица) једва имала између 11 и 19 запослених, па се и не може говорити о некој значајнијој професионалној диференцијацији.

У вези с веома интензивном градњом стамбених и економских зграда и такозваном моторизацијом крајинског влашког села последњих година, управо од пописа наовамо, знатније се повећао број грађевинских радника, аутомеханичара итд. Радне миграције, према томе, и индиректно усложњавају социо-професионалну структуру села.

Погледајмо како се социо-професионална структура одражава на професионалну оријентацију сеоске омладине, јер је то на неки начин и будућност те структуре. Од укупно 51 ученика осмог разреда основне школе у Кобишици (коју похађају ученици из Кобишице, Буковча и Србова), које смо анкетирали крајем школске 1975/76. године, њих 22, или 43,1%, навело је да ће наставити школовање а њих 29, или 50%, да неће наставити да похађа школу. Од оних који настављају школовање шест се определило за хемијску или техничку школу, пет за гимназију и исто толико за „трговачку“ школу, четири за медицинску и по један за педагошку ака-

демију у Неготину и средњу економску школу. На овакву оријентацију у избору школе добрим делом је утицала постојећа мрежа средњих школа у Неготину, па и Зајечару, као и могућност запослења у хемијској индустрији у Прахову.

Занимљиви су одговори 29 ученика који не настављају школовање. На питање које би занимање највише волели да обављају, око две трећине ових ћака (18) одговорило је да би волело да обавља кројачко занимање (17 ученица и 1 ученик), два ученика би волела да постану трговци и исто толико аутомеханичари, а по један инжењер, радник у иностранству, пољопривредник, док би једна ученица волела да буде домаћица. Два ученика нису одговорила на ово питање.

Занимљива су опредељења ученика за техничку школу аутомеханичарског смера, као и разлози које наводе за преференцију овог занимања. Од 13 ученика из Јабуковца који су одговорили да ће наставити школовање, њих тројица се определило за аутомеханичарску струку. Њих двојица су као разлог избора навели велике зараде: „Желим да имам велику плату“, „Зато што се може зарадити добра пар“ . Слично је одговорио и ученик из Михајловца — „Зато што се добро заради“, као и ученик из Прахова: „Јер је велика плата“ .

Још један важан разлог наводи се при избору овог занимања. Два ученика из Мокрања наводе да желе да буду аутомеханичари: „Зато што имам пуно машина и нема ко да води рачуна о њима“ и „Зато што ме при доласку из школе чекају машине у домаћинству“. Ученик из Злокућа ће наставити техничку школу, али би волео да се бави обрађивањем земље — „јер имам потребне машине за то“. Ученик из Буковча који не наставља школовање волео би да буде аутомеханичар због тога што му се „отац разуме у то“ .

Из наведеног се може закључити да је „моторизација“ присутна у свести сеоске омладине, да се аутомеханичарско занимање преферира због високих зарада, али и због све присутније механизације, потребе за њеним одржавањем и поправком, па и због даљег одржавања везе са поседом.

Навешћемо још неколико карактеристичних показатеља о променама у структури активног становништва. Удео активног становништва у примарном сектору у општини Неготин чак се и повећао између два пописа: са 84,7% у 1961. на 85,6% у 1971. Удео активног становништва у секундарним делатностима повећао се са 3,3% на свега 6,0%, док се удео терцијарног сектора смањио са 12,0% на 8,4%. Истовремено, град Неготин је између последња два пописа готово одржао удео примарног сектора (са 13,6% на 12,4%), удео секундарног сектора се повећао за приближно 2,5 пута (са 13,6% на 32,1%), а ово повећање се махом одвијало на рачун смањења удела терцијарног сектора (са 72,8% на 55,5%). Ипак се може закључити да и даље „Неготин као град остаје са трговинским, културно-просветним, здравственим и административним функцијама“.¹⁹⁾

Услед оваквих кретања у структури становништва „удео градског становништва у укупној популацији повећаво се спорије у од-

¹⁹⁾ А. Д. Жикић, *Популационске карактеристике ...*, с. 38.

носу на друге комуне овог региона". Иако се градско становништво готово удвостручило у периоду 1948—1971. године, његов удео у укупном становништву општине споро се повећавао — за 2 — 4% у пописним периодима, а износио је: 1948 — 9,7%, 1953 — 10,8%, 1961 13,2% и 1971 — 17,9%.²⁰⁾

Промене су се споро одвијале и у образовној структури становништва. Спори темпо смањења удела неписменог становништва је у вези, али само делимично, с повећањем удела старог становништва, јер је „највећи број неписмених био у насељима са нешто вишим наталитетом... За око 20 година проценат неписмених опао је за око 8%“.²¹⁾ Најбрже се смањивало број неписмених између последња два пописа у: Буковчу, Видровцу, Вратни, Карбулову, Кобишници, Ковилову, Малајници, Поповици, Смедеревцу и Трњану. С друге стране, Јасеница и Мала Каменица имају већи број неписмених него 1961. године. Услед тога, као што је речено, више него сваки пети становник Неготинске крајине је неписмен у 1971. години, по чemu је „ова комуна изнад комуна Бор и Зајечар и уже Србије“.²²⁾

Учешће становништва без школске спреме смањило се између последња два пописа само за 5,9%, а оних са четири разреда основне школе за 3,1%, тако да је без школске спреме или са четири разреда основне школе у 1971. години било чак 83,5% становника.

На основу анализе пописних резултата доиста се може закључити да структура становништва Неготинске крајине „још има преteжно аграрне карактеристике и особине недовољне писмености“.²³⁾ Ипак, ако не у образовној структури, радне миграције довеле су до промена у многим другим структурима сеоског живота.

2) Посед, газдинство и домаћинство

Земљишни посед, газдинство и домаћинство су економска основа сељаковог начина производње и потрошње. Из њих израстају или се око њих групишу многи друштвени односи у породици и селу, па и сам сеоски начин живота, а на њима се видљиво оцртавају глобалне друштвене и културне промене.

Од 109 900 ha укупних површина у општини Неготин у 1976. години, у приватном или такозваном индивидуалном сектору налазило се око 4/5, или 79,6%. Међутим, удео овог сектора се повећава с порастом површина продуктивнијих категорија земљишта: 86% пољопривредних површина, 90% обрадивих површина. Од укупних површина под виноградима чак је 92,4%, а ливада 94,3% у приватном сектору.²⁴⁾

У структури земљишног поседа приватног сектора обрадиве површине зазујимају готово 2/3 укупне површине (65,4%). Површина

²⁰⁾ Ibidem, c.39.

²¹⁾ Ibidem, c. 38.

²²⁾ Исто

²³⁾ Ibidem, c. 39.

²⁴⁾ Analiza o dostignutom nivou životnog standarda na selu sa aspekta ulaganja u objekte, stočni fond, mehanizaciju i opremanja domaćinstva, Zavod za društveno planiranje i razvoj SO Negotin, februara 1977, c. 3.

под пашњацима износи 6,5%, под шумама 26,5%, а неплодног земљишта је 1,6% укупних приватних површина.²⁵⁾

Под ораницама и баштама је 44,2% укупних површина, ливадама 14,2%, виноградима 5,8% а под воћњацима само 1,2% укупних површина, што је мање и од неплодног земљишта,²⁶⁾ што указује да се задржало традиционално одсуство воћњака у овом крају.

Међу засејаним усевима преовлађују житарице (3/4 ораницних површина, или 70,9%), док је мало учешће интензивних култура: повртарских 8,6%, индустријског била 2,1% и сточнокрмног била 12,4%. То показује да је и идивидуална ратарска производња још увек оријентисана претежно на производе за исхрану, што је карактеристика традиционалне пољопривреде.

Из табеле 10 у прилогу види се да у неготинској општини живи сразмерно више пољопривредног становништва на поседу већем од 5 ha (49%) у односу на просек за територију уже Србије (41%). Потребно је имати у виду да посед већи од 5 ha доминира у брдско-планинском подручју (нпр. 75% пољопривредног становништва Плавне, 60,5% Јабуковца итд. живи на оваквом поседу). Међутим, у равничарском делу само у Радујевцу 42,9% пољопривредног становништва у 1971. години живело је на поседу већем од 5 ha.²⁷⁾ Запажена је и појава да се земљишни посед води на више чланова једног домаћинства,²⁸⁾ као и појава спајања поседа односно домаћинстава.

У Неготинској крајини, према попису становништва из 1971. године, двоструко је више домаћинстава чији ји извор прихода пољопривреда и двоструко мање домаћинстава само са непољопривредним изворима прихода, у односу на републички просек, док је удео мешовитих домаћинстава исти (табела 10). Карактеристично је да се постотак пољопривредних домаћинстава у неким тимочким и брдско-планинским селима увећао у односу на 1961. годину (Злокуће, Ковилово, Црномасница, Јабуковац, Уровица).²⁹⁾ При том треба имати у виду да је приход од пољопривреде у општини Неготин сразмерно већи него у Србији и да су приходи запослених изван подручја општине, посебно оних у иностранству, знатни. „Рачуна се да 5507 запослених у иностранству увећавају годишње приходе за око 265 милиона динара, а 1589 запослених ван подручја општине за 60 милиона динара, што износи око 325 милиона.“ (Податак се односи на 1976. годину).³⁰⁾

Према томе, не узимајући у обзир радне миграције и приходе које оне доносе, не би се могао стечи реалан утисак о стварним изворима и висини остварених прихода крајинских домаћинстава.

²⁵⁾ Ibidem, c. 3.

²⁶⁾ Ibidem, c. 3.

²⁷⁾ Извор: *Popis stanovništva i stanova 1971, knj. XI*, c. 315.

²⁸⁾ *Analiza o dostignutom stepenu...*, c. 4.

²⁹⁾ Knjiga XVI Popisa stanovništva 1961, i knj. XII Popisa iz 1971. godine.

³⁰⁾ *Analiza o dostignutom stepenu...*, c. 9 и 11.

Табела 7.

*Опремљеност пољопривредних домаћинстава
трајним потрошним добрыма*

У процентима

Редни број	Врста добра	СФРЈ	СРС	Општина Неготин
1. Анкетирана домаћинства		1279	625	12763
1 Штедњак на чврсто гориво		90,2	90,3	100
2 Електрични штедњак		26,6	28,2	19,8
3 Бојлер		4,9	3,8	8,8
4 Радио-апарат		63,3	61,7	63,1
5 Телевизор		17,8	18,1	28,6
6 Фрижидер		20,6	20,0	33,5
7 Машина за шивење		27,0	27,8	36,0
8 Машина за прање		6,5	5,0	7,9
9 Собни намештај		36,4	38,2	30,7
10 Кухињски намештај — комплет		29,2	25,1	7,6
11 Бицикли		33,5	36,5	52,4
12 Мотоцикл		7,7	6,7	22,8
13 Путнички аутомобил		2,7	2,4	9,5
14 Трактор		8,8	9,6	24,0
15 Мотокултиватор		1,3	1,6	14,9
16 Камион		0,3	0,6	1,2
17 Млин чекићар		15,9	19,2	14,9

Напомена: „Опремљеност пољопривредних домаћинстава трајним потрошним добрыма исказана у релативним показатељима, а на бази анкетираних домаћинстава у СФРЈ и републици и извршене процене по МЗ на подручју општине“.

Извор: *Analiza o dostignutom nivou životnog standarda na selu, sa aspekta ulaganja u objekte, stočni fond, mehanizaciju i opremanja domaćinstva, Zavod za društveno planiranje i razvoj SO Negotin, februara 1977. godine.*

Из приложене табеле на страни 121 види се да је **опремљеност крајинског газдинства и домаћинства**, према већини показатеља, значајно, изнад републичког и југословенског просека. У опремљености газдинства и домаћинства посебно предњаче равничарска села (упоредити преглед по насељима у прилогу 14). Податак о слабој опремљености домаћинстава комплетним собним и кухињским намештајем у крајинском селу, посебно влашком, указује на низак степен културе становња.

Табела 8.

Динамика опремања индивидуалних пољопривредних газдинстава тракторима

Редни број	Година	Број трактора	Ланчани индекс	Базни индекс
1	1971.	546	—	100,0
2	1972.	680	129,7	129,7
3	1973.	1.504	221,2	287,0
4	1974.	1.596	106,1	304,6
5	1975.	2.115	132,5	403,6
6	1976.	3.068	145,1	585,5

Извор: Као за табелу 7.

Само у периоду 1971—1976. године број трактора на индивидуалном газдинству повећао се за скоро шест пута, са изразитим повећањем у 1973. години. То се може повезати са ограничавањем запошљавања у западноевропским земљама у тој години, што је појачало оријентацију на улагања у производно опремање газдинства. „На повећање броја трактора, као и осталих пољопривредних машина, поред уношења девизних средстава, позитиван утицај је имала и кредитно-монетарна политика, као и пословна оријентација произвођачких и прометних организација овим добрима“.³¹⁾

Међутим, „тракторизација“ не значи, сама по себи, механизацију пољопривреде, ма колико она штедела радну снагу и побољшавала квалитет обраде земље. То се види из података о броју прикључних машина, којих је, у односу на број трактора, сразмерно мало, изузев плугова (2496) и тракторских приколица (1644).³²⁾ Трактор, очигледно, више служи као замена за запрегу.

У поменутој анализи Завода за планирање и развој општине Неготин уочена је стагнација, па и опадање сточног фонда у периоду 1971—1975. године, упркос постојању повољних природних услова и великом броју изграђених привредних зграда. Разлози се налазе у нестабилном тржишту и несталним откупним ценама, као и у одливу активног пољопривредног становништва у друге крајеве земље и иностранство.³³⁾

Из табеле 14 у прилогу може се видети да је у крајинским селима само у 1976. години изграђено 497 привредних зграда (штале, кошеви, пивнице и др.). „Просечна површина ових објеката је 100 m², а укупна вредност свих објеката процењује се на приближно 75 000 000,00 динара“.³⁴⁾ Запажа се да у Вељкову, Рајцу, Рогљеву и Шаркамену није изграђена ниједна оваква економска зграда, а у многим селима њихов број је мањи од 10. С друге стране, у Буковчу их је изграђено 60, Кобишици 55, Прахову 38, Самариновцу 30 итд., а то су управо равничарска села, у близини Прахова, а најмасовније захваћена спољним радним миграцијама.

Из исте табеле се види да је само у 1976. години изграђено 403 стамбене зграде, чија се вредност процењује на 121 милион динара. Као иkad је реч о економским зградама, запажа се сличан однос по селима. У многим селима, посебно равничарским, запажа се појава рушења постојећих, скоро нових и великих кућа, да би се сазидале новије и веће.³⁵⁾

³¹⁾ *Analiza o dostignutom stepenu...*, ibidem, c. 15.

³²⁾ Осим поменутих прикључних машина било је: дрљача 741, сејалица 351, тањирача 213, вршалица 91, моторних прскалица 77, самовезачица 18, и расипача 9. — Ibidem, c. 16.

³³⁾ Ibidem, c. 18.

³⁴⁾ Ibidem, c. 18; Сењак (*fanaria*) једно је од главних обележја насеља источне Србије, што је запазио и истакао С. Вукосављевић у *Социологији становља*, Београд 1965, c. 79—84. Ова зграда показује тенденцију да прерасте у универзалну економску зграду, а чак поприма и извесне стамбене функције.

³⁵⁾ По SGJ у општини Неготин било је, у 1969. години, 286 новосаграђених станови, од чега само 5 у друштвеној својини. Већ следеће године дошло је готово до удвостручења — 465 (137). Максимум је достигнут у 1977. и 1978, када је изграђено близу 800 станови годишње (од чега у друштвеној својини око 100)). У 1979. години забележен је пад (403) на ниво испод 1970. године.

Изнети су само материјални показатељи опремљености газдинства и домаћинства, односно културе рада и становиња. Значајије је питање у којој се мери и на који начин користе постојеће стамбене зграде и предмети покућства. Наиме, веома је распрострањена појава изградње такозваних летњих кухиња, мањих кућа у дворишту, а посебно кухиње у оквиру економске зграде. Новоизграђене и добро опремљене куће слабо се користе и више имају репрезентативну или престижну вредност, док се највећи део времена, и лети и зими, проводи у кухињама, које су мале, нехигијенске и слабо опремљене.

У једном свом истраживању, спроведеном у 1968. и 1969. години, П. Пауновић је утврдио: „Велики број деце у селима Тимока спава (и живи) у кухињи. На српскохрватском говорном подручју ово се јавља код 25,9% (20), а на влашком говорном подручју у 54,3% (44) случајева. Остале деца спавају у просторији у којој се не кува, а по једно у предсобљу и подруму. Проветравању просторија не поклања се довољна пажња, нарочито зими. Кухиња је, обавезно у зимском периоду, дневна соба, гостинска соба, спаваћа соба и радионица за припремање сточне хране. У Вељкову постоји посебно архитектонско решење, где је кухиња саграђена у склопу коша за сточну храну и алатке“.³⁵⁾)

Уместо трема на традиционалној сеоској кући, који је био радио-стамбена целина, појављује се летња кухиња, односно кухиња у склопу економске зграде која преузима ту радио-стамбену функцију. На многим кућама су бројни знаци укравашавања, често са традиционалним симболичним функцијама, али и елементима социјалне диференцијације и разликама по привредно-географским зонама, па и између поједињих села.³⁶⁾) Са друштвеним и културним развојем мења се и тип и изглед куће.³⁷⁾) У последње време куће се граде по унифицираним урбанистичким пројектима (упоредити фотографије у прилогу).

Ипак, кућа, па и економско и кућно двориште све су уређенији. У последње време све је више апарата за дубоко замрзавање намирница у сеоским кућама, отпочело је уградњање уређаја за парно грејање, такође се набављају телевизори у боји. Просторије у новосаграђеним кућама и савремене уређаје више користе млади, док средње, а нарочито старије генерације, нарочито зими, кажу због

³⁵⁾ П. Пауновић, *Исхрана и нега новорођенчади, одојчади и мале деце у селима око Тимока у Крајини*, Развитак 6/1970, с. 34.

³⁶⁾ Р. Хасанбеговић, *Архитектура сеоске куће и привредних зграда у Неготинској крајини*, ГЕМ 31—32/1968—69, с. 41—262; исти, *Архитектура сеоске куће у Неготинској крајини*, Развитак 1/1968, с. 72—77; П. Пауновић, *Укравашавање фасада сеоских кућа у Крајини*, Развитак 2/1974, с. 109—117.

Сусрет традиције и иновације видљив је на изгледу кућа, капија и ограда (видети фотографије у прилогу).

³⁷⁾ Промене од моравског до тзв. новодунђерског типа куће у источним крајевима наше земље занимљиво анализира Ј. Ђирић, у чланку *Razvoj i transformacija kuće na selu*, *Sociološki pregled* 1/1977, с. 87—104.

грејања, радије бораве и обавезно спавају у кухињи. Гостинска соба се одржала, са карактеристичним слабим степеном коришћења, често само у кућној слави или у сличним свечаним приликама.³⁹⁾

Могли бисмо закључити да су иновације више захватиле материјалну страну културе живљења и привређивања, да се упоредо са овим променама одржавају и елементи традиционалног начина живота (трактор као запрега, производња за исхрану, репрезентативне привредне стамбене зграде и живот у нехигијенским просторијама, неискоришћеност савремених уређаја у домаћинству, гостинска соба итд.). Промене се, изгледа, брже забивају у материјалној него у духовној култури.⁴⁰⁾

Индустријализација, радне миграције и урбанизација изазвала су многе промене на поседу, у газдинству и домаћинству. Промене не продиру једнаким интензитетом у традиционални начин производње и начин живота. Радни мигранти одржавају везу са поседом, породицом и локалном сеоском заједницом (чести доласци у сезони пољопривредних радова, о породичним и сеоским свечаностима, вашарима, иновације у газдинству и домаћинству, итд.). Занимљив је сусрет садржаја традиционалне културе и индустриско-урбаних модела понашања на примеру породице и неких односа у сеоској локалној заједници.

3) Породица и сеоска локална заједница

Породица и сеоска локална заједница су традиционални оквири друштвеног живота на селу. И у селима влашке етничке заједнице оне су вишеструко повезане, а њихови односи се међусобно прожимају. Сваки значајнији породични догађај је истовремено и сеоски догађај, и обратно. Специфична породична структура и облици сеоског живота израстају из традиционалних елемената друштва и културе овог подручја а у новије време захваћене су интензивнијим променама под утицајем индустрисацације, урбанизације, радних миграција и других глобалних друштвених и културних процеса.

Специфична структура породичних односа изражена је у типу такозване **тимочке породице** која, према Ц. Костићу, представља један од пет типова наше савремене породице.⁴¹⁾ Ова типологија се застнива на специфичностима географске средине, организације својине, традиције, етничког састава, религиозне припадности, на различитом степену индустрисацације, урбанизације, на типовима насеља и другим локалним особеностима. Посебан значај се придаје еко-

³⁹⁾ Део газдинства и домаћинства се може видети и на неготинском вашару (уп. фотографије у прилогу). У покућству доминирају индустриски и такође куповани занатски производи, особито са вашара. Мноштво предмета у покућству доносе радници на раду у иностранству. Собе су често пренатране свакојаким намештајем и кич-украсима (вештачко цвеће, „штампане“ таписерије и јастучнице, итд.) док се прекрасни ћилими и народни вез држи у орманима и сандуцима и износи на светло дана само 1—2 пута годишње, о појединим славама или свадбама.

⁴⁰⁾ Упоредити: С. Зечевић, *Промене материјалне и постојаност духовне културе у североисточној Србији*, ГЕМ, XV, 1974, с. 183—187.

⁴¹⁾ Ц. Костић, *Облици наших породица*, Гласник Етнографског института САН, VII, 1958, с. 25—42.

лошким оквирима, организацији својине и традицији, чије су основне компоненте религија и обичаји. У односу на ове критеријуме изведен је и тип тимочке породице, коју карактеришу придавање великог значаја својини у породичним односима и знатан утицај традиционалних обичаја, из чега произлазе и нека њена друга обележја: више генерација у породици, систем једног детета, низак природни прираштај, учествали малолетнички бракови, домазетство, спајања поседа и домаћинства, и др.

У цеој источној Србији, иако је становништво „различитог етничког порекла, породична структура и породични односи су углавном исти код свег становништва и у односу на остале делове Србије — изузетни.⁴²⁾ Оваква породична структура је утемељена на поменутим чиниоцима и из ње произилазе „специфични односи и одређене појаве: малолетнички бракови (услед недостатка радне снаге), једночедни систем, снаочество, домазетство и са свим тим у вези веома сложени имовинско-правни односи (састављање, удруживање имања двеју породица и др.)“⁴³⁾

И. Н. Пантелић сматра да је **вишегенерацијска структура породице** „у већем делу североисточне Србије, у ствари, традицијски облик породице“, на шта, према њему, упућују „старији начин приређивања, затим насеља и становање као и учесталост домазетског брака“, што није омогућило стварање очинске породичне задруге.⁴⁴⁾

Највећа специфичност тимочке породице је такозвани систем **једног детета**, што проузрокује низак наталитет и појаву домазетског брака. У објашњењу ове појаве многи истраживачи истичу значај економско-својинских односа, али ти чиниоци не делују непосредно, него преко специфичне „друштвене атмосфере“ („кутурне климе“), што се огледа и у невероватно великом броју различитих начина контроле рађања.⁴⁵⁾ Запажено је да се у последње време напушта систем једног детета, а преовлађујуће друштвено мерило постаје оријентација на два детета, што је све учесталија појава млађих бракова. Овај прелаз је примећен још шездесетих година,⁴⁶⁾ а појачава се са интензивнијим радним миграцијама и порастом стандарда живота.⁴⁷⁾ Међутим, подаци у табели 4 и у тексту показују да се још не осећа у кре-

⁴²⁾ M. Draškić, *Specifična porodična struktura kao jedan od uslova za etnička mešanja i kulturno izjednačavanje stanovništva u istočnoj Srbiji*, Etnološki pregled 11/1973, с. 159.

⁴³⁾ Ibidem, с. 160.

⁴⁴⁾ N. Pantelić, *Novi rezultati istraživanja strukture porodice u istočnoj Srbiji*, Etnološki pregled 11/1973, с. 156—157.

⁴⁵⁾ Упоредити: С. Вукосављевић, *Ограничавање рађања деце на селу*, Анали Правног факултета у Београду, јануар—март 1955, с. 1—11; М. Радовановић, *Карakteristичне миграције и промене у Смедереву у условима депопулације*, Развитак 6/1966, с. 22; М. Весић, *Контрола рађања и појава депопулације у источној Србији (I—II)*, Развитак 1/1967, с. 25—36 и 2/1967, с. 17—27. Т. П. Вукановић, *Контрола рађања у источној и јужној Србији*, Врањански гласник, књ. VI, 1970, с. 157—213. Упоредити: изванредно инструктиван рад Р. Апдорке, *La prévention des naissances en Hongrie dans la Région »Ormansag« depuis la fin du XVIIIe siècle*, Population, n. 1/1971, p. 63—78.

⁴⁶⁾ M. Радовановић, ibidem, с. 26—27.

⁴⁷⁾ Д. Дрљача, *Село Љубичевац у дунавском Кључу*, Развитак 4—5/1975, с. 54—56; исти, *Етнолошка проблематика угрожених насеља на подручју „Бердана II“*, Развитак 6/1974, с. 93.

тању наталитета, бар не значајније, ова промена вредносне оријентације.

Матрилокални или такозвани домазетски брак је такође врло учестала појава у Неготинској крајини, посебно у влашким селима. „Колико је матрилокални брак развијен, најбоље илуструје то да у неким селима Неготинске крајине (особито влашким), број домазета који су се оженили од 1920. до 1967. достиже и чак премашује 50% од укупног броја породица у селу, а готово никде није мањи од 10%. На пример: у Радујевцу 559 зетова на 619 породица, у Кобишници 248 зетова на 605 породица, у Малој Каменици 180 зетова на 362 породице, у Плавни 280 зетова на 500 породица, у Поповици 134 зета на 225 породица, итд.“⁴⁸⁾

Учестали матрилокални брак је несумњиво последица система једног детета (али и система двоје деце, у случају два брата и две сестре) и смањеног наталитета, укороњен у традицији и економским интересима.⁴⁹⁾ У новије време учсталост ових бракова се повећава, нарочито у равничарским селима, где је све више зетова из брдско-планинског подручја. Кад се домазетство јавља у оквиру истог села, онда често долази до спајања два породична поседа. Домазет у оквиру истог села је, најчешће, истог имовног стања и породичног угледа, док су домазети из других села често сиромашнији од будуће супруге.

Малолетни бракови такође су распрострањена појава, али пошто се сви такви бракови не региструју, тешко је прецизно утврдити њихов стварни обим. Према неким проценама, на основи података судских органа, почетком шездесетих година у Неготинској крајини склапано је 18–28% таквих бракова. Ти бракови су још увек чести, иако су у читавом послератном периоду предузимане разноврсне мере (културно и здравствено просвећивање, судско кажњавање родитеља, новчане казне и казне затвором, апели друштвених организација за давање личног примера и друго).⁵⁰⁾

Као и на низак наталитет, на ране бракове у источној Србији изгледа да су знатно утицали и ратни догађаји,⁵¹⁾ али се ова појава мора објашњавати и у вези са недостатком радне снаге, тежњом за очувањем поседа, као и створеном специфичном културном и друштвеном традицијом.⁵²⁾

Раније се у вези са овим браковима примећивала појава снахочества, која је била распрострањена и у другим крајевима, а појединачни случајеви који се данас сусрећу пре су резултат деформације породичних односа (социјално-патолошка појава) него остатак традиције.⁵³⁾

⁴⁸⁾ М. Драшчић, *Ibidem*, с. 161.

⁴⁹⁾ Н. Пантелић, *Друштвени живот у Неготинској крајини*, ГЕМ, 31—32/1968—1969, с. 310—314; исти, *Домазетство у Неготинској крајини*, Развитак 1/1968, с. 77—79; Тих. Р. Ђорђевић, *Наш народни живот*, књ. IV, одељак *Домазетство*, Београд 1931, с. 76—81.

⁵⁰⁾ Г. Миленковић, *Бракови малолетника*, Развитак 2/1965, с. 2—10.

⁵¹⁾ М. Драгић, *Рани бракови у источној Србији*, Развитак 2/1977, с. 23—27 и Г. Миленковић, *Ibidem*, с. 2—10.

⁵²⁾ Упоредити: Тих. Р. Ђорђевић, *Наш народни живот*, књ. II, 1930, с. 20—37.

⁵³⁾ Н. Пантелић, *Снахочество у Неготинској крајини*, Развитак 6/1968, с. 68—70.

Услед учсталости малолетничких бракова, уобично се и убијајо став да су девојке већ са 17 и 18 година „престареле“, а млађи се после дадесете године тешко жене. Зато сеоска средина посебан значај придаје иранкама, заветинама, вашарима и сл. Разведена жена се лакше удаје него „престарела“ девојка.⁵⁴⁾

Још је раније запажено да су малолетнички бракови најмасовнији у селима где омладина најмање наставља школовање. „Највећи број завршених ученика основне школе остао је у селима: Душановац, Радујевац, Кобишница, Буковче, Мокрање, Ковилово, Злокуће (влашка села), а у овим селима је и највећи број малолетничких бракова“⁵⁵⁾ Сва ова села су углавном равничарска и економски јака насеља.

У нашој анкети која је спроведена међу ученицима завршног разреда осмогодишње школе (1976) на питање о разлогима због којих не настављају школовање, удају и женидбу наводи као један од разлога сваки девети испитаник који не наставља школовање (7 од 64 ученика). Тај разлог је, међутим, навођен само у три школе (у Михајловцу — 3 од 10 ученика, у Уровици — 2 од 12 и Кобишници — 2 од 29 ученика). У овим школама су деца само из влашких села.

На питање о најбољим годинама за удају и женидбу, 24 од 160 ученика (15%) наводи године у интервалу који почиње испод 18 година: у Буковчу 7 од 14 ученика, у Михајловцу 4 од 10, Слатини 2 од 3, Малој Каменици 3 од 10, у Душановцу и Уровици сваки пети, Јабуковцу сваки осми, и у Кобишници 1 од 33 ученика. Карактеристични су одговори ученика из Душановца који је незадовољан животом на селу „зато што рано ступају у брак“, а и ученица из истог села истиче „заосталост у погледу удаје“.

Из табеле 16 и 17 у прилогу види се да постоје знатне разлике у вредносној оријентацији и оцени најбољих година за ступање у брак између оних села из којих ученици настављају школовање у већем броју и оних из којих то чине у мањој мери.

Улога жене у очувању обичаја и традиције веома је изражена у селима Крајине и Кључа.⁵⁶⁾ Њен положај произлази из њене улоге у традиционалној подели рада. Са феминизацијом пољопривреде и појавом непотпуне или предвођене породице⁵⁷⁾ у условима спољних радних миграција, породичне и радне обавезе жене се увећавају, што отежава њен ионако тежак друштвени положај и процес еманципације. Док је отац скоро искључен из обавеза подизања и неговања деце, дотле је улога мајке (и старијих женских генерација) изразито

⁵⁴⁾ Упоредити напис под карактеристичним насловом: *Праховски балови, „Крајина“, 22, фебруара 1957; Тих. Р. Ђорђевић, *Наши народни живот, књ. II, 1930, с. 20—37; Д. Дрљача, Запажања о браку и свадби у Кључким селима, Развитак 4—5/1979, с. 80—88.**

⁵⁵⁾ Г. Миленковић, наведено дело, с. 7.

⁵⁶⁾ С. Кнежевић, *Жене у обичајима Крајине и Кључа, Развитак 4—5/1969, с. 104—111; Тих. Р. Ђорђевић, *Наши народни живот, књ. IV, 1931, с. 10—37; Т. Станојевић, *Неготин и Крајина, II, с. 50.***

⁵⁷⁾ Р. Vlahović, *Predvođena porodica u uslovima socijalističkog razvoja na području jugozapadne Srbije, Etnološki pregled, 11/1973, с. 129—135; O. Burić, Novi tip nepotpune porodice — porodice čiji su članovi otišli na rad u inostranstvo, Sociologija 2/1973, с. 245—272.*

наглашен.⁵⁸⁾ На влашком крајинском селу жена преузима велики број такозваних мушких послова или не и обратно. Код брачних парова који су запослени у Словенији или у иностранству приметан је процес ишчезавања поделе на женске и мушкие послове, нарочито ако супруги раде у различитим сменама.

У Неготинској крајини и Кључу знатан је број брачних парова, нарочито млађих, који одлазе на рад у иностранство остављајући децу на чување и васпитање старијим генерацијама. Међутим, вишегенерацијска породица и уклопљеност деце у шире сроднички систем, који се очувао у знатној мери (што је несумњив показатељ традиционалности) надокнађују донекле одсуство родитеља. Захваљујући томе, одсуство родитеља се не одражава негативно у очекивању мери на процес васпитања у породици и успех деце у школи⁵⁹⁾. На тај начин се надомешта емоционална компонента **функције васпитања деце**, али при том слаби компонента контроле њиховог понашања.

Постојање традиционалног ауторитета у односима између родитеља и деце може се уочити у нашој анкети у ставу према **настављању школовања**. У влашким селима је анкетирано 160 ученика осмог разреда (видети прилоге 15 и 17). На питање бр. 7 одговарали су само ученици који не настављају школовање, а на питање бр. 8 они који га настављају.

Најчешће изабрани разлози за ненастављање школовања су: „Нема ко други да остане на имању“ (23), „Нема ко да се брине о родитељима кад остале“ (22), „Родитељи ми не дозвољавају“ (21); „Отићи ћу на рад у иностранство“ (8), „Због слабог материјалног стања“ (7), „Због удаје — женидбе“ (7), „Лепше је живети на селу него у граду“ (7) и остало (9).

Као најчешћи разлог за настављање школовања изабран је одговор „Родитељи то желе“ (56), затим „Волим да учим“ (43), „Са школовањем се стиче већи доходак“ (39), „Лепше је живети у граду него на селу“ (38), „Лош положај пољопривреде“ (26), „Има ко да остане на имању“ (14) и „остало“ (7).

Из одговора се види да је родитељски ауторитет најважнији разлог опредељења ученика и за настављање и ненастављање школовања. Такође се запажа традиционална оријентација на посед и његово очување.

Из табеле 18 у прилогу се види да када ученици настављају школовање у већој мери готово нема разлике између полова и генерација у ставу према настављању школовања, али су оне значајне када ученици не настављају школовање. Када разлике постоје, оне су много значајније између генерација него између полова унутар генерација. То показује и следећа табела:

⁵⁸⁾ П. Пауновић, *Искрана и нега новорођенчади, одојчади и мале деце у селима око Тимока у Крајини*, Развитак 6/1970, с. 32—35.

⁵⁹⁾ А. Милић, *Vaspitna funkcija porodice i odlazak roditelja na rad u иностранство*, Sociologija sela 40/42—1973, с. 131—143; Ц. Митов, *Школски успех деце чији су родитељи у иностранству*, (I—II), Развитак 2/1978, с. 21—28 и 3/1978, с. 39—49.

Табела 9

Влашка села: став укућана према наставку школовања ученика осмог разреда (према изјави ученика)

Проценат позитивних ставова			
Браћа 89,7	Очеви 81,1	Деде 63,3	Прадеде 55,5
Сестре 96,0	Мајке 78,7	Бабе 62,4	Прабабе 50,0

Наведени подаци указују на то да су промене у вредносној оријентацији неједнако захватиле поједина села и различите генерације у породици. У појединим селима је више изражен став да се остане на поседу и на селу. У целини посматрано, ипак се уочава нешто позитивнији став према настављању школовања код мушкарца него код жена, изузимајући најмлађу генерацију код које је, иначе, позитиван став много више изражен.

Данашња влашка породица у Крајини је задржала многе елементе традиционалних односа, иако је и она, као и друштво и култура којој припада, захваћена променама које нису подједнако изражене у свим њеним деловима. Промене су најизраженије у вредносној оријентацији млађих генерација, а традиционално се задржава у моделима мишљења и понашања старијих.

Тако, на пример, веома су изражени, умногоме се одржали, а каткад чак и појачали **обичаји везани за породицу и породични живот** (обичаји о рођењу, свадбени, посмртни, одржавање кумства, интензивни сроднички, па и суседски односи и друго.⁶⁰⁾) Друштвена функција ових обичаја којима се одржава кохезија примарних група у сеоској заједници остала је битније непромењена, док се мењају материјални услови и средства њиховог упражњавања.

Колики је значај ових обичаја за друштвени живот у селима влашке етничке заједнице у Неготинској крајини можда се најбоље види у следећим карактеристичним моментима. **Обичаји везани за култ мртвих**, веома изражени у традиционалној култури, одржавају се и кад примају нове садржаје.⁶¹⁾

У Малој Каменици, на пример, повећао се број оних који „пла-
ћају коло“. То је обичај који је посвећен умрлим или погинулим укућанима или сродницима, или, пак, онима од којих се наслеђује

⁶⁰⁾ ГЕМ, 31—32/1968—1969, с. 263—408; Б. Влаховић, *Девојачка гатања у Неготинској крајини и Кључу*, Развитак 6/1968, с. 71—73; Д. Дрљача, *Запажања о браку и свадби у кључким селима*, Развитак 4—5/1979, с. 80—88; С. Првановић, *Лапот — обичај убијања стараца*, Развитак 2/1964, с. 82—87 (Лапот се у источној Србији, разуме се, одржава још само у сећању).

⁶¹⁾ О веровањима у вези са култом мртвих и системом тзв. помана, упоредити: М. Драгић, *Систем помана и култ загробног живота код становништва влашког говора источне Србије*, Развитак 2/1975, с. 70—79; Д. Стојановић, *Посмртни обичаји у Неготинској крајини*, Развитак 2/1968, с. 60—62; М. Јовановић, „*Састанак*“ с покојником или поновно сахрањивање, Развитак 4—5/1969, с. 100—103; С. Зечевић, *Представе о другом свету у становништву влашког говорног језика Крајине и Кључа*, Развитак 4—5/1967, с. 82—84; С. Јанковић, „*Помана алба*“ — „*бела даћа*“, Развитак 2/1972, с. 91—96.

кућа и имање, а приређује се на сеоској игранци у време ускрашњих празника или о Великој госпођи (28. августа).⁶⁷⁾ Обичај размене хране (узаемно дељење) о појединим светковинама међу сродницима и суседима још је врло распрострањен и учестао. Радници на раду у иностранству најчешће долазе у село, осим кад граде кућу, економску зраду или у сезони пољских послова, онда када су свадбе у селу, готово обавезно, о неготинском вашару или о вашарима у појединим селима, већ ређе о заветинама. У селу Слатини се још одржавају прела, са карактеристичним обичајем маскирања (моши). Пре ло је овде задржало забавну функцију, док је радну функцију готово изгубило.

Једна анкета из средине 1970-их показала је да у ставовима млађих према избору брачног друга има још доста традиционалних ставова који у односима партнера стављају жену у подређени положај.⁶⁸⁾

С друге стране, у село тимочког типа⁶⁹⁾ у Неготинској крајини, продиру садржаји урбанизације. Нове куће се граде по урбанистичким пројектима. У периоду од 1974—1979. Неготинска крајина је постала „општина на асфалту“, јер су сва села повезана асфалтним путевима са општинским центром, а многа и међусобно. У већини села асфалтиране су улице и саграђене школе. У другој половини седамдесетих година већина села уводи водоводе (Михајловач, Смедеревац, Рајац, Ковилово, Злокуће, Јабуковац, Штубик и друга), нека су села водоводе добила и раније, а у многим селима домаћинства имају хидрофоре. Између Неготина и Милошева гради се насеље „Милошевски пут“, које је пројектовано, у делу према Милошеву, као приградско насеље са мешовитим домаћинствима. Уређују се школска и сеоска средина. Отварају се ћачке кухиње. Друштвено-политичке организације и месне заједнице су све активније.

У село продиру фабрика, банка, телефон, корзо, диско-клуб (Кобишица, Јабуковац) уз биоскоп, радио, ТВ, штампу, магнетофон итд. Од 1973. одржавају се „Сусрети села“, реафирмише се културни аматеризам, крајинска села учествују у ТВ такмичењима „Знање — имање“ (Буковче први републички победник 1976. Јабуковац и др.); у Штубику се од 1969. одржава манифестација под називом „Крајински обичаји“, на којој учествује све већи број крајинских села. На „Мокрањчевим данима“ се усталило „Вече традиционалног фолклора“, а фолклорне групе појединачних крајинских села, посебно Поповиће, постале су познате и ван граница наше земље. Развија се погранична сарадња са селима у Румунији и Бугарској.

Крајинско село се налази у трансформацији. Старо и ново се сусрећу у свим областима друштвеног и културног живота у селу. Тај сусрет је често противуречан, а ново носи многе трагове старог и традиционалног.

⁶⁷⁾ Видети фотографију 13, у прилогу.

⁶⁸⁾ П. Павловић, *О неким критеријумима средњошколаца за избор брачног друга*, Развитак 1/1979, с. 43.

⁶⁹⁾ Ј. Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Београд 1966, с. 269—270. О друштвеном животу у традиционалном крајинском селу упореди и рад Н. Пантелића *Друштвени живот у Неготинској крајини*, ГЕМ 31—32, 1968—1969, с. 297—326.

ЗАКЉУЧАК

Циљ овог истраживања био је испитивање промена у руралном друштву једне етничке заједнице, на примеру села влашке говорне групе Неготинске крајине. Основна идеја била је да се друштвене и културне промене проуче са становишта развоја и у односу према традицији.

Пошто је извршено теоријско и конкретно-историјско одређење основних појмова — развој, промена, традиција, село, влашка етничка заједница — као и критеријума и показатеља којима се сагледава однос модернизације и традиције села у процесу трансформације, праћени су основни чиниоци, најважнији правци и главне области промена у њиховој међусобној структуралној и историјској повезаности.

Чиниоци нису посматрани као изоловани фактори који делују на поједине делове друштва или културе. Где је било могућно, они су посматрани у оквиру целине историјског типа друштва (друштвено-економске формације) или културно-историјске епохе. Где емпириска грађа то није дозвољавала, неки конкретан начин производње послужио је као оквир за посматрање начина друштвеног и културног живота. На тај начин се настојало да се очува становиште целине развоја са кога је посматран однос промена и традиције у друштву и култури, где промене у култури не би биле тумачене као непосредан одраз промена у материјалној основи, него као синтетички израз друштвених процеса.

Најважнији чиниоци испољавали су се кроз сложене друштвене процесе који су истовремено представљали и најважније правце развоја и промена друштва и културе на овом подручју, од којих су неки у знатној мери специфични.

Формирање и развој традиционалног друштва и културе посматрани су кроз процес етногенезе, карактеристичан за источну Србију. Отвореност и гранични положај географског простора, често смењивање различитих политичких и културних утицаја, уз већи број миграционих струја, утицали су на стварање специфичног етничког амалгама, са више културних слојева, различите старости и порекла, и својеврсног прожимања и изједначавања становништва српске и влашке говорне (и етничке) групе у правцу интеграционо-асимилационих процеса. Код влашког становништва Неготинске крајине формирала се српска национална свест услед заједничке историјке прошлости и садашњости, у процесу настанка грађанског друштва у

Србији и условима социјалистичког развоја. Посебна пажња у истраживању посвећена је класном карактеру аруштвених односа и њиховом утицају на миграције и процес формирања националне свести. Томе су доприносила, такође, и честа сељакања, мноштво заједничких елемената у културној традицији и условима привређивања, и раније, а нарочито у последње време, посебно — етнички мешовити бракови. Процес изједначавања се интензивира, али се при том одржавају извесне аруштвене и културне специфичности (језик, музика, неки обичаји и веровања и др.). Очувале су се и извесне разлике између царанског и унгурјанског влашког становништва.

Промене у традицији и настајање новог праћени су кроз промене у основним гранама традиционалног начина привређивања (шумарство, сточарство, земљорадња и виноградарство). Показано је како су многе традиције миграционих струја ишчезавале у условима заједничког начина привређивања, а изједначавање је настало како услед истих услова у појединим привредно-географским зонама тако и под утицајем промена у значају привредних грана и њиховом међусобном односу.

Зависно од значаја, становништво је прелазило с једне на другу привредну делатност, па и на привређивање у зони где су услови за њу били повољнији. Различите али и комплементарне привредно-географске зоне утицале су на формирање карактеристичних типова насеља, забијених или разбијених, већих или мањих, сталних и привремених, па чак и двојних и спојених насеља. То је, такође, омогућило интензивну натуралну размену између зона у условима аутаркичног начина привређивања. Већ у оваквом начину производње присутни су неки елементи робно-новчаних односа (трговина вином, стоком, житом), као и елементи занатско-аграрне натуралне или новчане размене. У том погледу, посебно је значајан и данас чувени неготински ваџар, који поред трговинске има и многе друге функције.

У условима робно-новчане привреде без индустријализације село и даље остаје традиционално, али се у њему појачава класна диференцијација. Јавља се ограничавање сопственог порода, одлази се у печалбу, заоштравају се политичке борбе али сеоска сиротиња се није могла масовније укључити у индустрију која је била мањом занатска нити битније променити свој аруштвени положај. Значајнији процеси индустријализације у Неготинској крајини отпочињу тек после другог светског рата, али ситна локална индустрија није могла да апсорбује вишак радне снаге са села, као што то није касније могло, у већој мери, ни високоавтоматизована индустрија (хемијска, производња електричне енергије). У фази грађевинских радова великих индустријских објеката нарочито је појачана потреба сељака за запошљавањем ван пољопривреде, чему су доприносили и већ достигнути ниво животног стандарда, али и дуга печалбарска традиција овог краја, која је била сезонског, а не емиграционог карактера.

Мебутим, радне миграције се не би могле разумети ако се не би узео у обзир и дуг период неповољног и нестабилног положаја пољопривреде. Ни масовне новије радне миграције још увек нису добиле доминирајући деаграризациони и емиграциони карактер, што најбоље потврђују повећана улагања у посед, газдинство и дома-

ћинство и одржавање, још увек, интензивних веза миграната са породицом и сеоском локалном заједницом.

Ови теоријско-емпириски налази су даље поверавани на примеру неколико карактеристичних промена у величини насеља, кретању и структуром становништва, на променама на поседу, у газдинству и домаћинству, као и у породици и у сеоској локалној заједници.

Анализа кретања становништва и промена у демографским структурима показала је да општина Неготин задржава карактеристике доминанте аграрног становништва и у 1971. години. Радне миграције су се одвијале неједнаким интензитетом и у различитим правцима по привредно-географским зонама, и зависно од развоја и локације индустрије у општини, па и у суседним општинама. Разлике постоје и међу насељима влашке и српске говорне групе у погледу праваца и интензитета радних миграција. Како између зона говорних група тако и у унутар њих, насеља имају различиту величину, темпо и смер пораста становништва, неједнаку економску снагу, различито развијену професионалну структуру, што се изражава и у професионалној оријентацији омладине.

Улагања у газдинство и домаћинство су знатно изнад републичког и југословенског просека. На тај начин је створена материјална основа за промену начина производње и начина живота, али су на њима још увек видљиви трагови традиционалног, али не само позитивних него и негативних последица радних миграција са села.

Елементи традиционалности су се још више задржали у области породичних односа и односа у локалној заједници, посебно у неким обичајима, што би се могло показати једном потпунијом анализом друштвених односа и духовне културе. Ипак, видљиве су многе промене у начину живота, па и вредносним оријентацијама, посебно код млађих. Интензивна комунална изградња села, асфалтирали путеви и нове школе, све већа урбанизација села, неке нове културне манифестије и најновији период друштвеног развоја, у које се пољопривреди и селу посвећује нешто већа пажња, поспешују и убрзавају промене.

Крајинско влашко село се налази у процесу интензивне трансформације, која је неједнако захватила поједине области друштвеног и културног живота и поједина села. У свим областима створена је материјална основа за свестраније промене, друштвени развој и културни преображај.

За њихово детаљно проучавање потребна су нова, тематска истраживања, чије смо неке могуће правце и начин проучавања означили.

ON THE STABILITY

OF THE EQUILIBRIUM

OF A POLYMER

IN A SOLVENT

AT A FINITE TEMPERATURE

BY J. R. GOLDBECK AND R. H. COOPER

DEPARTMENT OF CHEMISTRY

UNIVERSITY OF TORONTO

TORONTO, CANADA M5S 1A1

(Received June 1, 1970)

ABSTRACT:

The equilibrium between a polymer and a solvent

is considered at a finite temperature.

The effect of the temperature on the equilibrium

is studied by the use of the Flory-Huggins theory.

The effect of the temperature on the equilibrium

is studied by the use of the Flory-Huggins theory.

The effect of the temperature on the equilibrium

is studied by the use of the Flory-Huggins theory.

The effect of the temperature on the equilibrium

is studied by the use of the Flory-Huggins theory.

The effect of the temperature on the equilibrium

is studied by the use of the Flory-Huggins theory.

The effect of the temperature on the equilibrium

is studied by the use of the Flory-Huggins theory.

The effect of the temperature on the equilibrium

is studied by the use of the Flory-Huggins theory.

The effect of the temperature on the equilibrium

is studied by the use of the Flory-Huggins theory.

The effect of the temperature on the equilibrium

is studied by the use of the Flory-Huggins theory.

The effect of the temperature on the equilibrium

is studied by the use of the Flory-Huggins theory.

The effect of the temperature on the equilibrium

is studied by the use of the Flory-Huggins theory.

The effect of the temperature on the equilibrium

is studied by the use of the Flory-Huggins theory.

The effect of the temperature on the equilibrium

is studied by the use of the Flory-Huggins theory.

The effect of the temperature on the equilibrium

is studied by the use of the Flory-Huggins theory.

The effect of the temperature on the equilibrium

is studied by the use of the Flory-Huggins theory.

The effect of the temperature on the equilibrium

is studied by the use of the Flory-Huggins theory.

The effect of the temperature on the equilibrium

is studied by the use of the Flory-Huggins theory.

The effect of the temperature on the equilibrium

is studied by the use of the Flory-Huggins theory.

The effect of the temperature on the equilibrium

is studied by the use of the Flory-Huggins theory.

The effect of the temperature on the equilibrium

is studied by the use of the Flory-Huggins theory.

The effect of the temperature on the equilibrium

is studied by the use of the Flory-Huggins theory.

The effect of the temperature on the equilibrium

is studied by the use of the Flory-Huggins theory.

The effect of the temperature on the equilibrium

is studied by the use of the Flory-Huggins theory.

The effect of the temperature on the equilibrium

is studied by the use of the Flory-Huggins theory.

The effect of the temperature on the equilibrium

is studied by the use of the Flory-Huggins theory.

The effect of the temperature on the equilibrium

is studied by the use of the Flory-Huggins theory.

The effect of the temperature on the equilibrium

is studied by the use of the Flory-Huggins theory.

The effect of the temperature on the equilibrium

Miloš Marjanović

SOCIAL AND CULTURAL CHANGES IN THE VILLAGES OF THE VLACH ETHNICAL COMMUNITY IN THE REGION OF NEGOTINSKA KRAJINA

The object of investigations was to establish and to analyze the changes occurring in the rural society of a limitroph ethnical community, on the example of the villages of the Vlach speaking group in the region of Negotinska Krajina. The fundamental idea was to study the social and cultural changes from the point of view of evolution and in relation to the tradition. After the theoretic and concrete-historical determination of fundamental notions, criteria and indexes had been effected, which allow the visualization of the relation between the modernization and the tradition of the village in the process of transformation, there were followed the fundamental trends and principal domains of changes, in their mutual structural and historical connectedness. The factors are not considered as isolated elements which act upon the individual parts of the society and the culture, but rather from the point of view of the entire social evolution. The essential factors of the evolution were found in the change of the production methods and the way of life, but the changes in culture were not interpreted as direct reflection of changes in the material basis, but as the synthetic expression of social processes.

The making up and the development of the traditional society and culture has been analyzed through the process of ethnogenesis, characteristic of the East Serbia. The openness and the limitroph situation of the geographic space, frequent changes of political and cultural influences, together with numerous migrational currents, have led to the creation of the specific ethnical amalgam with several cultural strata of different ages and origin. A special attention has been paid to the class character of social relations and to their influence on the migrations and on the processes of forming of the national conscience. Among the Vlach population of the Negotinska Krajina, as well as among that of the entire East Serbia, has been formed the Serbian national conscience, owing to the common historical past and present, under the conditions of the making up of the bourgeois society and of the socialist development. There occurred a specific interpenetration and an equalization of populations both of the Serbian and the Vlach language groups, to which contributed common elements in the cultural tradition, in the conditions of earning one's living, the overall social influences and ethnically mixed marriages. The equalization process is getting intensified, but on account of the territorial

continuity and ethnical compactness of settlements and the effect of the tradition preserve some cultural specificities (language, music, some customs, beliefs, etc.). There exist also certain social and cultural differences between the Taran and Ungurean Vlach populations.

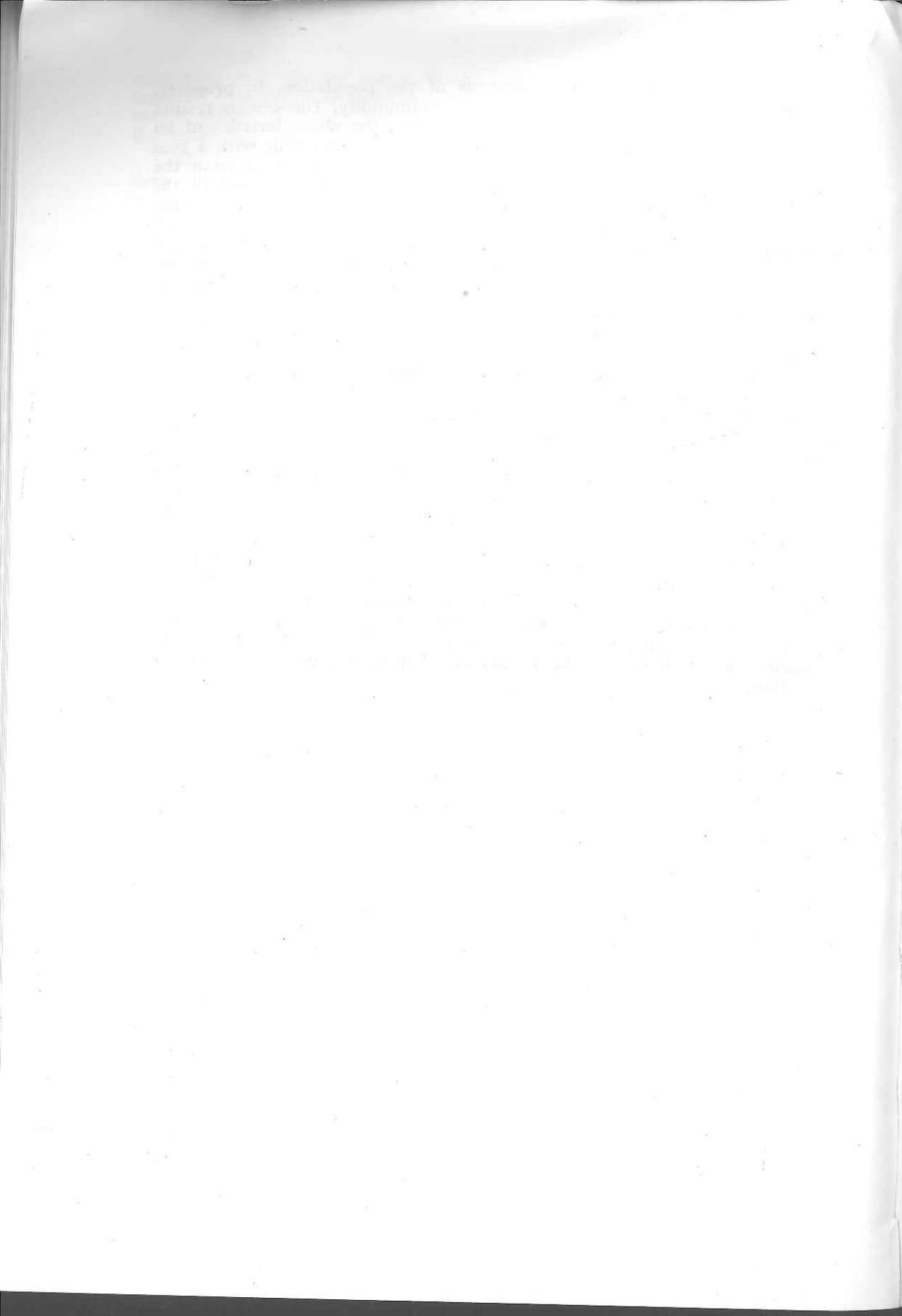
The transformation of the tradition and the penetration of innovations have been followed through the changes in the fundamental branches of the traditional economy (forestry, cattle-breeding, agriculture, wine growing) and in social relations and cultural complexes, based on them. There occurred also the vanishing of economic traditions of the migrational currents and of the social-cultural equalization, under the influence of geographical environment, of the total and the local societies. There has been formed a specific Timok type of settlement, with farms (salaši) in the cattle breeding area and with wine valuts (pivnice) in the wine growing zone. In the traditional economy there existed an intensive natural exchange of commodities (barter) between different economico-geographical zones and there penetrate also the market-monetary relations and the usurious capital. Particularly important is, still in our time, the famous Negotin fair, which, in addition to the commercial function, has also numerous other social functions.

Under the conditions of the market-monetary economy without the industrialization, the village remains traditional and lagging behind, but the class differentiation and polarization are intensified in it. In order to prevent the reduction of properties, there appeared the birth control (one child system), and very wide-spread matrilocal marriage, people go to other parts of the country or abroad in search of work (pečalba) or join the brigands bands, political struggles become more strained, the revolutionary movement develops, but the rural paupers were unable to include themselves into the poorly developed, mostly handicraft based industry. After the World War II, tiny local industry could not absorb the surplus of labour from the country, in the same way as in a later period the highly automatic industry was not able to do it to a greater extent. However, construction works on large industrial objects (chemical industry at Prahovo, hydro-energetic system Djerdap — Iron Gates) increased the desire of peasants to get an employment in the industry. There take place mass migrations of workers, due to the imperfections or rather specificities of industrialization, to the stagnation in taking on, to a long period of unfavourable and unstable situation of agriculture and to the favourable conjuncture on the international labour market, and to this contributed also the tradition of going to pečalba, characteristic of this region, but it was of a seasonal character, and did not mean emigration. Even the more recent mass migrations of workers to foreign countries, have not yet assumed the character of dis-agrarization and emigration (the best corroboration of this trend are considerable investments into the property, household and economy), but the process of returning from this temporary emigration has not assumed greater dimensions, either. Migrations of workers, directed to foreign countries, are more intensive in Vlach villages and in those situated in the plain, than in Serbian ones and in those situated on the mountain. They give rise to numerous social and cultural changes in Vlach villages of Krajina.

These theoretical and empirical findings have been further concretized through the analysis of a few characteristic changes in the size of settle-

ments, in the movements and structures of the population, in property, economy, household, family and rural local community. The census results of 1971. show that the commune of Negotin has the characteristics of an undeveloped agrarian population. Though on a small area (but with a great variety of economico-geographical elements) have been observed from the theoretical point of view interesting differences in the development of the population according to the settlements. The outfit of properties and households in the villages of Krajina, especially those inhabited by the Vlach population and situated in the plains, are above the average of Serbia and Yugoslavia. Thereby has been created the material basis for the changes in the methods of production and in the way of life. In the material culture, the traditional elements have been maintained only to some extent, but they have been preserved in a greater measure in the otherwise specifical type of the Timok family, as well as in the rural local community. The natality is still very low („white plague“), there has been maintained the marriage between minors with very expensive weddings, though modified to a considerable extent have been also preserved many family and village social customs. On the other hand, migrations of workers, industrialization and urbanization, intensive housing and communal development, asphalt roads, new schools and cultural centres, innovations in the land policy, more active local communities, as well as some new cultural contents and manifestation under the conditions of the socialist development, further and accelerate the changes.

The Vlach village in Krajina is in the process of intensive transformation which seized in an unequal measure individual fields of social and cultural life and individual villages. There was created the material basis for far more various changes, for social development and cultural transformation. For their more circumstantial study are required new, thematically more specialized research works, the trends of which have been pointed out by the author.

ЛИТЕРАТУРА

Књиге

- Босиљчић С., *Источна Србија*, Београд 1963.
Бузгановић В. и Босиљчић С., *Пламен се није гасио*, Београд 1955.
Боттомоге Т., *Sociologija kao društvena kritika*, Загреб 1977.
Цвијић Ј., *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Београд 1966.
Цвијић Ј., *Из друштвених наука*, Београд 1965.
Дробњаковић Б., *Етнографија народа Југославије*, I део, Београд 1960.
Ђокић Ј., *Кроз насеља североисточне Србије, Баната и суседних крајева*,
Београд 1934.
Ђорђевић Т., *Из Србије кнеза Милоша*, Београд 1922.
Ђорђевић Т., *Кроз наше Румуне*, Београд 1906.
Ђорђевић Т., *Медицинске прилике у Србији*, Београд 1938.
Ђорђевић Т., *Наш народни живот*, књ. I—IV, Београд 1930—1931.
Đurić V., *Inovacije u društvu*, Niš 1975.
Engels F., *Anti-Diring*, Beograd 1964.
Енгелс Ф., *Лудвиг Фојербах и крај класичне немачке филозофије*, у Маркс
— Енгелс, *Изабрана дела*, том II, Београд 1950.
Engels F., *Uloga sile u istoriji*, Beograd 1956.
Erlich V., *Porodica u transformaciji*, Zagreb 1964.
Гарашанин М., *Праисторија на тлу СР Србије*, том I и II, Београд 1973.
Giurescu C., *Formarea poporului roman*, Craiova 1973.
Глигоријевић И., *Партизански одреди источне Србије*, Београд 1969.
Gurvitch G. (ред.), *Sociologija*, I sv., Zagreb 1966.
Историја народа Југославије, књ. I и II, Београд 1953. и 1960.
Istoriјa rumunskog naroda, Novi Sad 1979.
Јовановић К., *Неготинска крајина и Кључ*, Београд 1940.
Каракић Ст. В., *О друштву*, Избор социолошких текстова, Београд 1964.
Kostić C., *Seljaci industrijski radnici*, Beograd 1955.
Kostić C., *Bor i okolina*, Beograd 1962.
Kostić C., *Sociologija sela*, Beograd 1969.
Kostić C., *Sociologija grada*, Beograd 1973.
Лукић Р., *Основи социологије*, Београд 1974.
Лутовац М., *Неготинска крајина и Кључ*, Београд 1959.
Marković P., *Migracije i promene agrarne strukture*, Zagreb 1974.
Маркес К., *Капитал*, III том, Београд 1948.
Marks K., *Temelji slobode. Osnovi kritike političke ekonomije (Grundrisse)*, Za-
greb 1974.
Miftode V., *Migratiile si dezvoltarea urbana*, Jasi 1978.
Milić V., *Sociološki metod*, Beograd 1965.
Новаковић С., *Село*, Београд 1965.
Оснивачки конгрес КП Србије, Београд 1972.
Papazoglu F., *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Sarajevo 1969.
Parsons T., *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*, New Jersey
1966.
Рауновић М., *Đerdap i Timočka krajina*, Zagreb 1970.
Перић М., *Неготин и Крајина, Раднички покрет од 1871—1941. године*, Неготин
1973.

- Петровић Р., *Адам Богосављевић*, Београд 1972.
 Petrović R., *Demografski razvitiak Vojvodine*, Novi Sad 1973.
 Pešić Golubović Z., *Antropologija kao društvena nauka*, Beograd 1967.
 Popović M., *Problemi društvene strukture*, Beograd 1967.
 Popović M., *Savremena sociologija*, Beograd, 1965.
 Puljiz V., *Eksodus poljoprivrednika*, Zagreb 1977.
 Sartr Ž. P., *Egzistencijalizam i marksizam*, Beograd 1970.
 Срејовић Д., *Лепенски вир*, Београд 1969.
 Станојевић Т., *Неготин и Крајина — од првих трагова до 1858. године*, Неготин 1972.
 Станојевић Т., *Неготин и Крајина — од 1859. до 1940. године*, Неготин 1980.
 Стојанчевић В., *Кнез Милош и источна Србија 1833 — 1838*, Београд 1957.
 Стојанов М., *Професионализација рада у пољопривреди и положај пољопривредника*, Нови Сад 1976.
 Šuvard S., и други, *Društvene promjene i djelovanje komunista u selu*, Zagreb 1968.
 Šuvard S., *Između zaseoka i megalopolisa*, Zagreb 1973.
 Tanić Ž., *Seljaci na evropskim raskrsnicama*, Beograd 1974.
 Тодоровић А., *Друштвена психологија младих крајинских сељака и Савез комуниста*, Неготин 1972.
 Васић В., *Печалбарство источне Србије* (докторска дисертација), Правни факултет, Београд 1950.
 Вукосављевић С., *Сеоске уредбе о водама*, Београд 1947.
 Вукосављевић С., *Историја сељачког друштва*, књ. I, *Организација сељачке земљишне својине*, Београд 1953. и књ. II, *Социологија становљања*, Београд 1965.
 Вукосављевић С., *Писма са села*, Београд 1962.
 Wertheimer-Baletić A., *Demografija*, Zagreb 1973.
 White L., *Nauka o kulturi*, Beograd 1970.

Зборници и тематски бројеви часописа

- Antropologija danas**, Beograd, 1972.
Бор и околина, књ. I и II, Бор 1973. и 1975.
Društvene promjene u selu, Beograd—Zagreb 1974.
Гласник Етнографског музеја у Београду, 1968—1969. бр. 31—32, тематски број:
 Неготинска крајина
Гласник Етнографског музеја у Београду, 1975. бр. 38, прилози о Бору и околини
Конгрес културне акције у СР Србији (Крагујевац 1971), Београд 1972.
Kulturni život sela na teritoriji uže Srbije, istraživanja i dokumentacija, sv. 6, Zavod za proučavanje kulturnog razvijatka, Beograd 1975.
Насеља и порекло становништва, издање Српске краљевске академије, Српски етнографски зборник, књ. 37, Београд 1926.
Наше село, Београд 1929.
Мокрањчеви дани, 1966, 1967. и 1968. године. Неготин
Radovi XI savjetovanja etnologa Jugoslavije, Zenica 1970.
Radovi simpozijuma o (srpsko)jugoslovensko-rumunjskim odnosima, Vršac 1971.
Развој културе у СР Србији 1971—1980, Београд 1971.
Симпозијум: Етнолошко проучавање савремених промена у народној култури, Етнографски институт САНУ, књ. 15, Београд 1974.
Simpozijum o srednjovjekovnom katunu, Sarajevo 1961.
Sociologija, 1966., бр. 3, тематски број: Problemi sociologije porodice.
Sociologija, 1973. бр. 2, тематски број: Ekonomска emigracija
Sociologija, 1977. бр. 2—3, тематски број: Sociološki radovi o društvenim promenama i razvoju
Sociologija sela, 1970. бр. 29—30, тематски број: Selo i poljoprivreda u društveno-ekonomskom razvoju Jugoslavije.
Sociologija sela, 1973. бр. 40—42, тематски број: Brak, porodica i srodstvo u selu
Sociologija sela, 1976. бр. 53—54, тематски број: Inovacije u selu
Sociološki pregled, 1970. бр. 2—3, тематски број: Predindustrijski mentalitet kao faktor blokiranja društvenog razvoja

Sociološki pregled, 1977. бр. 1, тематски број: Sociološke teorije društvenog razvoja i Društvene promene na selu.
Sociološki pregled, 1977. бр. 2—3, прилози о друштвеним променама на селу Зајечар и околина, Београд 1978.
Зборник прилога за познавање Тимочке крајине (М. Станојевић), I—III, Београд 1930—1931.

Чланци

- Andorka R., La prévention des naissances en Hongrie dans la région »Ormansag depuis la fin du XVIIIe siècle Population, Paris 1971. n. 1.
- Burić O., Uticaj ženine zaposlenosti na porodicu, **Sociologija**, 1961, br. 2.
- Burić O., Teorijsko-metodološki model za istraživanje porodične transformacije i njegova empirijska provera, **Sociologija**, 1970, br. 3—4.
- Драшчић М., Разбијање и збијање насеља у источној Србији, **Етнолошки преглед**, 1972, бр. 10.
- Драшчић М., Разматрање о појму народа и нације с освртом на мишљења у југословенској научној литератури, **Гласник Етнографског института САНУ**, књ. 24 (1975).
- Драшчић М., Специфична породична структура као један од услова за етничка мешања и културно изједначавање становништва у источној Србији, **Етнолошки преглед**, 1973, бр. 11.
- Đošić D., Šema relevantnih faktora fertiliteta na području Kosova, **Sociološki pregled**, 1968, br. 3.
- Đurić V., Prilog sociološkom određenju pojma »novo«, **Sociološki pregled**, 1972, бр. 1—2.
- Đurić V., Stanovanje kao društvena pojava i predmet sociološkog proučavanja, **Sociologija**, 1969, бр. 3.
- First-Dilić R., Društvene promjene i porodica — model diferencijacije radnih uloga i uloga autoriteta, **Sociološki pregled**, 1972, бр. 1—2.
- Гогић-Лутовац М., Проблеми савремених спољних миграција на примјеву општина Иванград, Плав и Рожаје, **Гласник Етнографског института САНУ**, књ. 24 (1975).
- Јаковљевић В., Преживели облици оргијастичког вида архаичних русалских обреда — хомољске русаље, падалице, **Етнолошки преглед**, 1960, бр. 2.
- Kostić C., Changement de structure du village en Yougoslavie, **Cahiers internationaux de sociologie**, vol. XXIII, Paris, juillet-décembre, 1957.
- Костић Ђ., Облици наших породица, **Гласник Етнографског института САНУ**, VII, Београд 1958.
- Klinar P., Društvene razlike u međuetničkim odnosima, **Sociologija**, 1976, бр. 1—2.
- Lefebvre H., Perspectives de la sociologie rurale, **Cahiers internationaux de sociologie**, vol. XIV, Paris 1953.
- Lukić R., Civilizaciona revolucija na selu, **Sociologija sela**, 1971, бр. 31—32.
- Milić V., Sociološko proučavanje lokalnih društvenih zajednica, **Filozofija-Sociologija**, 1957, бр. 1.
- Mlinar Ž., Eколошке концепције, просторно društvene promjene i razvoj, **Revija za sociologiju**, бр. 1—2.
- Mlinar Ž., Trampuž C. i Ferligoj A., Socijalna ekologija razvojnih promjena, **Sociologija sela**, 1978, бр. 59—60.
- Morokvašić M., Jugosloveni u Francuskoj, **Sociološki pregled**, 1970, br. 1.
- Немањић М., Јудске потребе и друштвене вредности, **Социолошки преглед**, 1972, бр. 1—2.
- Пантелић Н., Нови резултати истраживања структуре породице у источној Србији, **Етнолошки преглед**, 1973, бр. 11.
- Пантелић Н., Пивнице-пољане, **Гласник Етнографског музеја у Београду**, 1960, књ. 22—23.
- Павковић Н., Друштвени значај традиционалних годишњих сајмова, **Етнолошки преглед**, 1972, бр. 10.
- Pešić V., Društvene promene u sociološkom sistemu Talcotta Parsons-a, **Sociološki pregled**, 1968, бр. 1—2.

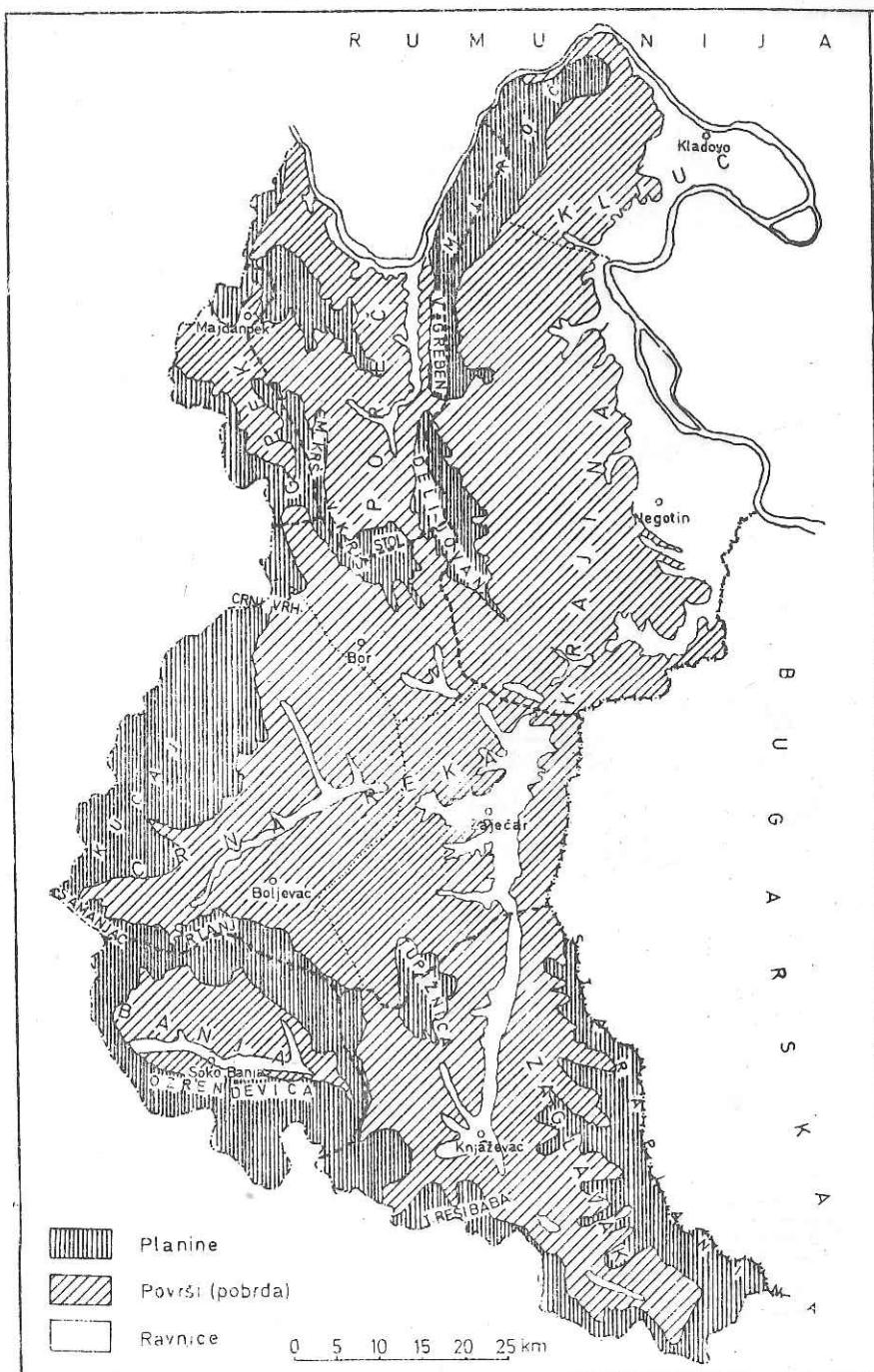
- Petrović D., Iredenta fašističke Rumunije u severoistočnoj Srbiji 1941—1944, Jugoslovenski istorijski časopis, 1966, бр. 3—4.
- Petrović R., Etnička heterogamija i stabilnosti braka, *Sociologija*, 1968, бр. 4.
- Petrović R., Demografski razvitak etničkih grupa u Jugoslaviji, *Sociologija*, 1970, бр. 3—4.
- Petrović Z., Strani radnici o Nemcima i Nemci o stranim radnicima, *Sociološki pregled*, 1972, бр. 1—2.
- Popović M., Parsonovo shvatanje društvene promene, *Sociologija*, 1974, бр. 2.
- Prvulović P., Jedno metodološko iskustvo istraživanja jugoslovenske ekonom-ske emigracije, *Sociološki pregled*, 1975, бр. 1.
- Purić Z., O društvenom položaju žene na selu, *Sociologija*, 1963, бр. 3—4.
- Ranković M., Problem klasifikacije modernih teorija društvene promene i r-a-zvoja, *Sociologija*, 1978, бр. 2—3.
- Tanić Ž., Ekonomske emigracije: klasno određenje i svest, *Sociologija*, 1972, бр. 3.
- Todorović M., Privatna svojina kao osnova strukturalnih promena na selu, *Sociološki pregled*, 1971, бр. 2.
- Vlachović P., Protobalkanske fizičko-antropološke osobnosti savremenog stanovništva Jugoslavije, *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, Beo-grad 1974.
- Vukanović T., Kontrola rađanja u istочноj i jugo-jugozapadnoj Srbiji, *Vraćački gla-cnik VI*, 1970.
- Vukosavljević C., Zasnivanje seoskog naselja, *Analii Pravnog fakulteta u Beogradu*, januar—mарт, 1954.
- Vukosavljević C., Ograničavanje rađanja dece na selu, *Analii Pravnog fakulteta u Beogradu*, januar—mарт, 1955.
- Vukosavljević C., O seljačkom privrednom mentalitetu, *Analii Pravnog fakulteta u Beogradu*, 1959, бр. 3—4.
- Vulcanescu R., Méthodes d'investigation ethnologique dans la zone »Portile de fer«, *Etnološki pregled*, 1973, бр. 11.
- Zvekić U., Shvatanje društvenih promena u funkcionalističkoj sociologiji; model ravnoteže i dve dopune, *Sociologija*, 1976, бр. 1—2.
- Živković M., Dnevne migracije radne snage, *Gledišta*, 1980, бр. 6.
- Župančić M., Modernizacija društva i transformacija lokalnih zajednica, *Sociologija sela*, 1971, бр. 31—32.

Регионална и локална штампа и часописи

- Крајина*, Неготин 1890.
- Вељкова крајина*, Неготин 1952.
- Крајина*, Неготин 1952—1960.
- Тимок*, Зајечар, подлистак *Крајина*, 1975—1979.
- Развитак*, Зајечар—Неготин 1957, бр. 1.
- Развитак*, Зајечар, двомесечни часопис за друштвена питања, културу и умет-ност, 1961—1980. У броју 6/1970. налази се садржај бројева *Развитка за пе-риод 1961—1970*, а у броју 6/1980 — библиографија за период 1961—1980.

Прилог 1

Границе и рељеф североисточне Србије

Извор: Ј. Жикић, Хипсометријски размештај становништва источне Србије
Развитак, Зајечар, 3/1977, стр. 40

Прилог 2

Opštine: KLADOVO I NEGOTIN

Извор: Ж. Танић, Сељаци на европским раскрсницама, Београд 1974, с. 312

Прилог 3

Насеља и број кућа у селима Неготинске крајине

СРПСКА СЕЈЛА

Табела 1/а

Ред. бр.	Село	1530.	1586.	1723.	1736.	1783.	1846.	1864.	1866.	1869.	1870.	1874.	1924.	1967.	Б Р О Ј К У Џ А	
															ШУВИК	—
1	Штубук	53	32	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	154	—
2	Јасеница	40	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	Шаркамен	11	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	117	120
4	Поповица	35	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	192	195
5	Трњане	4	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	145	187
6	Карбулово	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	61	—
7	Сиколе	34	19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	103	—
8	Брестовац	8	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	60	109
9	Цубура	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	76	99
10	Видровац	44	30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	138	—
11	Речка	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	104	—
12	Смедеровац	21	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	50	105
13	Тамнич	70	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	22	126
14	Рогљево	56	14	61	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	60	82
15	Рајац	53	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	135	—
16	Бранчевац	58	14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17	Неготин	55	46	43	100	—	—	—	—	—	—	—	—	—	150	613

ВЛАШКА СЕЈА

Табела 1/6

Ред. бр.	Село	Б Р О Ј К У Г А							1967.
		1530.	1586.	1723.	1736.	1783.	1846.	1866.	
1	Слатина	32	32	—	44	—	135	142	135
2	Уровица	9	17	—	35	35	250	291	308
3	Михајловић	—	—	—	—	—	184	183	203
4	Вратна	19	2	90	15	—	—	—	208
5	Јабуковац	10	17	—	34	—	390	560	578
6	М. Каменића	20	—	—	50	20	—	123	131
7	Плавница (Турија)	20	—	—	—	70	157	190	186
8	Маланаџића	12	4	—	—	—	107	168	181
9	Дутљане	—	—	—	—	—	—	105	122
10	Душановац	—	—	—	—	50	243	308	345
11	Праково	34	24	—	60	—	160	198	203
12	Радујевац	22	16	39	80	—	252	306	335
13	Самариновац	56	42	35	50	—	75	74	89
14	Милоплово (Округлица)	15	12	—	—	Округлица	80	54	66
15	Србово (Србовљах)	42	23	—	—	—	60	—	113
16	Кобишница	20	—	63	90	—	201	264	278
17	Буковче	50	20	—	80	—	235	275	298
18	Мокрање	34	23	—	—	—	188	255	266
19	Вељково (Вљувановат)	28	10	—	—	—	56	—	63
20	Злокуће	—	—	—	—	—	—	—	—
21	Ковилово	48	21	—	—	—	—	—	—
22	Црномасница	—	—	—	—	—	—	—	—

Извор: М. Драпкић, Етнички процеси у селима народнске општине, Развитак, Зајечар, 2/1970.

Прилог 4

Становници влашког села према последњим пописима становништва

Ред. бр.	Насеља	Број становника по пописима				Индекс	
		1948.	1953.	1961.	1971.	1971/48.	1971/61.
1	Буковче	2.676	2.765	2.702	2.677	100,0	99,1
2	Вельково	547	560	483	443	81,0	91,7
3	Вратна	567	565	604	558	98,4	92,4
4	Дупљане	1.292	1.293	1.235	1.176	91,0	95,2
5	Душановац	2.510	2.515	2.476	2.408	95,9	97,3
6	Злокуће	1.015	1.031	1.056	1.077	106,1	102,0
7	Јабуковац	4.550	4.592	4.491	3.886	85,4	86,5
8	Кобишица	2.854	2.935	2.915	2.876	100,8	98,7
9	Ковилово	884	899	875	852	96,4	97,4
10	Мала Каменица	1.205	1.252	1.226	1.165	96,7	95,0
11	Малајница	1.244	1.225	1.227	1.137	91,4	92,7
12	Милошево	790	800	775	813	102,9	104,9
13	Михајловац	1.744	1.821	1.786	1.755	100,6	98,3
14	Мокрање	1.993	1.908	1.743	1.409	70,7	80,8
15	Плавна	1.852	1.866	1.804	1.641	88,6	91,0
16	Прахово	2.186	2.174	2.600	2.455	112,3	94,4
17	Радујевац	2.708	2.700	2.767	2.799	103,4	101,2
18	Самариновац	906	935	908	990	109,3	109,0
19	Слатина	1.136	1.141	1.154	1.113	98,0	96,4
20	Србово	951	972	999	1.030	108,3	103,1
21	Уровица	3.554	3.429	3.604	3.471	97,7	96,3
22	Црномасница	719	715	724	630	87,6	87,0
	Град Неготин	6.143	6.982	8.635	11.166	181,8	129,3
	Општина Неготин	63.447	64.358	65.409	63.706	100,4	97,4

Извор: Popis stanovništva 1971. godine, knj. VII

Прилог 5

Домаћинства и станови у влашким селима

Ред. бр.	Насеља	Домаћинства по пописима				Индекс 1971/48.	Станови по попису 1971.
		1948.	1953.	1961.	1971.		
1	Буковче	558	571	576	553	99,1	96,0
2	Вельково	134	130	117	111	82,8	94,9
3	Вратна	136	134	144	155	114,0	107,6
4	Дупљане	308	309	319	301	97,7	94,4
5	Душановац	581	572	567	538	92,9	94,9
6	Злокуће	243	239	243	236	97,1	97,1
7	Јабуковац	1.118	1.132	1.184	1.063	95,1	89,8
8	Кобишница	590	593	601	599	101,5	99,7
9	Ковилово	206	208	210	203	98,5	96,7
10	Мала Каменица	290	296	304	291	100,3	95,7
11	Малајница	276	280	295	275	99,6	93,2
12	Милошево	171	179	185	200	117,0	108,1
13	Михајловац	390	408	397	374	95,9	94,2
14	Мокрање	466	454	442	403	86,5	91,2
15	Плавна	417	426	441	424	101,7	96,1
16	Прахово	556	503	721	614	110,4	85,2
17	Радујевац	618	611	630	600	97,1	95,2
18	Самариновац	197	194	203	209	106,1	103,0
19	Слатина	242	249	265	252	104,1	95,1
20	Србово	200	198	199	196	98,0	98,5
21	Уровица	773	741	826	826	106,9	100,0
22	Црномасница	176	174	183	169	96,0	92,3
	Град Неготин	2.072	2.291	2.874	3.767	181,6	131,1
	Општина Неготин	15.254	15.378	16.379	16.530	108,4	100,9
							16.123

Извор: Popis stanovništva 1971. godine, knj. VII

Прилог 6

Становништво и домаћинства у српским селима неготинске општине

Редни број	Насеље	Становништво		Индекс		Домаћинства		Индекс
		1948.	1971.	1971/48.	1971/61.	1971/48.	1971/61	
1	Браћевац	1.794	1.337	74,5	82,2	91,1	93,1	
2	Брестовац	799	702	87,9	90,0	101,1	98,9	
3	Видровац	1.654	1.435	86,8	89,7	92,0	92,2	
4	Јасеница	1.194	994	86,5	89,1	90,0	94,4	
5	Карбулово	910	789	86,7	93,2	94,4	98,4	
6	Поповицва	1.111	911	82,0	92,6	82,4	86,1	
7	Рајац	1.447	1.055	72,9	78,7	93,1	91,4	
8	Речка	1.235	1.054	85,3	88,3	91,2	94,7	
9	Рогљево	633	454	71,7	79,1	86,1	92,2	
10	Сиколе	1.777	1.543	86,8	87,4	90,8	96,0	
11	Смедовац	528	419	79,4	84,0	91,2	96,3	
12	Тамнич	1.395	1.047	75,1	82,7	85,6	90,3	
13	Трњане	1.004	940	93,6	97,0	94,0	98,2	
14	Чубра	1.263	1.167	92,4	87,7	96,8	96,2	
15	Шаркамен	836	672	80,4	87,0	92,0	93,5	
16	Штубик	1.886	1.660	88,0	84,8	98,3	92,8	

Извор: Popis stanovništva 1971. godine, knj. VII

Прилог 7

(Миграционе струје у влашким селима Неготинске крајине почектом ХХ века)*

Села	Миграционе струје	Број и процент кућа
1. СЛАТИНА	непознато порекло влашка унутрашња повратна моравско-вардарска шопска	147 64,0 22,4 8,8 3,4 0,7
Нису забележене:	косовска, динарска, тимочко-браничевска и старинци	0,7
2. УРОВИЦА	влашка тимочко-браничевска косовска унутрашња повратна шопска	491 67,0 11,8 16,3 4,2 0,5
Нису забележене:	непознато порекло, динарска, моравско-вардарска и старинци	0,2
3. МИХАЈЛОВАЦ	влашка повратна моравско-вардарска шопска	298 94,3 3,7 1,7 0,3
Нису забележене:	непознато порекло, косовска, динарска, тимочко-браничевска, унутрашња и старинци	
4. ВРАТНА	тимочко- браничевска влашка унутрашња непознато порекло косовска шопска повратна	109 46,8 22,0 11,9 9,2 3,7 3,7 2,7
Нису забележене:	динарска, моравско-вардарска и старинци	
5. ЈАБУКОВАЦ	влашка тимочко-браничевска косовска повратна непознато порекло шопска моравско-вардарска	767 70,1 14,8 10,0 2,6 2,0 0,4 0,1
Нису забележене:	динарска, унутрашња и старинци	
6. МАЛА КАМЕНИЦА	непознато порекло влашка повратна моравско-вардарска шопска	215 82,8 9,3 5,1 2,3 0,5

Нису забележене:	косовска, динарска, тимочко-браничевска, унутрашња и старинци		
7. ПЛАВНА		309	100,0
	тимочко-браничевска	43,7	
	влашка	39,8	
	шопска	13,3	
	косовска	1,0	
	динарска	1,0	
	унутрашња	0,6	
	моравско-вардарска	0,3	
	повратна	0,3	
Нису забележене:	непознато порекло и старинци		
8. МАЛАЈНИЦА		166	100,0
	косовска	38,0	
	влашка	33,1	
	тимочко-браничевска	20,5	
	непознато порекло	3,6	
	моравско-вардарска	3,0	
	шопска	1,8	
Нису забележене	динарска, повратна, унутрашња и старинци		
9. ДУПЉАНЕ		175	100,0
	влашка	60,0	
	повратна	22,9	
	тимочко-браничевска	12,0	
	динарска	4,0	
	унутрашња	1,1	
Нису забележене:	косовска, моравско-вардарска, шопска, непознато порекло и старинци		
10. ДУШАНОВАЦ		385	100,0
	влашка	82,9	
	шопска	6,7	
	непознато порекло	6,0	
	динарска	1,8	
	тимочко-браничевска	1,8	
	косовска	0,8	
Нису забележене:	моравско-вардарска, повратна, унутрашња и старинци		
11. ПРАХОВО		339	100,0
	влашка	86,4	
	унутрашња	6,5	
	шопска	5,3	
	тимочко-браничевска	1,8	
Нису забележене:	динарска, косовска, моравско-вардарска, повратна, непознато порекло и старинци		
12. РАДУЈЕВАЦ		450	100,0
	непознато порекло	40,7	
	влашка	36,7	
	шопска	11,3	
	унутрашња	7,3	
	косовска	2,7	
	моравско-вардарска	1,3	
Нису забележене:	динарска, тимочко-браничевска, повратна и старинци		

13. САМАРИНОВАЦ		118	100,0
	непознато порекло		41,5
	косовска		18,6
	влашка		17,0
	унутрашња		17,4
	шопска		7,6
	пovратна		0,9
Нису забележене:	динарска, тимочко-браничевска, моравско-вардарска и старинци		
14. МИЛОШЕВО		104	100,0
	косовска		64,4
	непознато порекло		20,2
	влашка		7,7
	шопска		4,8
	унутрашња		1,9
	динарска		1,0
Нису забележене:	тимочко-браничевска, моравско-вардарска, повратна и старинци		
15. СРБОВО		140	100,0
	влашка		38,6
	непознато порекло		21,4
	унутрашња		13,6
	тимочко-браничевска		12,1
	шопска		9,3
	моравско-вардарска		2,9
	косовска		2,1
Нису забележене:	динарска, повратна и старинци		
16. КОВИШНИЦА		443	100,0
	влашка		82,1
	тимочко-браничевска		12,4
	косовска		3,2
	непознато порекло		1,6
	шопска		0,5
	унутрашња		0,2
Нису забележене:	динарска, моравско-вардарска, повратна и старинци		
17. БУКОВЧЕ		375	100,0
	влашка		62,9
	тимочко-браничевска		24,5
	непознато порекло		8,0
	шопска		4,6
Нису забележене:	косовска, динарска, моравско-вардарска, повратна, унутрашња и старинци		
18. МОКРАЊЕ		346	100,0
	влашка		46,5
	косовска		18,0
	тимочко-браничевска		17,6
	непознато порекло		6,7
	шопска		4,6
	динарска		3,8
	моравско-вардарска		2,9
Нису забележене:	повратна, унутрашња и старинци		

19. ВЕЉКОВО

99

100,0
39,4
28,3
11,1
10,1
9,1
2,0

шопска
тимочко-браничевска
влашка
непознато порекло
унутрашња
косовска

Нису забележене: динарска, моравско-вардарска, повратна
и старинци

*) *Напомена:* Недостају подаци за села Ковилово, Злокуће и Црномасница, која нису антропогеографски испитивана. Подаци се односе на период пред, односно после првог светског рата (1912—1914, 1920—1923. и 1925), када је К. Јовановић вршио антропогеографска истраживања. — К. Јовановић, *Неготинска крајина и Кључ*, Београд 1940. Извор: постоци су израчунати на основу података из табеле коју је на основу ових истраживања сачинио М. Драшкић, *Гласник Етнографског музеја*, 31—32/1968—1969, с. 24.

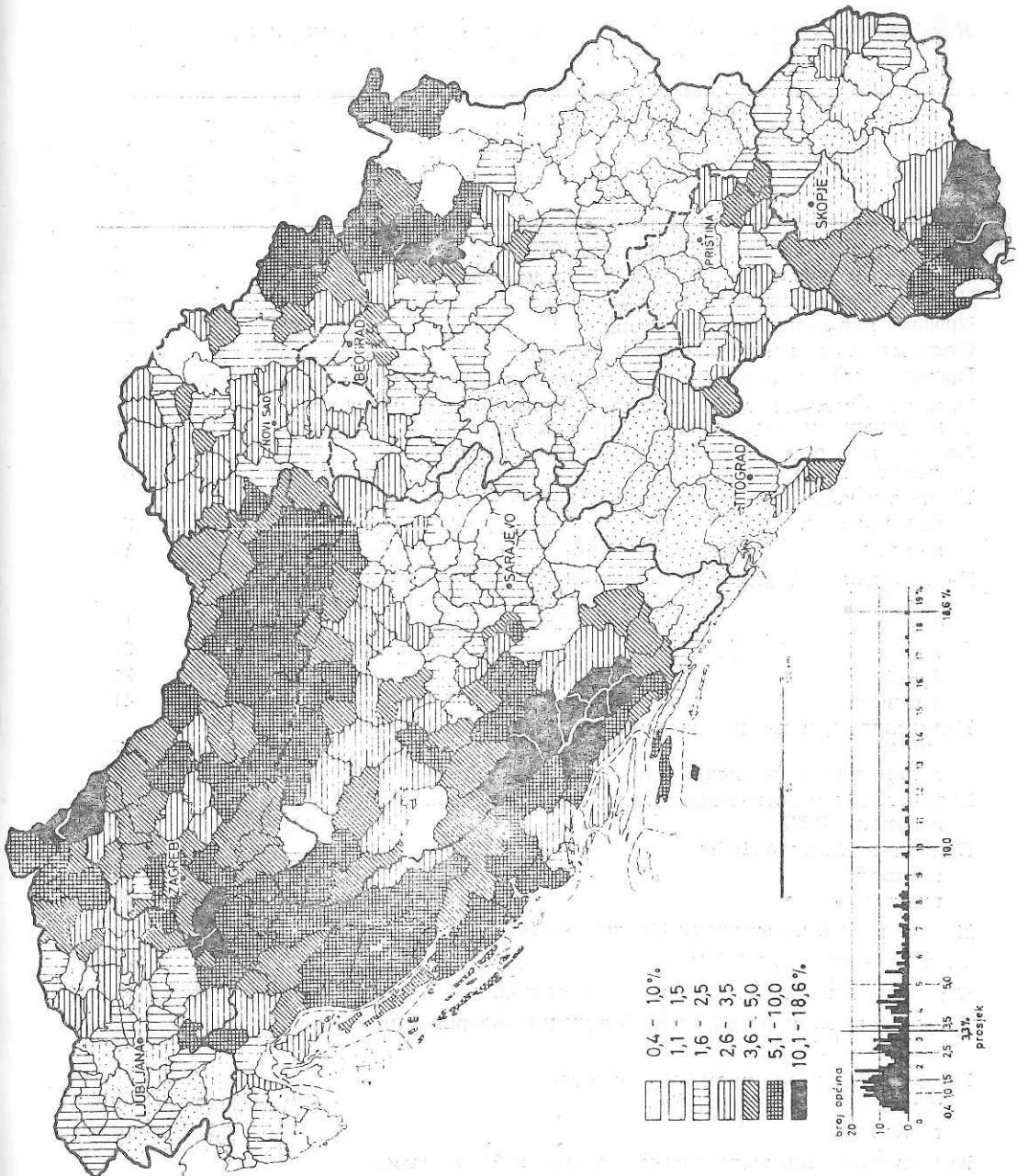
Прилог 8

Опште стопе природног кретања становништва (наталитет, морталитет и природни прирастај) у Неготинској крајини у периоду 1863—1965. године*)

Година	Н.	М.	Пр.	Година	Н.	М.	Пр.
1863	43,2	41,7	1,5	1915.	12,1	59,7	— 47,6
1864.	45	33,6	11,4	1916.	10,1	23,7	— 13,6
1865.	47,6	31,7	15,9	1917.	10,5	20,5	— 10
1866.	44,2	26,7	17,5	1918.	10,2	39,2	— 29
1867.	46	35,6	10,5	1919.	19,6	18,5	— 1,1
1868.	45,1	37,3	7,8	1920.	31,1	17,4	13,7
1869.	46,9	31,5	15,4	1921.	29,3	14,1	15,2
1870.	42,6	42,4	0,2	1922.	29,8	20	9,8
1871.	46	34	12	1923.	30	20	10
1872.	45,8	34,5	11,3	1924.	29,8	18,7	11,1
1903.	38	19,7	18,3	1925.	29,8	16,6	13,2
1874.	40,2	42,5	— 2,3	1926.	29,4	16	13,4
1875.	48	37,5	10,5	1927.	27,9	20	7,9
1876.	45,3	47,1	— 1,8	1928.	28,3	15,3	13
1877.	32,7	45	— 12,3	1929.	24,0	17	7
1878.	38,1	35,2	2,9	1930.	25,7	15	10,7
1879.	43,2	39,9	3,3	1931.	25,6	17,8	7,8
1880.	41,5	43,2	— 1,7	1932.	25,1	17,4	7,7
1881.	41,7	28,1	19,6	1933.	22,6	13,4	9,2
1882.	46,9	25	21,9	1934.	25,1	14,2	10,9
1883.	52,2	27	25,2	1935.	21,1	14,4	6,7
1884.	52,1	27,5	24,6	1936.	19,2	15,7	3,5
1885.	49,7	35,6	14,4	1937.	18,6	15,2	3,4
1886.	44,4	32,9	11,5	1938.	19,4	15,6	3,8
1887.	47	26,5	20,5	1939.	19,6	15	4,6
1888.	44	28,7	15,3	1940.	16	15,1	0,9
1889.	43,2	29,5	13,7	1941.			
1890.	42,6	24,8	17,8	1942.			
1891.	45,8	31,1	14,7	1943.			
1892.	37,2	50	— 12,8	1944.			
1893.	44,6	29,9	14,7	1945.	17,6	20,6	— 3
1894.	43	25,8	17,2	1946.	14,1	14,1	0
1895.	39,5	27,2	12,3	1947.	18	12,4	5,6
1896.	39,1	27,3	11,8	1948.	23,7	13,7	10
1897.	39,1	29,4	9,7	1949.	21,9	16	5,9
1898.	33,9	27	6,9	1950.	22,2	15,2	7
1899.	38,8	20,8	18	1951.	20,7	14	6,7
1900.	38,5	24,8	13,7	1952.	21,3	12,2	9,1
1901.	35	23,2	11,8	1953.	19,3	12,7	6,6
1902.	38,4	19,7	18,7	1954.	18,4	10,9	7,5
1873.	41,6	37,1	4,5	1955.			
1904.	36,9	21,1	15,8	1956.			
1905.	37,3	25,9	11,4	1957.	15	11,3	3,7
1906.	36,9	27,5	9,4	1958.	14,5	10,3	4,2
1907.	41,2	22,5	18,7	1959.	15,6	10,9	4,7
1908.	36,2	21,6	14,6	1960.	14	11,7	2,3
1909.	36,5	25,1	8,4	1961.	13,1	11,7	1,4
1910.	34,3	24,4	9,9	1962.	13,8	11,6	2,2
1911.	25,7	20	5,7	1963.	13,2	11,3	1,9
1912.	26,8	24,5	2,6	1964.	12,2	12,6	— 0,4
1913.	17,7	26,9	— 9,2	1965.	13,7	11,0	2,7
1914.	25,9	30,5	— 4,5				

*) Подаци се односе на подручје среза Неготин из 1965. године, који су сачињавале тадашње општине: Доњи Милановац, Кладово, Брза Паланка, Јабуковац, Неготин и Салац. — Извор: М. Ж. Весић, Контрола рађања и појава депопулације у источној Србији, Развитак 1/1967, с. 27—28.

Прилог 9

Udio radnika na radu u inozemstvu prema ukupnom broju stanovnika po općinama (Izvor: Popis stanovništva i stanova 31. 3. 1971.)

I. Baučić, Neka suvremena obilježja i problemi vanjskih migracija jugoslovenskih radnika, Sociologija 2/1973, c. 190.

Прилог 10

Нека демографска и економска обележја економских емиграција у општинама Неготин и Кладово и на територији у же Србије*)

Обележја	Општина Неготин	Општина Кладово	У же тер. Србије
Средњи темпо пораста становништва 1961—1971.	— 0,2	1,6	0,8
Природни прираштај у 1970. на 1.000 становника	— 1,4	9,7	5,8
Процент становника до 14 година	16	23	22
Процент аутохтоног становништва	75	71	57
Стопа активног пољопривредног становништва	79	73	65
Процент жена у активном пољопривредном становништву	54	53	48
Процент издржаваног становништва у пољопривреди у односу на укупно пољопривредно становништво	21	27	35
Процент пољопривредног становништва у укупном становништву	75	57	44
Процент домаћинства по изворима прихода			
пољопривредна	61	38	30
мешовита	14	22	15
Процент пољопривредног становништва по величини поседа (у ha):			
0 — 1	9	11	10
1 — 3	19	32	24
3 — 5	22	25	24
5 и више	49	30	41
Национални доходак по становнику у 1970 (000):			
општи	4,9	7,1	7,0
индивидуални пољопривред.	2,8	2,4	2,7
Број пољопривредног становништва по 1 ha обрадиве површине (1971)	0,9	0,9	1,2
Приноси по 1 ha у q (1971):			
пшеница	24,4	25,7	26,8
кукуруз	17,6	21,3	26,0
Промет по 1 становнику (у 000 дин. — 1971)	2,5	2,8	4,2
Стопа запослености (1971)	9	16	20
Студенти и средњошколци на 1.000 становника	22	18	45
Обрадива површина на 1 активно лице у пољопривреди (у ha — 1971)	1,3	1,5	1,3
Процент емигранта према становништву			
укупном	7,0	6,5	2,2
активном	10,1	11,1	4,3
Процент пољопривредног становништва од 20—50 година у емиграцији			
укупно	25	28	8
мушки	32	38	10
Процент у емигрантском скупу	39,5	36,4	35,7

Обележја

	Општина Неготин	Општина Кладово	Ужа тер. Србије
Домаћинства према броју емиграната (%):			
1	54	56	—
2	42	37	—
3 и више	4	7	—
Обележја економске емиграције по општинама образовање (основна школа у разредима):			
— до 3	11,2	16,9	8,5
— 4 до 7	71,5	71,7	49,4
— 8	15,3	8,5	17,7
старост:			
— до 20 година	3,9	5,9	6,5
— 45 до 64 године	8,2	4,1	7,7
Процент лица у иностранству по годинама одласка:			
— 1960 — 1968.	8,1	7,0	22,0
— 1969.	15,5	17,8	14,7
— 1970 — 1971.	74,7	74,5	61,1

*) Извор: Ž. Tanić, *Seljaci na evropskim raskrsnicama*, Beograd 1974, с. 296—302. (Извори статистичких података наведени на стр. 311)

Прилог 11

(Неке демографске, економске и културне карактеристике села са високом стопом економске емиграције)*

Обележја	Села	
	Михајловац (општина Неготин)	Љубичевац (општина Кладово)
Становништво 1971.	1.748	1.436
Домаћинства 1971.	375	324
Индекс (1961—1971):		
становништво	98	103
домаћинства	95	97
Број чланова у домаћинству (%)	4,7	4,4
Домаћинства према броју чланова (%):		
до 2	16	16
3 до 4	22	32
5 до 6	48	43
7 и више	14	9
Лица од 20 до 50 година старости		
укупно	851	662
Процент према укупном активном становништву	60	62
Школска спрема (%):		
основна школа		
— до 3 разреда	26	46
— 4 до 8	71	53
остале школе	3	1
Студенти и средњошколци		
укупно	14	3
на 1.000 становника	8	2
Процент пољопривредног становништва према величини земљишног поседа (у ha):		
0 — 1	6	7
1 — 3	19	48
3 — 5	35	35
5 и више	40	10
Процент издржаваног становништва		
у пољопривреди	18	24
Активно пољопривредно становништво	1.359	1.052
Запослена лица	16	7
Обрадиво земљиште (у ha)	1.556	1.167
Приноси у % према општинском просеку ¹⁾ :		
пшеница	— 32	27,3
кукуруз	— 33	8,3
Број трактора у селу	70	21
Број ha на 1 трактор	22,2	46,5

¹⁾ Искажује се процент одступања просечног приноса у селу од просечног приноса у општини за исту годину (искључене су неродне године).

Обележја	Михајловац	Љубичевац
На раду у иностранству у 1972. години:		
укупно	500	471
процент повећања (1971 = 100)	32	136
Активно становништво према делатностима (у % — 1971):		
стопа емиграције у 1972.	29	33
пољопривреда	71	57
остале делатности	3	2
Лица на раду у иностранству (% од активних)	26	41
Процент становништва 20 — 45 година у емиграцији	64	75
Процент домаћинства према броју чланова на раду у иностранству:		
1	28	14
2	28	41
3 и више	4	12
НИКО	40	33
Напуштени поседи	1	20
Потребна радна снага ²⁾	518	389
Вишак радне снаге у пољопривреди ³⁾	841	663
Вишак радне снаге без емиграције ⁴⁾	483	226
Вишак радне снаге ⁵⁾	300	257
Цена надница у 1972. ⁶⁾	—	—
Потраживаоци посла у 1972. ⁷⁾	3	5
Повратници у 1972.	2—3	1
Домови културе	+	—
Продавнице	2	3
Занатске радионице	4	1
Здравствене станице	+	+
Задруге и пољопривредни комбинати	ПК	—
Ветеринарске станице	+	—
Семинари за пољопривреднике	+	—

²⁾ Одређивало се према критерију једно лице на 3 ha обрадиве земље.

³⁾ Вишак радне снаге представља разлику између активног пољопривредног становништва и потребне радне снаге.

⁴⁾ Од активног пољопривредног становништва, без емиграције, одузета потребна радна снага.

⁵⁾ Од активног пољопривредног становништва старог од 20—25 година одузета потребна радна снага.

⁶⁾ Према исказима одговорних лица у селу — приближне средње вредности.

⁷⁾ Према евиденцији Регионалног завода за запошљавање.

^{*}) Ј. Танић, *Seljaci na evropskim raskrsnicama*, с. 303 — 310. (осим поменутих, остали извори за ове податке наведени на стр. 311 поменуте књиге)

Прилог 12

Нека миграционна и економска обележја насеља у 1971. години

Насеља	Активно станов. (укупно)	Активно у пољ.	Број запосл.	Од тога раде ван насеља	На раду у иностран. (активно)
1. Вратна	433	362	22	8	47
2. Уровица	2.751	2.031	43	11	413
3. Јабуковац	2.944	2.570	96	30	249
4. Плавна	1.524	1.214	24	11	15
5. Малајница	932	892	19	15	22
6. Дупљање	936	858	14	11	66
7. Слатина	826	650	26	20	151
8. Михајловац	1.413	1.001	49	22	365
9. Мала Каменица	896	681	19	9	194
10. Душановац	1.940	1.378	124	111	426
11. Милошево	581	424	47	37	105
12. Самариновац	775	555	81	76	134
13. Прахово	1.728	1.090	462	58	139
14. Радујевац	2.145	1.628	168	126	323
15. Србово	817	640	64	55	118
16. Кобишница	2.045	1.593	131	78	315
17. Буковче	1.947	1.491	133	124	303
18. Мокрање	958	756	39	15	155
19. Вељково	306	234	25	16	48
20. Злокуће	874	623	22	18	225
21. Ковилово	694	567	11	4	109
22. Црномасница	526	403	26	20	98

Извор: за колоне 1, 2 и 5 књ. X Popisa stanovništva i stanova 1971, a za kolone 3 i 4 — knj. IX.

Прилог 13

Запосленост са сеоског подручја општине Неготин — ван њене територије
Станje децембра 1976. године

Насеља	Укупно ван општине	Број запослених у иностранству апс. бр.	%	Број запослених ван подручја општине апс. бр.	%
1. Браћевац	210	7	3,3	203	96,7
2. Брестовац	34	14	41,2	20	58,8
3. Буковче	433	410	94,7	23	5,3
4. Вельково	75	46	61,3	29	38,7
5. Видровац	93	84	90,3	9	9,7
6. Вратна	65	61	93,8	4	6,2
7. Дупљане	189	143	75,7	46	32,3
8. Душановац	602	595	98,8	7	1,2
9. Злокуће	277	253	91,3	24	8,7
10. Јабуковац	327	213	65,1	114	34,9
11. Јасеница	81	36	44,4	45	55,6
12. Карбулово	21	13	61,9	8	38,1
13. Кобишиница	466	436	93,6	30	6,4
14. Ковилово	164	132	80,5	32	19,5
15. Мала Каменица	225	194	86,2	31	13,8
16. Малајница	120	72	60,0	48	40,0
17. Милошево	150	144	96,0	6	4,0
18. Михајловац	388	388	100,0	—	—
19. Мокрање	332	180	54,2	152	45,8
20. Плавна	166	41	24,7	125	75,3
21. Поповица	58	32	55,2	26	44,8
22. Прахово	256	240	93,7	16	6,3
23. Радујевац	417	407	97,6	10	2,4
24. Рајац	167	23	13,8	144	86,2
25. Речка	66	26	39,4	40	60,6
26. Рогљево	47	10	21,3	37	78,7
27. Самариновац	223	202	90,6	21	9,4
28. Сиколе	141	26	18,4	115	81,6
29. Слатина	237	223	94,1	14	5,9
30. Смедовац	22	9	40,1	13	59,9
31. Србово	173	162	93,6	11	6,4
32. Тамнич	62	14	22,6	48	77,4
33. Трњане	93	47	50,5	46	49,5
34. Уровица	429	411	95,8	18	4,2
35. Црномасница	117	98	83,8	19	16,3
36. Чубра	36	26	72,2	10	27,8
37. Шаркамен	58	22	37,9	36	62,1
38. Штубик	76	67	88,1	9	11,9
Укупно:	7.096	5.507	77,6	1.589	28,9

Izvor: Analiza o dostignutom nivou životnog standarda na selu sa aspektima ulaganja u objekte, stočni fond, mehanizaciju i opremanja domaćinstva, Zavod za društveno planiranje i razvoj, Skupština opštine Negotin, Negotin, februara 1977, s. 12—13.

Прилог 14а

Опремљеност домаћинстава (1976)

Редни број 1	НАСЕЉЕ 2	Број изграђених стамб. зграда 3	Број изграђених привр. зграда 4	Електр. или гас. 5	Бојлери 6	Радио апарати 7	Телевизори 8	Фрижидери 9	Машине за шивење 10	Машине за прање 11
1	Браћевац	—	2	50	12	206	90	80	160	30
2	Брестовац	6	7	104	17	148	49	86	45	10
3	Буковче	35	60	750	120	445	310	280	370	120
4	Вельково	3	—	23	7	52	42	53	32	14
5	Видровац	5	14	46	12	112	67	120	30	10
6	Вратна	3	1	20	3	118	14	18	52	2
7	Дупљане	16	19	4	8	162	16	25	70	—
8	Душановац	35	15	10	20	420	210	203	126	30
9	Злокуће	11	12	63	16	182	63	148	138	17
10	Јабуковац	20	16	68	10	287	151	235	341	10
11	Јасеница	4	3	40	3	157	38	52	59	1
12	Карбулово	2	5	6	4	117	40	16	56	3
13	Кобишница	40	55	270	132	480	350	290	395	130
14	Ковилово	17	25	53	26	116	39	93	60	10
15	Мала Каменица	7	9	11	—	174	58	87	145	30
16	Малајница	3	15	8	—	180	25	14	60	2
17	Милошево	10	12	60	50	100	50	50	35	5
18	Михајловачац	14	12	112	42	189	126	125	58	23
19	Мокрање	8	14	57	34	300	95	70	110	34
20	Плавна	12	10	6	4	220	35	120	140	21
21	Поповица	—	6	6	5	70	25	50	70	3
22	Праково	41	38	150	180	520	310	400	50	160
23	Радујевац	18	28	61	96	318	267	196	167	6
24	Рајац	1	—	150	10	200	150	100	150	8
25	Речка	2	4	120	30	160	90	80	60	20
26	Рогњево	—	—	30	5	100	36	80	86	20
27	Самариновац	25	30	45	32	150	53	58	65	10
28	Сиколе	5	7	100	30	250	150	160	250	20
29	Слатина	2	6	35	12	150	90	45	100	11
30	Смедеревац	1	1	52	4	64	57	58	72	8
31	Србово	12	9	48	19	178	106	123	68	11
32	Тамнич	3	5	80	25	185	95	150	120	25
33	Трњане	4	3	50	2	150	80	90	60	15
34	Уровица	20	25	150	50	700	60	200	500	50
35	Црномасница	6	11	51	7	103	46	106	57	15
36	Чубра	2	2	105	75	205	74	115	130	35
37	Шаркамен	—	—	5	1	83	40	18	12	—
38	Штубик	10	6	40	20	300	50	80	100	15
УКУПНО		403	497	2.535	1.123	8.051	3.647	4.274	4.598	1.004

Извор: као код прилога 13.

Редни број	НАСЕЉЕ	Собни компл. наменитай	Кухињски компл наменитай	Вилици	Мотоцикл	Путнички аутомобил	Трактор	Мото- култиватор	Камион	Млин чекићар
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	Браћевац	98	4	130	20	12	51	182	1	85
2	Брестовац	32	6	23	21	44	55	40	—	70
3	Буковче	360	30	600	180	60	150	40	30	120
4	Вељково	30	1	31	15	11	16	63	1	17
5	Видровац	8	2	50	13	17	126	52	11	35
6	Вратна	35	20	65	15	11	16	1	1	7
7	Дујљане	5	6	152	102	18	63	—	1	3
8	Душановац	20	145	450	110	10	215	7	2	30
9	Злокуће	111	27	70	25	29	63	98	—	97
10	Јасеница	46	4	23	33	53	70	7	3	26
11	Карбулово	16	3	16	29	40	61	16	1	37
12	Кобишиница	375	35	620	190	70	160	45	32	125
13	Ковилово	29	8	91	27	12	31	95	—	85
14	Мала Каменица	7	—	261	29	16	56	26	1	10
15	Малајница	7	—	20	110	6	39	5	2	10
16	Милошево	12	7	93	25	15	54	30	3	50
17	Михајловац	105	20	282	112	28	125	65	2	75
18	Јабуковац	182	120	631	323	30	215	25	4	16
19	Мокрање	80	30	180	107	29	90	111	7	38
20	Плавна	—	—	170	35	22	60	10	5	25
21	Поповица	40	4	110	60	26	58	3	1	25
22	Прахово	300	200	500	160	130	120	2	7	21
23	Радујевац	420	70	286	242	115	286	44	7	148
24	Рајац	250	100	160	7	9	31	200	3	5
25	Речка	170	10	210	74	28	78	126	2	62
26	Рогљево	80	5	15	11	15	31	64	2	24
27	Самариновац	23	119	93	95	39	66	22	4	31
28	Сиколе	240	10	220	150	45	90	15	1	100
29	Слатина	50	—	150	60	34	72	35	—	20
30	Смедовац	56	9	40	14	25	34	72	—	53
31	Србово	74	6	190	115	49	90	25	3	77
32	Тамнич	80	10	145	5	31	59	190	4	26
33	Трњане	40	10	40	20	15	70	10	—	60
34	Уровица	400	10	200	200	23	110	1	10	60
35	Црномасница	117	6	63	28	21	25	82	—	52
36	Чубра	5	15	198	40	30	68	63	4	145
37	Шаркамен	7	13	26	18	13	24	3	—	8
38	Штубик	10	—	80	90	25	40	15	4	30
УКУПНО:		3.920	965	6.684	2.914	1.206	3.068	1.896	159	1.908

Извор: као код прилога 13.

Прилог 15

У П И Т Н И К

За ученике основних школа

Основна школа _____ у _____ разред _____

12. Да ли си, углавном, задовољан животом у твом селу?
а) јесам,
б) нисам,
Чиме највише? _____
13. Које су, по твом мишљењу, најбоље године за:
а) удају _____
б) женидбу _____
14. Ко су твоји укућани?
а) брат (млађи-старији), б) сестра (млађа-старија)
в) тата, г) мама, д) деда, ђ) баба, е) _____
15. Каква је школска спрема твојих родитеља и шта су по занимању?
а) отац _____
б) мајка _____
- А брата (сестре)? _____
16. Да ли неко од твојих укућана ради или је радио у иностранству? а) не,
б) ради. Ко? _____, б) ради је. Ко? _____
17. Да ли си био (била) у посети код њих? а) не, б) да. Ако јеси, колико
пута _____ и колико дуго _____.
18. Да ли имаш брата или сестру који више не живе са вама у домаћинству
(кући)?
а) не, б) да. Ако имаш, због чега? _____
19. Наведи још нешто што је важно за твой будући животни позив и
живот у селу или граду а нисмо те питали?

Датум _____

ХВАЛА НА САРАДЊИ!

Прилог 16

Најбоље године за ступање у брак по мишљењу ученика VIII разреда основне школе (крајем школске 1975/76. године)

— просек у годинама*)

НАСЕЉА	За удају	За женидбу	Разлика
1. Тимочка српска села (Рајац, Рогљево, Смедовац)	22,5	23,9	— 1,4
2. Тимочка влашка села (Вељково, Ковилово, Злокуће)	21,3	23,4	— 2,1
3. Српска села око Неготина (Видровац, Јасеница, Трњане)	21,4	22,8	— 1,4
4. Прахово, Самариновац	20,7	22,5	— 1,8
5. Милошево, Мокрање	19,6	22,1	— 2,5
6. Кобишиница, Буковче, Србово	18,6	20,5	— 1,9
7. Душановац	18,1	21,5	— 3,4
8. Михајловац	21,2	22,5	— 1,3
9. Мала Каменица	18,0	19,3	— 1,3
10. Михајловац, Мала Каменица (заједно)	20,2	21,4	— 1,2
11. Јабуковац	18,5	20,3	— 1,8
12. Уровица, Слатина, Вратна	19,5	20,1	— 0,6

*) Напомена: Просек у годинама је израчунат из средње вредности интервала које су ученици наводили као распон најбољих година за удају односно женидбу. Анкетирање је обављено крајем априла и почетком маја 1976. године.

Прилог 17

*Процена ученика осмог разреда о томе да ли ће наставити школовање
(крајем школске 1975/76. године)*

Школа и број ученика из поједињих села	Наставља апсолутни бројеви	Не учешће у процени	Укупно учешће у процени	Наставља у процени (у %)	Не учешће у процени (у %)
Тимочка влашка села (Ковилово 6, Злокуће 1, Вељково 1)	9	0	9	100,0	0
Ученици који похађају ОШ у Неготину (Милошево 7, Мокрање 7)	10	4	14	71,4	28,6
ОШ Прахово (Прахово 17, Самариновац 1)	18	0	18	100,0	0
ОШ Кобишница (Кобишница 33, Буковче 14, Србово 4)	22	29	51	43,1	56,9
ОШ и село Душановац 10	4	6	10	40,0	60,0
ОШ Михајловац (Михајловац 10, М. Каменица 10)	10	10	20	50,0	50,0
ОШ и село Јабуковац 16	13	3	16	81,3	18,7
ОШ Уровица (Уровица 16, Слатина 3, Вратна 3)	10	12	22	45,5	54,5
УКУПНО	96	64	160	60,0	40,0
Тимочка српска села ОШ Рајац (Рајац 6, Смедеревац 41, Рогљево 2)	11	0	11	100,0	0
Српска села око Неготина ОШ „Вук Каракић“ (Трњане 10, Карбулово 9, Видровац 6, Јасеница 4, Чубра 1, Брестовац 1)	28	3	31	90,3	9,7
УКУПНО	39	3	42	92,9	7,1

Прилог 18

*Став укућана према настављању школовања ученика VIII разреда
(према изјави ученика)*

+ позитиван став према настављању школовања
— негативан став према настављању школовања

Села	Став	Брат	Сестра	Отац	Мајка	Деда	Баба	Пра- деда	Пра- баба
Ковилово, Злокуће, Вельково	+	—	—	8	9	8	8	—	—
	—	—	—	0	0	0	1	—	—
Укупно	—	—	—	8	9	8	9	—	—
Прахово и Самариновац	+	5	7	18	18	12	12	1	1
	—	0	0	0	0	1	0	1	1
Укупно	5	7	18	18	13	12	12	2	2
Милошево, Мокрање	+	—	—	11	12	8	9	—	—
	—	—	—	1	2	4	4	—	—
Укупно	—	—	—	12	14	12	13	—	—
Кобишница, Буковче, Србово	+	10	6	37	35	19	22	7	9
	—	1	0	13	16	20	25	6	8
Укупно	11	6	50	51	39	47	13	13	17
Душановац	+	1	1	6	6	4	5	—	—
	—	0	0	2	2	4	4	—	—
Укупно	1	1	8	8	8	9	—	—	—
Михајловац, Мала Каменица	+	3	3	11	11	11	8	1	1
	—	1	0	6	8	8	11	1	2
Укупно	4	3	17	19	19	19	19	2	3
Јабуковац	+	4	2	10	12	8	12	1	—
	—	0	0	4	3	2	2	0	—
Укупно	4	2	14	15	10	14	1	—	—
Уровица, Слатина, Вратна	+	3	5	19	19	6	12	—	—
	—	1	1	2	2	5	6	—	—
Укупно	4	6	21	21	11	18	—	—	—
Укупно	+	26	24	120	122	76	88	10	11
	—	3	1	28	33	44	53	8	11
СВЕГА		29	25	148	155	120	141	18	22

Прилог 19

БАНКА У СЕЛУ

У Неготину ће се, септембра 1975. године, отворити пословна јединица Јубљанске банке.

Извор: „Тимок“, подлистак „Крајина“, 1. августа 1975.

КИБ, Бор — Филијала Неготин, отворила је у јулу 1975. пословно место у Кобишници, са два запослена радника.

У почетку, мештани нису показивали већи интерес, али су сада улагања из Кобишнице, Буковча и Србова у порасту.

Запослени у Кобишници (ООУР „Полет“, ПК „Крајина“ из Неготина, Основна школа „Стеван Мокрањац“ итд.) сада примају лични доходак преко штедне књижице.

Извор: „Тимок“, подлистак „Крајина“, 1. августа 1975.

Напомена: Нешто раније КИБ Бор је отворио пословно место и у Прахову, а виноградари, индивидуални пољопривредни производи, добијају средства остварена продајом грожђа преко штедне књижице још од почетка 1970-тих година.

„Неготин“

ТЕЛЕФОНИ И У СЕЛИМА

*Аутоматске телефонске централе монтираће се и у десетак села
Неготинске крајине*

Неготин, 11 — После недавног проширења телефонске централе на 2.000 бројева у Неготину (до сада 1.000), аутоматско „хало“ очекује се и у десетак села Неготинске крајине.

Слободан Петковић, директор Пощте у Неготину, обавестио нас је да мештани села Кобишнице могу да очекују аутоматску телефонску централу од 200 бројева, Рајца 60, Радујевца 60, Прахова 200 (сада 60), Штубика 100 (40), Јабуковца 200, Михајловца и Мокрања 60, док ће у селу Корбову бити монтирана централа капацитета 200 бројева.

Није мало захтева и у Неготину, иако је у овом граду, после проширења телефонске централе, 16,5 телефона на сто становника.

— „Имамо 600 слободних бројева, али је недовољно линија у појединим стамбеним зградама. То је прави разлог што су молбе за телефон још у фиокама. Потенцијални власници се, на жалост, нерадо одлучују за двојнике, каже директор Петковић. — Д. М.“

Извор: Политика експрес, понедељак, 11. октобар 1976.

„Неготин“

ФАБРИКА У СЕЛУ

Неготин, 9 — У селу Милошеву, код Неготина, почела је изградња фабрике која ће производити филтере и арматуре за расхладне и клима-уређаје и бакарисану жицу за аутоматско заваривање.

Фабрика ће бити завршена средином идуће године. Производиће 2 милиона филтера за расхладне системе и 15 хиљада тона специјалне бакарисане жице годишње. Основном сировином, бакром, фабрика ће се снабдевати из Рударско-топионичарског басена Бор. Изградња фабрике ће коштати око 50 милиона динара, а у њој ће бити запослено око 140 радника.

Фабрику гради „Југотурбина-комерц“ из Карловца, која је недавно у Неготину основала своју основну организацију удруженог рада „Техноисток“, јавља Танjug.“

Извор: Политика експрес, 9. октобар 1977.

„Село Михајловац

ПОДМЛАЂЕНА ОРГАНИЗАЦИЈА

Михајловац, на Дунаву, у општини Неготин, село је напредних и сложних земљорадника. За резултате које су његови становници постигли у повећању производње у виноградарству и сточарству, затим у удруживању земљорадника и изградњи друштвено-економских односа, у складу са Законом о удружењом раду, Месној заједници Михајловца је додељена „Септембарска награда“ Неготина, а из овог села је и најбољи удруженни земљорадник у општини.

На општинском такмичењу села у културном стваралаштву Михајловац је, у укупном пласману, заузео друго место.

Покретач свих акција у овом селу је Основна организација Савеза комуниста, која има 58 чланова. Организација СК је подмлађена, а састав чланства је у складу са структуром становништва: од укупног броја чланова њих 30 су омладинци, а 42 се искључиво бави пољопривредном производњом. Почетком ове године, у СК је примљено 8 младих жена, (између 18 и 25 година живота), које се баве земљорадњом.

Жене Михајловца су се определиле да постану чланови СК захваљујући начину рада Основне организације СК. Ова Основна организација СК настоји да решава сва она питања која пред комунисте и радне људе поставља развој друштвено-економских односа у Месној заједници и у области пољопривреде, т.ј. да решава животна питања средине у којој делује.

„Тако је ова организација ојачала сопствени ауторитет и сада највећи број младих села је схватио\значај и улогу СК“ — истиче Драгиша Грекуловић, секретар Основне организације СК“.

Комунист, бр. 1081, год. XXXV,
5. децембар 1977. године

ПЛАН РАДА МЕСНЕ ЗАЈЕДНИЦЕ МАЛА КАМЕНИЦА ЗА 1978. ГОДИНУ
И СТЕПЕН ЊЕГОВЕ РЕАЛИЗАЦИЈЕ

1. Постављање асфалта на улицама по селу у дужини од 1400 метара (+)
2. Чишћење канала поред улица где је постављен асфалт, као и уређење баничина поред истих (+)
3. Чишћење канала поред пута IV реда до Михајловца (+)
4. Превоз шодера за све улице на којима није постављен асфалт (+)
5. Оправка свих пољских путева (+ —)
6. Уређење кућице за дејство противградне одбране (—)
7. Уређење једне просторије за смештај месне канцеларије на одређено време (+)
8. Уређење једне просторије за рад ДПО (+)
9. Рушење зграде старе месне канцеларије (+)
10. Набавка материјала за нову зграду месне канцеларије, као и просторија за ДПО и МЗ (+ —)
11. Подизање нове зграде месне канцеларије (—, пренето у план за 1979—80. годину)
12. Копање бунара код школе (+)
13. Довођење воде у школу (у кухињу, трпезарију, као и у стан за просветне раднике) (—)
14. Постављање веранде код школе (—)
15. Набавка садница за подизање школског воћњака (—)
16. Отварање омладинског клуба (—)
17. Израда плана за градњу водовода у Малој Каменици (+)
18. Постављање водоводне мреже у делу села који је најугргоженији снабдевањем водом (—)
19. Регулисање тока природних вода на улицама у селу (—)
20. Уређење и проширење гробља (—)
21. Пошумљавање голети на 6 ha (+ —)

(Овај план усвојен је на Скупштини Месне заједнице, одржаној 1. јула 1978. године¹⁾)

031—12/78
28. 07. 1978. године
Мала Каменица

За Скупштину Месне заједнице,
Председник
Лаза Ибрић, с. р.

Тачност преписа оверава

Секретар Месне заједнице
Мата Јовановић, с. р.

¹⁾ Напомена: Мерили смо степен реализације до краја јула 1979. према процени секретара Месне заједнице.

Легенда: (+) — реализовано; (+ —) — делимично реализовано; (—) — нереализовано

Пошумљавање голети је извршено по други пут, пошто су борове саднице изгореле у пожару.

*Распоред такмичења села у другом кругу у оквиру акције
„Сусрети села“ 1976/77. године*

1. 25. II 1977. ЈАБУКОВАЦ — УРОВИЦА
2. 2. III „ ЧУБРА — КОБИШНИЦА
3. 4. III „ БРЕСТОВАЦ — ТАМНИЧ
4. 9. III „ ДУШАНОВАЦ — ВИДРОВАЦ
5. 11. III „ МИЛОШЕВО — СЛАТИНА
6. 16. III „ РАДУЈЕВАЦ — МОКРАЊЕ
7. 18. III „ ШТУБИК — ЈАБУКОВАЦ
8. 23. III „ ПЛАВНА — СИКОЛЕ
9. 25. III „ МИХАЈЛОВАЦ — БУКОВЧЕ
10. 30. III „ МАЛА КАМЕНИЦА — ПРАХОВО
11. 1. IV „ РЕЧКА — ПОПОВИЦА

Распоред је усвојен на седници Општинског одбора „Сусрети села“, одржаној 10. фебруара 1977. године и молимо да се истог придржавате.

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА ЗАЈЕДНИЦА НЕГОТИН

Р А С П О Р Е Д

Одржавања културно-уметничких приредби у првом кругу такмичења
„Сусрети села“ 1977/78. године

ДАТУМ	СЕЛО ДОМАЋИН	СЕЛО ГОСТ
10. I 1978.	РАДУЈЕВАЦ	КОБИШНИЦА
11. I 1978.	МАЛА КАМЕНИЦА	СРБОВО
13. I 1978.	ПОПОВИЦА	ШТУБИК
17. I 1978.	ПРАХОВО	ЧУБРА
24. I 1978.	СИКОЛЕ	МОКРАЊЕ
6. II 1978.	МИХАЈЛОВАЦ	РЕЧКА
7. II 1978.	ЈАВУКОВАЦ	УРОВИЦА
8. II 1978.	ДУШАНОВАЦ	СЛАТИНА
9. II 1978.	БУКОВЧЕ	ЦРНОМАСНИЦА

КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНА ЗАЈЕДНИЦА ОПШТИНЕ НЕГОТИН

Прилог 23

„С У С Р Е Т И С Е Л А“
30. јануар 1979.

С Л А Т И Н А

Ако вам неки Слатињанин почне да прича о свом селу, прво што ће вам рећи, то је да његово село има реку која га сече на два дела. Река и село толико су за становнике овога села везани и нераздвојни, те свако од њих, ако се игде помене река, помислиће на реку свога села. Своје село као село не могу замислити без ове речице. А о овој речици настале су многе приче, игре, песме. За њу су везани скоро сви обичаји села. Река је златоносна, те можда и то има утицаја за њену тајнаственост. Она је чврсто везана за живот сељака; за добро, зло, лепо и тужно, жалосно и весело. Река је део њихових живота, јер мало села има тако лепу, чисту и бистру воду која га непрестано умива, освежава и напаја. А приче, песме, обичаји и игре живеле су, живе и данас и дуго ће живети у овом насељу.

Сигурно бисмо погрешили ако вечерас не бисмо испричали две приче-обичаја о овој реци.

Б Л О К П Р О Г Р А М

РЕЖИЈА И РЕДОСЛЕД ТАЧАКА

Слика 1.

На сцени потпуни мрак. У дну... на обали реке догоревају свеће душама оних који нестадоше или погинуше а свој гроб оставише далеко од родног краја. Црне силуете које покрај угороелих свећа оплакују оца, мужа или брата свог.

1. Нарицање жена као *Народна умотворина*.

Слика 2.

Нарицање је све слабије а из мрака чују се речи упућене онима који свој живот дадоше за Отаџбину и болу сутрашњицу.

2. *Рецитацију*... изводи Михајловић Драгиња.

Слика 3.

На бини је за тренутак поново тишина. Из дубине сцене приближава се жена са извornom песмом. Песмом се оплакује зла судбина која драгог узе.

3. *Изворну песму*... изводи Петковић Јована.

Слика 4.

По завршетку извornе песме сценом пролази чобанин који у ходу изводи мелодију на народном инструменту.

4. *Кларинет као народни инструмент*

Слика 5.

Разданује се. На бини пуно светло. Место исто: река у дну позорнице а у средини врбак. Сцена за тренутак пуста. Из даљине се чује граја девојака и момака који улазе на сцену. На главама већина има исплетене венце од зеленила. Они који немају то сада чине. Истовремено се кроз венце врши „примопредаја“ јабука, пољубаца а и речи за све најлепше и пуно здравља.

Пријатна мелодија се све јасније чује. На сцену улазе свирачи а најспремнији од момака започиње песму.

5. Народну песму пева Србић Драги.

Слика 6.

Завршава се песма и започиње игра.

6. Сплет влашких извornих кола изводе чланови омладинског фолклора.

Слика 7.

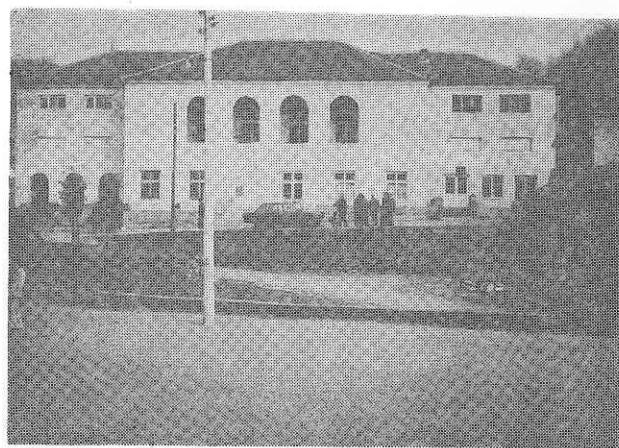
По зовршетку фолклорних игара оркестар наступа са својом тачком.

7. *Наступ ОРКЕСТРА* од 5 чланова.

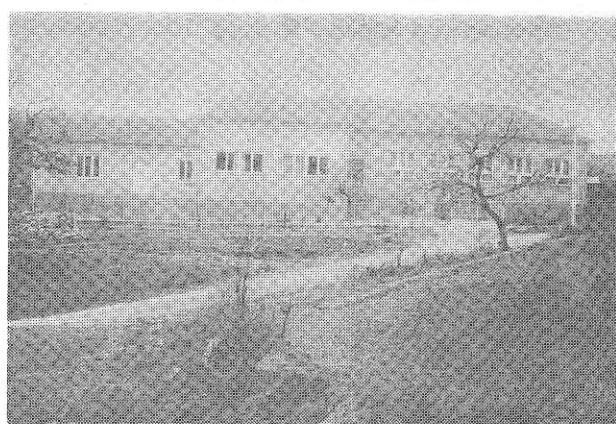
И С П Р А В К Е

Молимо читаоце да уваже следеће штампарске грешке:

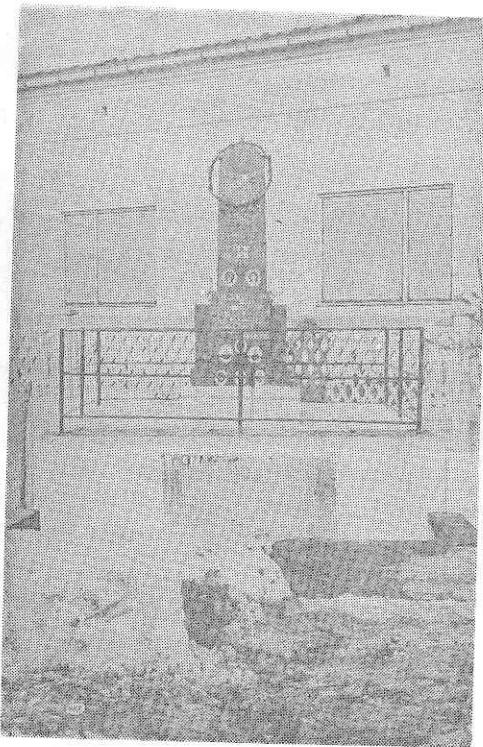
страница	пасус	ред	пише	треба да пише
6	—	2	I. радне миграције	И радне миграције
21	2	7	убичајених	убличених
23	фус нота 42	10	значења	зрачења
37	фус нота 50	7	Марјановић	Дамјановић
43	2	7	свих	ових
91	2	14	гура	гута
97	фус нота 73	3	Пуљика	Пуљиза
105	1	6	и општинске	општинске и
107	1	4	егзактни	агрегатни
112	фус нота 14	7	63	68
117	6	7	50%	56,9%
124	1	3	у кућној	о кућној
126	фус нота	6	56	50

Слика 1. — Задружни дом (дом културе) у Малој Каменици

Слика 2. — Четвороразредна школа у Малој Каменици

Слика 3. — Спомен-чесма борцима палим у НОР-у (Мала Каменица)

Слика 4. — Асфалтирано игралиште за мале спортиве у центру села Мала Каменица; место на коме се одржавају и сеоске игранке